

LAUREA
AMMATTIKORKEAKOULU
Yhdessä enemmän

Intersukupuolisten lasten huomioiminen varhaiskasvatuksessa ja perusopetuksessa

- Intersukupuolisten ja heidän vanhempiensa
kokemuksia ja näkemyksiä

Jaakonsaari, Eeva-Stiina

2017 Laurea

LAUREA
AMMATTIKORKEAKOULU

Yhdessä enemmän

Laurea-ammattikorkeakoulu

Intersukupuolisten lasten huomioiminen
varhaiskasvatuksessa ja perusopetuksessa

- Intersukupuolisten ja heidän vanhempiensa
kokemuksia ja näkemyksiä

Eeva-Stiina Jaakonsaari
Sosiaalialan koulutusohjelma
Opinnäytetyö
joulukuu, 2017

Jaakonsaari Eeva-Stiina

**Intersukupuolisten lasten huomioiminen varhaiskasvatuksessa ja perusopetuksessa -
Intersukupuolisten ja heidän vanhempiensa kokemuksia ja näkemyksiä**

Vuosi

2017

Sivumäärä

76

Opinnäytetyön tavoitteena oli kartoittaa intersukupuolisten ja heidän vanhempiensa kokemuksia ja näkemyksiä siitä, kuinka intersukupuoliset lapset tulisi kohdata ja miten sukupuolen moninaisuus olisi huomioitava varhaiskasvatuksessa sekä perusopetuksessa. Intersukupuolinen henkilö ei määrity fyysisten sukupuoliominaisuuksiensa perusteella suoraan joko mieheksi tai naiseksi. Intersukupuolisten lasten voi olla vaikea toteuttaa omaksi kokemaansa sukupuolta päiväkodeissa ja kouluissa, joissa jaottelu sukupuolen mukaan on yleistä, ja tarve tunnistautua pojaksi tai tytöksi korostuu. Hyväksynnän saamiseksi heidän on usein sopeuduttava kasvatustyöympäristönsä normeihin. Opinnäytetyön tarkoituksena oli tuottaa kokemuseräistä tietoa asenteiden muuttamiseksi ja intersukupuolisuuden ymmärtämiseksi. Työn teoreettisen tietoperustan muodostivat intersukupuolisuus, sukupuoli-identiteetin kehitys sekä sukupuolen moninaisuuden huomioiminen varhaiskasvatuksessa ja perusopetuksessa.

Opinnäytetyö toteutettiin laadulliselle tutkimukselle ominaisia menetelmiä käyttäen. Aineisto kerättiin avoimia kysymyksiä sisältäneen lomakekyselyn sekä teemahaastatteluiden avulla ja analysoitiin teoriaohjaavaa sisällönanalyysia käyttäen. Tulosten mukaan intersukupuoliset toivovat yksilöllistä kohtelua sekä sukupuolisensitiivistä ja sukupuolen moninaisuuden tiedostavaa kasvatusta ja opetusta päiväkodeissa ja kouluissa. Kokemusten perusteella päiväkodeissa ja kouluissa ei ole juurikaan osattu huomioida sukupuoltaan moninaisesti ilmentäviä lapsia. Saadut tulokset myötäilevät aiempien tutkimusten havaintoja päiväkotien ja koulujen sukupuolittavasta arjesta sekä sukupuolen moninaisuuden heikosta huomioimisesta opetuksen ja kasvatuksen sisällöissä sekä kasvatusta ja opetusmateriaaleissa. Opinnäytetyön tulosten voidaan katsoa tukevan uuden varhaiskasvatussuunnitelman sekä perusopetuksen opetussuunnitelman mukaista pyrkimystä yksilöllisyyteen ja sukupuolisensitiivisyyteen kasvatuksessa ja opetuksessa.

Asiasanat: intersukupuolisuus, sukupuoli-identiteetti, sukupuolen moninaisuus

Jaakonsaari Eeva-Stiina

**Encountering intersex children in early childhood education and in primary school -
The experiences and thoughts of intersex people and their parents**

Year	2017	Pages	76
------	------	-------	----

The aim of this thesis was to find out what kind of experiences intersex individuals and their parents had of early childhood education and primary school, and how they would want intersex children to be encountered in those learning environments. Intersex people are individuals born with variations in sex characteristics that do not fit the typical definitions for male or female bodies. It can be hard for intersex children to express their non-traditional gender at nurseries or at schools, in which children are often categorized by their sexes as boys or girls. To feel approved intersex children often hide their gender identity and try to adapt to the gender roles maintained by their learning environment. The idea of this thesis was to obtain empirical knowledge to change attitudes and increase understanding of intersexuality. The theoretical basis leaned on intersexuality, development of gender identity and taking diversity of gender into account at early childhood education and at primary schools.

Qualitative methods were applied in this thesis. The data was collected through questionnaires and semi-structured interviews and analysed through qualitative content analysis. The results show that intersex people wish for individual encountering and gender-sensitive education at nurseries and at schools. The experiences of intersex people and their parents revealed that the professionals at nurseries and schools have not had capabilities to encounter children with non-traditional gender expression. These findings follow the perceptions of prior studies of gendered practices and the poor recognition of gender diversity in education and in the learning materials. All in all the results of this thesis support the tendencies of the new curriculum of the early childhood education and the national curriculum of primary education, which both promote an individual and gender-sensitive approach in all educational fields.

Keywords: intersexuality, gender identity, diversity of gender

Sisällys

1	Johdanto.....	6
2	Intersukupuolisuus	7
2.1	Intersukupuolisuuden muodot.....	7
2.2	Intersukupuolisuuden historiaa	10
2.3	Nykyiset hoitokäytännöt Suomessa	12
2.4	Intersukupuolisuus lainsäädännössä.....	14
2.5	Intersukupuolisuus aiemmissä tutkimuksissa	16
3	Sukupuoli-identiteetin kehitys.....	20
4	Sukupuolen moninaisuus	22
4.1	Sukupuolen määritelmiä	22
4.2	Sukupuolen ilmaisuun liittyvä syrjintä päiväkodeissa ja kouluissa	23
4.3	Sukupuolen moninaisuus varhaiskasvatuksessa	25
4.4	Sukupuolen moninaisuus perusopetuksessa.....	28
5	Opinnäytetyön toteutus.....	31
5.1	Opinnäytetyön tavoite, tarkoitus ja tutkimuskysymykset	31
5.2	Laadullinen tutkimus	32
5.3	Aineiston keruu	33
5.3.1	Lomakekysely	33
5.3.2	Teemahaastattelu.....	35
5.4	Aineiston analyysi	37
5.4.1	Sisällönanalyysi	37
5.4.2	Analyysin vaiheet.....	38
6	Tulokset.....	40
6.1	Sukupuoli-identiteetin ilmentäminen.....	40
6.2	Sukupuolen moninaisuus päiväkodin ja koulun vuorovaikutustilanteissa.....	45
6.3	Sukupuolittavat arjen käytännöt	48
6.4	Sukupuolen moninaisuuden huomioiminen kasvatuksessa ja opetuksessa	50
6.5	Tukimuodot.....	54
7	Johtopäätökset	56
8	Opinnäytetyön luotettavuus ja tutkimusetiikka	59
8.1	Luotettavuus	59
8.2	Tutkimusetiikka	61
8.2.1	Itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen	61
8.2.2	Vahingoittamisen välttäminen	63
8.2.3	Tietosuoja ja yksityisyys	64
9	Pohdinta ja oman oppimisen arviointi.....	64
	Lähteet	67
	Liitteet.....	72

1 Johdanto

Sukupuolivähemmistöt ovat jääneet yhteiskunnallisessa keskustelussa ja mediassa seksuaalivähemmistöjen varjoon. Erityisesti intersukupuolisuus on käsitteenä suurelle yleisölle vielä melko tuntematon. Intersukupuoliseksi kutsutaan henkilöä, joka ei fyysisten sukupuoliominaisuuksiensa perusteella määriy suoraan perinteisen kahtiajaon mukaan joko mieheksi tai naiseksi. Tila havaitaan useimmiten vastasyntyneenä, ja intersukupuoliset lapset pyritään yleensä heti sopeuttamaan yhteiskunnan kaksijakoiseen sukupuolijärjestelmään kirurgisten ja hormonaalisten toimenpiteiden avulla. (ETENE:n kannanotto 2016, 1.) Tätä ei kuitenkaan voida nähdä eettisesti kestäväenä toimintatapana, sillä sukupuolen kokemus on jokaiselle ihmiselle yksilöllinen, eikä sitä voi ulkoapäin määritellä. Lääketieteellisesti tarpeettomia kirurgisia operaatioita onkin arvosteltu tehtävän ennemminkin ympäröivän yhteiskunnan hämmennyksen ja suvaitsemattomuuden vuoksi, kuin varsinaisesti lapsen edun nimissä. (Huuska 2011, 224; Venhola 2001, 27.)

Usein ihmisten loukkaava käytös vähemmistöjä kohtaan johtuu tietämättömydestä. Jotta yhteiskuntamme kykenisi hyväksymään intersukupuoliset ihmiset sellaisina kuin he ovat, tarvitaan sen eri sektoreilla tietoisuutta sukupuolen moninaisuudesta ja intersukupuolisuudesta ilmiönä. Varhaiskasvatus ja perusopetus muodostavat lapsille keskeisen kasvuympäristön, jossa jokaisen lapsen sukupuoli-identiteetti kehittyy vuorovaikutuksessa kasvatus- ja opetushenkilökunnan sekä muiden lasten kanssa. Tasapainoiseen kehitykseensä lapsi tarvitsee muiden arvostusta ja tietoisuutta siitä, että hänet hyväksytään yhteisönsä jäseneksi sellaisena kuin hän on. Päiväkodeissa ja kouluissa jaottelu sukupuolen mukaan on yleistä, ja tarve tunnistausta joko pojaksi tai tytöksi korostuu. Sukupuolijakoa vahvasti korostavassa ympäristössä lasten voi olla vaikea toteuttaa omaksi kokemaansa sukupuolta ja hyväksynnän saamiseksi heidän on monesti sopeuduttava kasvatusympäristönsä normeihin. (Karvinen 2010, 112; Lehtonen 2010, 91.)

Sukupuoltaan ristiriitaisesti tai vastoin odotuksia ilmentävän lapsen kasvu- ja oppimisympäristössä esiintyvät normit ja ennakkoluulot, sekä niiden myötä tapahtuva syrjintä ja kiusaaminen saattavat aiheuttaa lapsissa ahdistusta, pelkoa ja häpeää, ja siten haitata heidän itsetuntonsa ja minäkuvansa kehittymistä. Turhia sukupuolinormeja purkamalla ja sukupuolten moninaisuutta esiintuomalla on mahdollista helpottaa monen lapsen ja nuoren elämää. Päiväkotien ja koulujen ilmapiirin ja henkilökunnan toimintatapojen tulisikin olla sellaisia, että ne tukevat jokaisen yksilön kokonaisvaltaista hyvinvointia arjessa. Kasvattajien ja opettajien tulisi tunnistaa lasten elämään vaikuttavia sukupuolistavia rakenteita, toimintatapoja ja asenteita. (Asikainen & Juutilainen 2006, 9–10; Karvinen 2010, 112; Lehtonen 2010, 91.)

Valitsin opinnäytetyöni aiheen osittain sen ajankohtaisuuden ja toisaalta omien aikaisempien opintojeni innoittamana. Viime aikoina intersukupuolisten lasten oikeuksia on nostettu esiin eri medioissa ja useat tahot, kuten lapsiasiavaltuutettu Tuomas Kurttila sekä Suomen Kättilöliitto ry. ovat ilmaisseet kantansa. Itse törmäsin intersukupuolisuuteen ensimmäisen kerran opiskellessani ihmisen kehitys- ja lisääntymisfysiologiaa sivuaineena osana genetiikan opintojani Helsingin yliopistossa. Seuraavan kerran kuulin aiheesta kättilöopintojeni myötä Metropolia ammattikorkeakoulussa. Nämä olivat kuitenkin vain pintapuolisia raapaisuja laajaan aihekokonaisuuteen. Perehtyessäni intersukupuolisuuteen tarkemmin, havaitsin, että siihen liittyviä ilmiöitä on tutkittu Suomessa kaiken kaikkiaan vähän, ja etenkin muista kuin terveydenhuollon näkökulmasta tehtyjä tutkimuksia on toteutettu vain muutamia. Monilta ta-
hoilta (mm. Seta ry:n Transtukipiste, Intersukupuolisuus.fi-sivuston vapaaehtoiset ylläpitäjät) saamani rohkaiseva palaute saikin minut vakuuttumaan aiheen tärkeydestä ja sen yhteiskunnallisesta tarpeesta.

Tiedon, ja ennen kaikkea kokemusperäisen tiedon tuottaminen ennakkoluulojen hälventämiseksi ja asenteiden muuttamiseksi on tärkeää. Tämän opinnäytetyön tavoitteena onkin selvittää, miten intersukupuoliset henkilöt itse toivoisivat tulevansa kohdatuiksi ja huomioituiksi varhaiskasvatuksessa ja perusasteen oppilaitoksissa. Tavoitteena on lisäksi kartoittaa, millaisia kokemuksia intersukupuolisilla ja heidän vanhemmillaan on varhaiskasvatuksesta ja perusopetuksesta intersukupuolisuuteen liittyen.

2 Intersukupuolisuus

Tässä luvussa perehdyn tarkemmin intersukupuolisuuteen, sen eri muotoihin, nykyisiin hoitokäytäntöihin sekä historiaan. Lisäksi käyn läpi intersukupuolisten ja muiden sukupuolivähemmistöjen elämään vaikuttavaa lainsäädäntöä ja esittelen aiempia intersukupuolisuutta koskevia kansallisia ja kansainvälisiä tutkimuksia.

2.1 Intersukupuolisuuden muodot

Intersukupuolisuus toimii yläkäsitteenä joukolle synnynnäisiä tiloja, joissa yksilöä ei voida fyysisten, sukupuolta määrittävien tekijöiden tai ominaisuuksien johdosta luokitella yksiselitteisesti tai ainoastaan naiseksi tai mieheksi. Intersukupuolisuus havaitaan yleensä vauvan syntyessä, mutta joissakin tapauksissa se voi ilmetä vasta myöhemmin, esimerkiksi murrosiässä sukupuolelle tyypillisen kehityksen puuttuessa. Sukupuoli-identiteetiltään intersukupuolinen henkilö voi olla mies, nainen, intersukupuolinen tai jotain muuta. (ETENE:n kannanotto 2016, 1.) Intersukupuolisuutta aiheuttava tila saattaa olla geneettisesti peritty, kromosomipoikkeamien tai monien muiden eri syiden aiheuttama.

Venholan mukaan Suomessa elää tällä hetkellä satoja intersukupuolisia henkilöitä. (Venhola 2001, 20.) Käsitukset intersukupuolisuuden yleisyydestä vaihtelevat kuitenkin sen mukaan, kuinka tila määritellään. Syntyvistä lapsista intersukupuolisiksi on arvioitu 1/1500-2000. Lukuun eivät kuitenkaan sisälly ne intersukupuoliset henkilöt, joiden tila on havaittu vasta teini-iässä tai myöhemmin. Laajan määrittelyn mukaan intersukupuolisia olisi 1,7 % syntyvistä lapsista. Tähän lukuun on laskettu mukaan intersukupuolista tilaa läheisesti muistuttavia sairauksia, jotka vaikuttavat ulkoiseen sukupuoliseen olemukseen, mutta joissa yksilön sukupuoli on kuitenkin selvä jo syntymän hetkellä. Muun muassa Euroopan Neuvoston ihmisoikeuskomissaari on raportissaan päättänyt käyttämään intersukupuolisuudesta tätä laajaa määritelmää. Kapeamman määritelmän mukaan intersukupuolisia ovat ainoastaan henkilöt, joiden sukupuolta ei voida määritellä kumpaankaan sukupuoleen kuuluvaksi, tai henkilöt, joiden sukupuolikromosomit ja ilmentyvä sukupuoli ovat ristiriidassa keskenään. Tällöin intersukupuolisten lasten osuuden on arvioitu olevan 0,018 % kaikista syntyvistä lapsista. Suomessa intersukupuolisuus määritellään usein kapeasti fyysisten sukupuoliominaisuuksien perusteella siten, että intersukupuolisia lapsia syntyy kolmesta kahdeksaan lasta vuodessa. (Wahlman-Calderara & Halila 2016, 2.) Esimerkiksi Saksassa intersukupuolisia henkilöitä on arvioitu olevan noin 80 000 (Gender Warrior Wins Case Against Surgeon 2008).

Intersukupuolisuuden taustalla on moninaisia syitä. Intersukupuoliset ovatkin heterogeeninen ihmisryhmä, johon etenkin lääketieteessä viitataan usein lyhenteellä DSD, ”disorders of sexual development”. Tämä näkemys painottaa ennen kaikkea sukupuolen kehityksen anatomisia ja fysiologisia häiriöitä. Lyhenne voidaan kuitenkin muodostaa myös sanoista ”diversity of sexual development”, jolla viitataan sukupuolen kehityksen moninaisuuteen sekä sukupuolen anatomisten ja fysiologisten ominaisuuksien luonnolliseen variaatioon kehityshäiriöiden sijaan. Englanninkielinen termi ”intersex people” suomennettiin alkujaan harhaanjohtavasti interseksuaalisuudeksi. Koska sukupuoli ja seksuaalisuus ovat kuitenkin eri asioita, on suositeltavaa käyttää suomen kielessä enemmän termiä intersukupuolisuus. (Wahlman-Calderara & Halila 2016, 1-2.)

Synnyinäinen lisämunaishyperplasia (Congenital adrenal hyperplasia) eli CAH on joukko perinnöllisiä tiloja, joihin liittyy tietyn entsyymin puutoksen aiheuttama kortisolin erityksen väheneminen lisämunaishyperplasiasta. Entsyymivajeen aste voi vaihdella, minkä vuoksi taudin kirjo on laaja, vaihdellen hyvin lievistä oireista aina henkeä uhkaavaan suolanmenetykseen. Tässä CAH-muodossa tytön kromosomiston omaavilla lapsilla on aina ulkoisten sukupuolielinten poikkeavuuksia. Joskus tytön kromosomiston omaavien ulkoiset sukuelimet ovat täysin maskuliiniset, jolloin lapsi voidaan tulkita pojaksi. Pojan kromosomiston omaavilla lapsilla ei ulkoisissa sukuelimissä havaita poikkeavuutta ja suolanmenetyksellä onkin usein ensimmäinen merkki sairaudesta. Potilaat tarvitsevat kortisonin korvaushoidon lisäksi suolahormonilääkettä. Lievem-

mässä entsyymien vajauksissa suolanmenetystä ei tapahdu, mutta tila on muutoin edelläkuvattun kaltainen. Tällöin tyttöjen tila havaitaan usein sukuelinten ulkonäön perusteella syntymän jälkeen ja pojilla ennenaikaisen murrosiän alkamisen yhteydessä. Kaikki CAH-lapset tarvitsevat koko elämänsä ajan kortisolihoitoa. Sen sijaan sukuelinten kirurgisiin muokkauksiin ei usein ole terveydellistä perustetta ennen murrosikää. Leikkausten aiheuttamia fyysisiä ongelmia ovat muun muassa klitoriksen surkastuminen, tunnottomuus, arpikuroumat sekä uusien leikkausten tarve. Useimmiten CAH-yksilöt ovat hedelmällisiä, eli kykenevät saamaan omia lapsia. (Clinical Guidelines for the Management of Disorders of sex development in childhood 2006, 6; Venhola 2001, 8.)

Androgeeni insensitiivisyys, eli AIS, on tila, jossa miehen sukupuolikromosomit omaavan henkilön androgeeni- eli mieshormonireseptorit eivät toimi. Taudista on kaksi muotoa; täydellinen (CAIS, complete androgen insensitivity syndrome) sekä osittain (PAIS, partial androgen insensitivity syndrome), jotka poikkeavat melko merkittävästi toisistaan. Koska androgeenin, kuten testosteronin, vaikutus on reseptorihäiriön vuoksi estynyt jo sikiöaikana, on CAIS-lapsilla täysin naiselliset ulkoiset sukuelimet. Koska lapsilla on kuitenkin miehen sukupuolikromosomit (XY), on heillä sukurauhasina kivekset. Ne jäävät usein vatsaonteloon, ja estävät siten naiselle tyypillisten sisäisten sukuelinten kehittymisen. Murrosiässä CAIS-yksilöiden sukupuolen kehitys noudattelee naisellista kehitystä. Kuukautisia ei kuitenkaan tule, koska kohtu, munasarjat ja munatorvet puuttuvat. CAIS-yksilöiden kiveksissä on lievästi suurentunut pahanlaatuisten kasvainten mahdollisuus ja ne tuleekin poistaa kasvainriskin vuoksi murrosikään mennessä. (Clinical Guidelines for the Management of Disorders of sex development in childhood 2006, 5; Venhola 2001, 10.)

PAIS-lapsilla mieshormonien vaikutus ei ole kokonaan estynyt, vaan ne vaikuttavat osittain. Tämä johtaa siihen, että vastasyntyneellä miespuoliset sukukromosomit omaavalla vauvalla on ulkoisissa sukuelimissä piirteitä molempien sukupuolten tunnusmerkeistä. Androgeenivaikutuksen määrästä riippuen nähdään sukuelimissä vaihtelevasti joko miehisten tai naisellisten piirteiden vallitsevuutta. Sisäiset sukuelimet ovat myös näillä lapsilla miehiset eli usein heilläkin on vatsaontelossa sijaitsevat kivekset. Kohtu ja munasarjat jäävät kehittymättä. Emätin voi olla heikosti kehittynyt tai käytännössä kokonaan puuttuva. Murrosiän kehitys on naisellinen. (Clinical Guidelines for the Management of Disorders of sex development in childhood 2006, 5; Venhola 2001, 11.)

Sukurauhasten kehittymättömyyteen (gonadien dysgenesiat) luetaan joukko tiloja, joissa sukurauhasten kehitys on toistaiseksi tuntemattomasta syystä puutteellinen. Näiltä yksilöiltä puuttuvat kivekset joko kokonaan tai osittain. Täydellisessä puutoksessa (Swyerin syndrooma) miehen sukupuolikromosomit omaavalle yksilölle ei kehity lainkaan kiveksiä, vaan vastasyntyneellä lapsella on naisen ulkoiset ja sisäiset sukuelimet. Munasarjat kuitenkin puuttuvat, ja

niiden tilalla on juostemaisia kivesjäänteitä, minkä vuoksi yksilöt ovat hedelmättömiä. (Clinical Guidelines for the Management of Disorders of sex development in childhood 2006, 8; Venhola 2001, 12.)

Sukurauhasten kehittymättömyyden osittaisessa muodossa (partial gonadal dysgenesis) mies-sukupuolikromosomit omaavalla yksilöllä toinen tai molemmat kivekset kehittyvät ainakin osittain. Näin osa miehisistä rakenteista kehittyy edellistä muotoa paremmin. Tämä johtaa siihen, että vastasyntyneen ulkoisissa sukuelimissä on piirteitä sekä miehen että naisen sukuelimistä. Kivesten kehittymisen ja toiminnan asteesta riippuen myös sisäisten sukuelinten rakenne vaihtelee siten, että niissä on nähtävissä molempien sukupuolten ominaisuuksia. Puberteetin kehitys riippuu toimivan kiveskudoksen määrästä. Mixed gonadal dysgenesis on tila, jossa yksilöllä on usein tavanomaisesta poikkeava kromosomisto. Tämä voi vaihdella naisen sukupuolikromosomistosta miehen kromosomistoon. Useimmiten kysymyksessä on kuitenkin mosaikismi eli osasta yksilön soluja puuttuu miessukupuolikromosomi Y. Näillä lapsilla on useimmiten toisella puolella sukurauhasena vaillinaisesti kehittynyt kives ja toisella puolella juostemainen munasarja. Toisaalta kaikki variaatiot molemminpuolisista kiveksistä molemminpuolisiin munasarjoihin ovat mahdollisia. Joillakin potilailla toisen sukurauhasen tilalla on jokin sukurauhasperäinen kasvain. Ulkoisten sukuelinten muoto on hyvin vaihteleva. Kuten muissakin vastaavissa tiloissa, vatsaonteloon jäänyt kiveskudos on poistettava kasvainriskin vuoksi ennen murrosikää. Käytännössä monien potilaiden sukurauhaset eivät toimi kunnolla ja ne poistetaan. Puberteetin käynnistymiseen tarvitaan hormonaalista tukea joko estrogeeneillä tai testosteroneilla. (Clinical Guidelines for the Management of Disorders of sex development in childhood 2006, 8; Venhola 2001, 12–13.)

Muita intersukupuolisuuteen verrattavia tiloja ovat muun muassa hypospadiä (virtsaputken alahalkio pojilla), Turnerin oireyhtymä (toisen X-kromosomin puutos tytöillä, johtaa naismaisten piirteiden puuttumiseen), Klinefelterin oireyhtymä (miehillä ylimääräinen naiskromosomi X, saa aikaan m. rintojen kasvua ja kivesten pienuutta), MRKH (Mayer-Rokitansky-Küster-Hausser syndrome eli kohdun ja emättimen osittainen puuttuminen) sekä mikropenis (peniksen täydellinen puuttuminen). (Venhola 2001, 14–17.)

2.2 Intersukupuolisuuden historiaa

Kaikissa kulttuureissa on kautta historian syntynyt sukupuoleltaan vaikeasti määriteltäviä lapsia. Suhtautuminen heihin on vaihdellut; usein intersukupuoliset ovat joutuneet syrjityiksi, mutta joissakin yhteisöissä heitä on toisaalta arvostettu suuresti. (ETENE:n kannanotto 2016, 1-2.) Venholan mukaan muun muassa maineikas kreikkalaisfilosofi Platon kirjoittaa teoksessaan Symposium sukupuolia olleen alun perin kolme kahden sijaan. Platonin mukaan naisen ja miehen lisäksi kolmas sukupuoli oli naisen ja miehen yhdistymä, joka sittemmin hävisi maail-

masta. Historian kirjoissa perinteisestä nais-mies-kahtiajaosta poikkeavista yksilöistä on kirjoitettu satoja vuosia, ja esimerkiksi osa sirkusten kuuluisista parrakkaista naisista oli juuri intersukupuolisia. Aina 1800-luvun alusta saakka on intersukupuolisia kuvattu myös tieteellisissä kirjoituksissa. Varsinaisesti intersukupuolisuus-termi esitettiin kirjallisuudessa ensimmäisen kerran 1917. (Venhola 2001, 25.)

Länsimaihin iskostunut tapa intersukupuolisten lasten ulkoisten sukuelinten kirurgiseen korjaukseen on peräisin Yhdysvalloista 1950-luvulta. Tuohon aikaan oli vallalla näkemys, jonka mukaan lapsen sukupuoli-identiteetti kehittyy pääasiassa ympäristön ja kasvatuksen vaikutuksesta. (ETENE:n kannanotto 2016, 1-2.) Ajateltiin siis, että lapsen sukupuoli oli muovattavissa ja jopa vaihdettavissa syntymän jälkeen aina 18 kuukauden ikään saakka. Katsottiin, että lapsi tarvitsee kehittyäkseen yksiselitteisesti tytön tai pojan kehon. Oletuksena oli, että ”normaalin” kehon avulla lapsi oli mahdollista kasvattaa valittuun sukupuoleen ja taata hänelle pysyvä sukupuoli-identiteetti sekä normaali seksuaalinen kehitys. (Venhola 2001, 26.) Ajatusten takana oli yhdysvaltalainen psykologi John Money. Money muodosti teoriansa 1960-1970-luvuilla tutkimalla tutkimusryhmänsä kanssa poikaa, joka oli epäonnistuneessa ympärileikkauksessa menettänyt peniksensä. Moneyn ohjeiden mukaisesti lapsen ulkoiset sukupuoliominaisuudet poistettiin ja vanhempia neuvottiin kasvattamaan pojasta tyttö. Vuosien ajan lapsi sai hormonihoitoja, terapiaa ja myöhemmin vielä uusia kirurgisia leikkauksia naisellisten muotojen korostamiseksi. Tutkimusryhmän mukaan entisestä pojasta kehittyi normaalisti käyttäytyvä tyttö, joka oli omaksunut sukupuoliroolinsa. Lapselle itselleen ei tuolloin kerrottu, että hän oli syntynyt poikana. Moneyn julkaistua tutkimustuloksensa hänen käsityksensä sukupuolen muovattavuudesta levisi ympäri länsimaisen maailman, ja intersukupuolisten lasten lääketieteellinen hoito pohjautui siitä lähtien Moneyn tutkimukseen. Todellisuudessa Moneyn tutkimuksen kohteena ollut lapsi oli koko ikänsä kokenut olevansa poikkeava ja elävänsä väärässä sukupuolella. Hän ei koskaan tuntenut sopeutuvansa elämäänsä tyttönä, vaan tunsikin pakottavaa tarvetta leikkiä ja toimia poikien tavoin. 15-vuotiaana lapselle selvisi, että hän oli ollut syntyessään poika, ja 18-vuotiaana hän vaihtoi sukupuolensa takaisin mieheksi. Lapsuuden traumat olivat kuitenkin jättäneet häneen niin syvät jäljet, että hän kärsi vaikeasta masennuksesta koko aikuisikänsä ja päätyi lopulta itsemurhaan 38-vuotiaana. (Nousiainen 2016; Venhola 2001, 19, 26.)

Moneyn ajatusten myötä intersukupuolisten lasten hoitokäytännöksi vakiintui siis lapsen sukupuolen määrittäminen mahdollisimman varhaisessa vaiheessa syntymän jälkeen joko tytöksi tai pojaksi. Ulkoiset sukupuolielimet korjattiin kirurgisesti vastaamaan määritettyä sukupuolta. Lapsen intersukupuolisuus pidettiin usein salassa häneltä itseltään, eikä vanhemmillekaan aina kerrottu koko totuutta asiasta. Intersukupuolisuus nähtiin pääasiassa sukupuolen kehityksen häiriönä. 1990-luvulla tilaa alkoi kuitenkin saada modernimpi käsitys, jonka mukaan

kyse on sukupuolen kehityksen luonnollisesta vaihtelevuudesta ja sukupuoleen liittyvästä erilaisuudesta. Vaikka tieto ihmisen sukupuoli-identiteetin kehityksestä onkin nykyaikana huomattavasti muuttunut, määritetään intersukupuolisen lapsen sukupuoli edelleen yleensä hyvinkin pian syntymän jälkeen, ja ulkoisten sukuelinten kirurgiset muokkaukset ovat arkipäivää myös Suomessa. (ETENE:n kannanotto 2016, 1-2; Huuska 2011, 224; Venhola 2001, 26.)

2.3 Nykyiset hoitokäytännöt Suomessa

ETENE:n eli valtakunnallisen sosiaali- ja terveysalan eettisen neuvottelukunnan tehtävänä on sosiaali- ja terveydenhuoltoon liittyvien eettisten kysymysten käsittely, lausuntojen ja suositusten antaminen sekä alan kansallisen ja kansainvälisen kehityksen seuranta. Vuonna 2015 ETENE otti käsiteltäväkseen intersukupuolisia lapsia koskevat hoitokäytännöt suomalaisessa terveydenhuollossa. Vuonna 2016 julkaistussa kannanotossaan ETENE suosittaa, että Suomessa pidättäytyttäisiin intersukupuolisten lasten kosmeettisista leikkauksista vähintään siihen saakka, kunnes intersukupuolinen henkilö olisi itse kykenevä ilmaisemaan mielipiteensä. Aihe on viime vuosina ollut esillä myös kansainvälisesti, sillä muun muassa Euroopan yhteisön perusoikeusvirasto sekä Euroopan neuvoston ja YK:n ihmisoikeuskomissaarit ovat ottaneet kantaa intersukupuolisten lasten sukuelimiä korjaaviin hoitotoimenpiteisiin suosittaen järjestöjensä jäsenmaita varmistamaan, ettei intersukupuolisille lapsille tehtäisi tarpeettomia lääketieteellisiä tai kirurgisia toimenpiteitä. Lisäksi Euroopan neuvoston bioetiikkakomitea on käynnistänyt selvityksen intersukupuolisten lasten hoitokäytännöistä kaikissa neuvoston jäsenmaissa. (ETENE:n kannanotto, 1–2.)

Mikäli Suomessa vastasyntyneen lapsen sukupuolta ei kyetä syntymän jälkeisessä ulkoisessa tarkastuksessa määrittelemään, käynnistää päivystävä lääkäri tutkimukset. Useimmiten lapsi lähetetään yliopistolliseen sairaalaan tarkempiin selvityksiin. Ensimmäisistä tärkeintä on tutkia, sairastaako lapsi synnynnäistä lisämunuaishyperplasiaa, johon kuuluva hormonilääkitys on aloitettava mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Lisäksi lapsen kromosomisto selvitetään mahdollisimman pian syntymän jälkeen. Mikäli kromosomistosta ei löydy poikkeamia, tutkitaan muut intersukupuolisuutta aikaansaavat tekijät. Nämä tutkimukset ovat tarpeellisia, jotta lapsen tilasta saadaan riittävä käsitys. Lapsen mahdollinen jatkohoito ja tarvittavat toimenpiteet suunnitellaan yksilöllisesti lapsen tilan mukaisesti. Yleisenä käytäntönä on, että intersukupuoliselle lapselle päätetään sukupuoli, jonka määrittämisestä vastaa moniammatillinen tiimi. Tiimin kokoonpano vaihtelee Suomessa sairaaloittain. Merkillepantavaa on, että vanhempien mahdollisuus osallistua lapsensa hoitoa koskevaan päätöksentekoon vaihtelee Suomessa yliopistollisen sairaanhoitopiirin mukaan. ETENE:n taustaselvityksen mukaan sairaaloiden käytännöt ovat muuttuneet tai ovat muuttumassa pidättyvämmäksi niiden kirurgisten toimenpiteiden osalta, joita ei katsota välttämättömiksi heti vastasyntyneenä. Eri yliopistosairaaloiden välillä käytännöissä on kuitenkin eroja, eikä sairaaloiden kesken ole sovittu toi-

mintamalla tai hoitolinjoja intersukupuolisten lasten osalta. Hyvin yksityiskohtaisten hoitolinjoiden ennaltasopiminen olisi haastavaa, sillä kyseessä on pieni ja heterogeeninen potilasryhmä. (ETENE:n kannanotto, 1–2; Wahlman-Calderara & Halila 2016, 6–7.)

Oulun yliopistollisen sairaalan (OYS) intersukupuolisuutta tutkinut lastenkirurgi Mika Venhola kertoo Helsingin Sanomien kuukausiliitteessä 2.1.2016 julkaistussa artikkelissa (Nousiainen 2016) päättäneensä lopettaa intersukupuolisten vauvojen leikkaukset 2000-luvun alussa. OYS:ssa ei siten tehdä minkäänlaista kosmeettista sukuelinkirurgiaa, vaan kirurgisia hoitoja tehdään ainoastaan terveyden vaatimissa puitteissa. Venholan näkemyksen mukaan yhteiskuntamme ei kykene hyväksymään intersukupuolista lasta omana itsenään, vaan haluaa korjata hänet kahtiajakaisen sukupuolikäsityksemme mukaiseksi. Hänen mukaansa intersukupuolisten lasten vanhemmat eivät useinkaan halua leikkausta, kun he saavat asiasta tietoa. Sen sijaan Helsingin lastenkliniikalla intersukupuolisia lapsia leikataan edelleen. Helsingin yliopistollisen sairaalan lasten urologian osastonylilääkäri Seppo Taskinen kertoo samaisessa Helsingin Sanomien kuukausiliitteen artikkelissa kannattavansa vallitsevaa käytäntöä, sillä hänen mukaansa leikkauksia on yksinkertaisempi tehdä vauvalle kuin vanhemmalle lapselle. Taskisen näkemyksen mukaan epämuodostumien korjaukset eivät ole kosmeettisia leikkauksia. (Nousiainen 2016; Wahlman-Calderara 2016, 6.)

Nykyiset intersukupuolisten lasten hoitokäytännöt ovat ihmisoikeusasiantuntijoiden mukaan itsemääräämisoikeuden ja ihmisoikeuksien kannalta kestäättömiä. Ongelmana on muun muassa kirurgisten toimien lopullisuus siinä tilanteessa, että lapselle ”valittu” sukupuoli ei vastaa hänen kokemustaan omasta sukupuolestaan aikuisiässä. Leikkauksiin liittyy komplikaatioita sekä sukuelinten tunnottomuutta ja arpeutumista, joka johtaa usein uusintaleikkausten tarpeeseen. Toistuvat leikkaukset aiheuttavat myös pitkiä sairauslomia ja poissaoloja koulusta. Lisäksi lasten motivaatio leikkausten avulla saavutettujen ominaisuuksien ylläpitämiseen (esimerkiksi kirurgisesti laajennetun emättimen aukipitämiseen harsotupon avulla) on rajallinen, sillä lapset eivät ole tietoisia toimenpiteiden tarkoituksista. Nykykäsityksen mukaan leikkaukset saattavatkin olla lapselle traumaattisempia kuin se, että sukupuolielimet vain näyttävät erilaisilta. Inhimillisen kärsimyksen ohella liian varhain tehdyt leikkaukset saattavat myös tulla yhteiskunnalle kalliiksi, mikäli lapsuudessa leikatut henkilöt hakeutuvat aikuisina sukupuolen korjausleikkauksiin. Usein he ovat myös henkisen tuen tarpeessa. Lisäksi jatkuva sukuelinten tutkiminen ja toistuvat operaatiot ovat aiheuttaneet joissakin potilaissa epäluottamusta ja jopa pelkoa lääkäreitä kohtaan. Venholan mukaan osa intersukupuolisista ei toivo sukupuolielimiään muokattavan, eivätkä kaikki halua vastaanottaa myöskään hormoneilla tapahtuvaa hoitoa. (Venhola 2001, 18–19, 23, 26–27; Wahlman-Calderara 2016, 6–8.) Monissa tapauksissa intersukupuolisten henkilöiden hedelmällisyys on lisäksi tuhottu poistamalla sisäiset, täysin toimivat sukuelimet, mikä saattaa johtaa jopa oikeusprosesseihin lääkäreitä vastaan, kuten Saksassa on käynyt (Gender Warrior Wins Case Against Surgeon 2008).

Suomessa intersukupuolisten lasten hoitokäytäntöihin ovat ottaneet kantaa useat tahot. Kätilöliiton mielestä lääketieteelliset käytännöt intersukupuolisen lapsen ja hänen perheensä hyvinvoinnin edistämiseksi vaativat päivitystä. Kätilöliitto näkee merkityksellisenä moniammatillisen yhteistyön sekä ammattilaisten koulutuksen lisäämisen, jotta intersukupuolisen lapsen ja hänen perheensä tarpeisiin kyetään vastaamaan aiempaa paremmin. (Kätilöliiton kannanotto 2016.) Lapsiasiavaltuutettu Tuomas Kurttila esittää, että sosiaali- ja terveysministeriössä aloitettaisiin intersukupuolisten lasten hoitosuosittelun valmistelu. Kurttilan mukaan intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeutta on vahvistettava ja muita kuin välittömästi terveyttä vaarantavia interventioita vältettävä. Hän näkee tärkeänä myös intersukupuolisuutta koskevan tiedon jakamisen kaikille vanhemmille jo synnytysvalmennuksessa. (Kurttila 2016.)

Kansainvälisten ihmisoikeusjärjestöjen ja ETENE:n ajamien suositusten mukaisten hoitokäytäntöjen yleistäminen aiheuttaa Suomessakin uudenlaisen tarpeen sukupuolen moninaisuuden ja intersukupuolisuuden ymmärtämiselle terveydenhuollon lisäksi myös muilla yhteiskunnan osa-alueilla. Todennäköisesti intersukupuolisia lapsia ei jatkossa tarpeettomasti leikata edustamaan jompaakumpaa sukupuolta, vaan he saavat kasvaa ja kehittyä omanlaisikseen yksilöiksi. Oletettavaa on, että sekä päiväkodeissa että kouluissa tullaan siis aiempaa useammin törmäämään lapsiin, joiden sukupuolinen ilmiasu ja/tai kokemus omasta sukupuolesta eivät vastaa perinteistä sukupuolista kahtiajakoa. ETENE suosittaa kannanotossaan terveydenhoitajien lisäksi etenkin varhaiskasvatukseen ja koulujen henkilökunnan tietoisuuden lisäämistä, jotta intersukupuolisten lasten turvallinen ja tasapainoinen kasvu ja kehitys kyetään turvaamaan. (ETENE:n kannanotto 2016, 5.)

2.4 Intersukupuolisuus lainsäädännössä

Jokaisen lapsen hoitoa ohjaavat terveydenhuollon yleiset säännökset ja periaatteet, jotka pohjautuvat perustuslaissa (731/1999) kaikille yksilöille määriteltyihin perusoikeuksiin. Perusoikeuksiin kuuluu muun muassa yhdenvertaisuussäännös (7 §), jonka mukaan ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan muun muassa sukupuolen, iän, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Lapsia on kohdeltava tasavertaisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. Nämä säännökset koskevat myös intersukupuolisia lapsia. (Perustuslaki 731/1999, 7 §; Wahlman-Calderara & Halila 2016, 4.)

Intersukupuolinen lapsi poikkeaa fyysisesti ikätovereistaan. Intersukupuoliset saattavatkin vammaisten tavoin joutua pohtimaan, onko heillä oikeus olla omanlaisiaan ihmisiä, sekä toisaalta, onko sukupuoleltaan valtaväestöön kuuluvilla oikeus kajota erilaiseksi koetun ihmisen ruumiilliseen koskemattomuuteen. Muun muassa YK:n ihmisoikeusjulistuksen sekä muiden ih-

misoikeussopimusten mukaan ihmisoikeudet kuuluvat kaikille, myös intersukupuolisille henkilöille. Ihmisoikeuksiin lukeutuvaan yksityisyyden kunnioittamiseen sisältyy oikeus sekä fyysiseen että psyykkiseen koskemattomuuteen. Oikeus terveyteen puolestaan tarkoittaa jokaisen oikeutta korkeimpaan saavutettavissa olevaan fyysiseen ja psyykkiseen terveyteen. (Wahlman-Calderara & Halila 2016, 9.) Lapsella on siis itsemääräämisoikeus omaa hoitoaan koskevissa asioissa ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti. Vastasyntyneen vauvan kohdalla itsemääräämisoikeutta käyttävät lapsen huoltajat sen mukaan, kuin laissa säädetään. Intersukupuolisen lapsen sukupuoli voidaan aluksi jättää määrittelemättä. Väestörekisterijärjestelmämme edellyttää kuitenkin lapsen sukupuolen määrittämistä melko pian joko naiseksi tai mieheksi, sillä henkilötunnukseen sisältyy tieto yksilön sukupuolesta. Maistraatti voi myöhemmin korjata henkilötunnuksen, mikäli se ilmaisee väärää sukupuolta. Henkilötunnus voidaan myös muuttaa joissain erityisissä ja kapeasti määritetyissä olosuhteissa esimerkiksi silloin, kun henkilö vaihtaa sukupuoltaan. Niin kutsuttua kolmatta sukupuolta väestörekisterijärjestelmämme ei kuitenkaan tunne. (Intersukupuolisten lasten hoito 2016, 2.)

Juridinen sukupuoli vaikuttaa suuresti siihen, millaiset mahdollisuudet ihmisellä on elää yhteiskunnassa omana itsenään. Lait rajoittavat yksilöiden oman sukupuolokokemuksen huomiointia ympäri maailmaa eri tavoin. Tällä hetkellä joissakin valtioissa, muun muassa Australiassa, Nepalissa, Pakistanissa, Uudessa-Seelannissa, Thaimaassa ja Intiassa on otettu käyttöön kolmas juridinen sukupuoli. Myös Saksassa lapsen syntymätodistukseen voi valita sukupuolen kolmen vaihtoehdon väliltä. Tanskassa puolestaan on mahdollista omalla ilmoituksella vahvistaa juridinen sukupuolensa, joka tulee voimaan puolen vuoden harkinta-ajan jälkeen. Samoin on Argentiinassa, jossa harkinta-aikaa ei ole. Maltalla intersukupuolisten lasten kirurgiset toimenpiteet on kielletty lailla. Maltan lakia pidetään edistyksellisenä ja urauurtavana, ja se on saanut maailmalla runsaasti huomiota sukupuolivähemmistöjen etujärjestöjen keskuudessa. (ETENE:n kannanotto, 1; Kilpiä 2015, 13; Muunsukupuolisuus 2015.)

Suomessa tasa-arvolaki (Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 609/1986) ulotettiin vuoden 2014 lopussa koskemaan myös muun muassa intersukupuolisia henkilöitä. Lain 3 §:n mukaan sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun liittyviä syrjintäsäännöksiä tulee soveltaa myös henkilöihin, joiden fyysiset sukupuoli määrittävät ominaisuudet eivät ole yksiselitteisesti naisen tai miehen. Tasa-arvolaki sekä yhdenvertaisuuslaki (1325/2014) säätävät myös oppilaitoksissa tehtävistä toimenpiteistä tasa-arvon edistämiseksi. Yhdenvertaisuuslain 6 §:n mukaan koulutuksen järjestäjä on velvollinen edistämään yhdenvertaisuutta ja arvioimaan sen toteutumista, sekä tarvittaessa ryhtymään toimenpiteisiin yhdenvertaisuuden edistämiseksi. Yhdenvertaisuutta edistävien toimenpiteiden on oltava oppilaitoksen voimavaroihin ja muihin olosuhteisiin nähden tehokkaita ja tarkoituksenmukaisia. Oppilaitoksen on lain mukaan myös varattava oppilaille ja heidän huoltajilleen mahdollisuus tulla kuulluiksi yhdenver-

taisuuden edistämiseksi suunnitelluista toimenpiteistä. Lisäksi lain 9 §:ssä säädetään positiivisesta erityiskohtelusta, joka ei ole syrjintää. Erityiskohtelu tarkoittaa sellaista oikeasuhtaista erilaista kohtelua, jonka tarkoituksena on tosiasiallisen yhdenvertaisuuden edistäminen tai syrjinnästä johtuvien haittojen ehkäiseminen. (Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014, 9 §.) Tästä näkökulmasta katsottuna etenkin kouluilla on siis velvollisuus edistää sukupuoleltaan moninaisten oppilaidensa tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden toteutumista sekä ryhdyttävä tarvittaessa toimiin näiden edistämiseksi.

2.5 Intersukupuolisuus aiemmissä tutkimuksissa

Intersukupuolisuutta on tutkittu sekä kansainvälisesti että kansallisella tasolla jokseenkin vähän, ja etenkin Suomessa kaivataan runsaasti tutkimusta tietoisuuden lisäämiseksi ja toimenpiteitä intersukupuolisten aseman parantamiseksi.

Suomessa intersukupuolisuuden tutkimiseen on erikoistunut kourallinen ihmisiä. Oulun yliopistollisen sairaalan lastenkirurgi Mika Venhola on esiintynyt julkisuudessa intersukupuolisten lasten oikeuksien puolestapuhujana, jakanut tietoa ja vastustanut hanakasti terveyden kannalta tarpeettomia kirurgisia operaatioita (mm. Venhola 2001, ks. myös Nousiainen 2016). Jukka Lehtonen on useissa tutkimuksissaan selvittänyt seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen, myös intersukupuolisten henkilöiden, asemaa muun muassa kouluissa ja työpaikoilla (mm. Lehtonen 2003, 2006, 2010). Myös Seta ry:n Transtukupisteen johtava sosiaalityöntekijä Maarit Huuska on luennoinut ja kirjoittanut intersukupuolisista ihmisistä ja heidän kokemuksistaan (mm. Huuska 2008 & 2011.) Seksuaaliterapeutti Juha Kilpiä vetää tällä hetkellä yhtä Suomen harvoista intersukupuolisille tarkoitetuista vertaistukiryhmistä Helsingissä ja puhuu esimerkiksi sosiaalisessa mediassa ahkerasti intersukupuolisuuden puolesta. Suomeen on lisäksi perustettu lokakuussa 2015 vapaaehtoisten ylläpitämä Intersukupuolisuus.fi-sivusto, jonka tarkoituksena on jakaa ja levittää tietoa intersukupuolisuudesta sekä toimia vertaistukifoorumina intersukupuolisille henkilöille.

Intersukupuolisuudesta on tehty Suomessa joitakin opinnäytetöitä ja Pro gradu-tutkielmia. Jouna Rissanen (2012) on Pro gradu-työssään selvittänyt intersukupuolisten henkilöiden tiedontarpeita. Hänen mukaansa merkittävimiksi intersukupuolisuutta koskeviksi tiedollisiksi puutteiksi haastatellut nostivat vuosia jatkuneen epämääräisen käsityksen ja epätietoisuuden omasta tilasta. Tämä johtui muun muassa terveydenhuoltopalveluista saadun tiedon niukkuudesta ja hoitohenkilökunnan tavasta puhua sukupuolesta normaaliutta korostaen sekä oman perheen vaikeneminen asiasta. (Rissanen 2012, 75.) Karppinen (2015) puolestaan tutki sosiaalipsykologian Pro gradussaan intersukupuolisuuden aiheuttamasta identiteettiuhasta selviämistä. Oman opinnäytetyöni kannalta mielenkiintoinen on Karppisen tutkimuksen huomio intersukupuolisten henkilöiden kaipaaman avoimuuden ja sosiaalisen tuen tärkeydestä, tulipa

tuki sitten vertaisilta tai läheisiltä. Avoimuudella Karppinen tarkoittaa sitä, että asiasta avoimesti kertominen esimerkiksi koulussa on ollut auttava kokemus. (Karppinen 2015, 82.) Mustanoja (2007) on puolestaan kasvatustieteen Pro gradussaan tutkinut lasten sukupuolen moninaisuutta heidän äitiensä kertomana. Hänen mukaansa perinteisiin sukupuolirooleihin identifiutumattomien henkilöiden on vielä nykyaikanakin vaikea sopeutua yhteiskuntaamme. Ympäristön reaktioiden pelossa poikkeavista sukupuolikokemuksista vaietaan, mikä saattaa aiheuttaa monia mielenterveyden ongelmia, kuten masennusta ja itsetuhoisuutta. Sukupuoleltaan moninaisten lasten ja nuorten äidit toivoivatkin Mustanojan mukaan enemmän julkista keskustelua aiheesta, jotta sukupuolivähemmistöihin kuuluvat tulisivat kohdelluiksi tasavertaisina yksilöinä. (Mustanoja 2007, 2.) Oikeustieteellisestä näkökulmasta aihetta lähestyi Silkkola (2014), jonka Pro gradu-tutkielman aiheena on intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeus. Silkkolan mukaan lapsen oikeutena voidaan pitää elämistä oikeaksi kokemassaan sukupuolella silloinkin, kun sukuelimet eivät ulkoisesti vastaa täysin standardeja. Tämä ei hänen tutkimuksensa mukaan kuitenkaan ole Suomessa intersukupuolisten lasten hoitokäytännössä aina toteutunut. Hänen tutkimuksensa mukaan lapsen itsemääräämisoikeus laajenee iän ja kypsyyden kasvaessa. Täydellisestä itsemääräämisoikeuden puuttumisesta siirrytään myötämääräämisoikeuteen ja edelleen täydelliseen itsemääräämisoikeuteen. Silkkolan näkemyksen mukaan korostetusti henkilökohtaisissa asioissa, kuten sukupuolen määrittämisessä, ei kuitenkaan voida tehdä päätöksiä ilman henkilön omaa suostumusta. Hän näkeekin lapsen ja vanhempien riittävän tiedonsaannin olevan oleellinen edellytys lapsen itsemääräämisoikeuden toteutumiselle. (Silkkola 2014, 3, 101.)

Ilmeisesti tähän mennessä ainoan ammattikorkeakoulutasoisen opinnäytetyön intersukupuolisista ovat tehneet Junttinen, Länsisalmi ja Stevens (2004), jotka selvittivät nuorten intersukupuolisten kokemuksia seksuaaliterveyspalveluiden asiakkuudesta. Heidän työnsä johtopäätösten perusteella terveydenhuoltohenkilökunnan tietämys intersukupuolisuudesta on vajavaista, mikä hankaloittaa luottamuksellisen hoitosuhteen syntyä. Lisäksi vertaistuki on Junttisen ym. mukaan erittäin tärkeää sekä intersukupuolisten henkilöiden identiteetin kehittymiselle että intersukupuolisten henkilöiden läheisille. (Junttinen, Länsisalmi ja Stevens 2004, 51.)

Oman opinnäytetyöni kannalta erityisen mielenkiintoinen on myös Koposen (2014) Pro gradu-tutkielma, jossa hän on perehtynyt lasten sukupuolisuuden moninaisuuteen päiväkodin kasvatustajien näkökulmasta. Koposen tutkimusaineistona on Väestöliiton vuonna 2013 päiväkotien kasvattajille teettämän kyselytutkimuksen kaksi avointa, sukupuolen moninaisuuteen ja sukupuolirooleihin liittyvää kysymystä. (Koponen 2014, 33.) Kysymykseen sukupuolen moninaisuudesta oli vastannut 271 kasvattajaa. Heistä suurin osa (59 %) oli sitä mieltä, että sukupuoli on biologinen fakta (ihminen on joko nainen tai mies), joka määrittää lapsen sukupuoli-identiteettiä. Nämä kasvattajat katsoivat, että mikäli lapsi ei tiedä omaa biologista sukupuoltaan,

hänen identiteettinsä, minäkuvansa, itsetuntonsa tai seksuaalinen kehityksensä häiriintyy jollakin tapaa. Koposen mukaan kukaan vastaajista ei kuitenkaan selittänyt tarkemmin, millä tavalla tai mihin perustuen häiriintyminen tapahtuisi. Tämän käsityksen valossa sukupuolikäsitys jää sukupuolen moninaisuutta korostavan määritelmän mukaan kovin rajalliseksi. Tutkimukseen osallistuneista kasvattajista 38 % oli puolestaan sitä mieltä, että sukupuoli on biologinen fakta, mutta sukupuoli-identiteetti rakentuu sosiaalisesti, ja on lapsen oma kokemus. Nämä kasvattajat kannattivat perinteisten sukupuoliroolien rikkomista kasvatuksessa ja näkivät sukupuolineutraalin tai sukupuolisensitiivisen kasvatuksen pääasiassa hyvänä asiana. Tutkimuksen kolmannen kategoriaan kuului vain 2,7 % kasvattajista. Heidän näkemyksensä mukaan lapsen biologisen sukupuolen voi salata, mikäli lapsi syntyy sukupuoleltaan epäselvänä, eli intersukupuolisena. Näin lapsi voisi kasvaessaan ja kehittyessään itse määritellä sekä biologisen että sosiaalisen sukupuolensa. Kasvattajat perustelivat vastauksiaan siten, että lapsen kehitystä tulisi seurata rauhassa ja tukea lapsen omia valintoja. Kasvattajat myös korostivat, että lasta tulee kunnioittaa ja hänet tulee hyväksyä sellaisena kuin hän on. Koposen näkemyksen mukaan tästä voisi päätellä, että saattaisi olla lapsen edun mukaista kertoa hänelle ja häntä hoitaville kasvattajille, että hän on intersukupuolinen. (Koponen 2014, 45, 53–54, 56.) Vaikka Koposen tutkimuksessa ei suoranaisesti selvitetty kasvattajien näkemyksiä ja tietoisuutta intersukupuolisuudesta, antaa se osaltaan kuitenkin osviittaa siitä, millä tasolla päiväkotien varhaiskasvattajien tietoisuus ja ymmärrys nimenomaan intersukupuolisuudesta on. Toisaalta, kuten Koponen itsekin tuo esille, voidaan tutkimuksen heikkoutena pitää sitä, etteivät kaikki kasvattajat ymmärtäneet avoimen kysymyksen tarkoitusta sukupuolen salaamisesta. Sen vuoksi kaikista vastauksista ei ollut mahdollista selvittää kasvattajan käsitystä sukupuolesta tai sukupuolen moninaisuudesta. (Koponen 2014, 66–67.)

Intersukupuolisuutta koskevassa kansainvälisessä tutkimuksessa on vähitellen siirrytty lääketieteellisten näkökulmien ohella tutkimaan myös intersukupuolisten sosiaalista asemaa. Maailmalla intersukupuolisuudesta on lisäksi uskaltauduttu kirjoittamaan myös kokemusnäkökulmasta käsin. Christopher Breu on esimerkki kokemusasiantuntijasta, joka on julkaissut muun muassa artikkelin intersukupuolisuuden ymmärtämisestä ja opettamisesta kouluissa. Hänen näkemyksensä mukaan kouluissa käytävä kannustava ja voimaannuttava keskustelu sukupuoli-suudesta, seksuaalisuudesta ja kehollisuudesta on etenkin intersukupuolisten henkilöiden näkökulmasta voimaannuttavaa; intersukupuolisuus ilmiönä tulee tunnustetuksi ja olemassa olevaksi. Breu näkee tämän voivan olla joillekin intersukupuolisille henkilöille jopa elintärkeä kokemus. Breun mukaan avoin ja julkinen keskustelu auttaa lisäksi oppilaita tarkastelemaan kriittisesti omia, usein stereotyyppisiä näkemyksiään sukupuoli-suudesta ja seksuaalisuudesta, jolloin heidän on helpompi tunnistaa ja hyväksyä erilaisia kehoja ja kehollisuutta ympärillään. (Breu & Gardner 2009, 103, 107.)

Oman opinnäytetyöni näkökulmasta kiinnostava on myös Jonesin (2016) Australiassa toteutettu tutkimus intersukupuolisten oppilaiden tarpeista koulussa. Tutkimus perustuu 272 intersukupuolisen henkilön lomakekyselyyn. Vastaajat olivat iältään 16-87-vuotiaita ja suurimmalle osalle heistä oli tehty vähintään kaksi lääketieteellistä toimenpidettä intersukupuolisuuteensa liittyen. Yleensä tämä tarkoitti hormonihoidoa sekä ulkoisten sukuelinten kirurgisia toimenpiteitä heidän ollessaan alle 18-vuotiaita. Suurimmalla osalla vastaajista (60%) oli ollut itsemurha-ajatuksia, ja 19% heistä oli yrittänyt itsemurhaa. Tämä vaikutti heidän koulunkäyntiinsä merkittävästi. Avointen vastausten perusteella suurimpina syinä itsemurha-ajatuksiin olivat ulkopuolisuuden, syrjinnän ja eristämisen tunteet, vertaistuen puute, oman perheen torjuva asenne, opettajien ja muiden oppilaiden suunnalta tapahtunut kiusaaminen sekä lääketieteellisten operaatioiden aiheuttaman häpeä, tuska ja hämmennys. Suurin osa intersukupuolisista oli salannut tilansa koulun henkilökunnalta, mutta yli puolet oli kertonut siitä luokatovereilleen. Vain neljännes vastaajista luokitteli koulukokemuksensa positiivisiksi. (Jones 2016, 602, 608–609.) Suurin osa australialaistutkimuksen intersukupuolisista henkilöistä oli suorittanut toisen asteen tutkinnon (62%), mutta valtaväestöön verrattuna suuri osa intersukupuolisista oli suorittanut ainoastaan peruskoulun (18% intersukupuolisista, 2% valtaväestöstä). (Jones 2016, 610.) Kaikki koulunkäyntinsä peruskouluun lopettaneet intersukupuoliset olivat käyneet koulua, jossa intersukupuolisuudesta ei keskusteltu eikä koululla ollut tarjolla koulukuraattorin palveluita. Vastaajat toteavat kommentoissaan toivoneensa tukea, tietoisuutta ja ymmärrystä opettajilta, mutta joutuneensa pettymään. Heiltä ei oltu kysytty, mistä esimerkiksi hormonipuutoksen tai kirurgisten operaatioiden aiheuttama uupumus johtui, vaan oli suoraan tehty olettamus oppilaan laiskuudesta. (Jones 2016, 611.) Joitakin positiivisiakin esimerkkejä nousi tutkimuksessa kuitenkin esiin. Erään koulun henkilökunta oli intersukupuolisen oppilaan pyynnöstä jakanut tietoa hänen tilastaan ja tukenut oppilasta tämän kertoessa muille intersukupuolisuudestaan. (Jones 2016, 611–612.) Kun vastaajilta kysyttiin heidän sosiaalisen verkostonsa suhtautumista intersukupuolisuuteen, olivat he saaneet koulujen edustajilta, kuten rehtorilta, luokatovereilta ja opettajilta kaikista vähiten tukea ja ymmärrystä. 95% vastaajista totesi myös, että koululla ei ollut tarjota tahoja, josta intersukupuoliset olisivat voineet saada tukea ja tietoa tilastaan. (Jones 2016, 613–614.)

Edellä esitellyn tutkimuksen valossa intersukupuolisuus on kansainvälisestikin katsottuna kouluissa vielä tuntematon ja salailtu aihe. Nimenomaan salailu, häpeä, tuen, arvostuksen ja hyväksynnän puute sekä auktoriteeteiltä puuttuva uskallus asettua puolustamaan sukupuolivähemmistön edustajia saavat intersukupuolisissa oppilaissa aikaan itsetunnon murentumista sekä sosiaalista syrjäytymistä, jotka saattavat myöhemmin johtaa monisyisiin ja vakaviin seurauksiin.

Myös suomalaisissa kouluissa sukupuolen moninaisuuden huomioimisessa on tutkimusten mukaan toistaiseksi paljon parantamisen varaa. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö tilasi tasa-arvolain

uudistuksen yhteydessä WoM Oy:lta, Seta ry:ltä sekä Ihmisoikeusliitto ry:ltä tietopakettien sukupuolen moninaisuuden huomioimisesta. Tietopakettia varten tehtyjen haastatteluiden perusteella oman oppilaitoksensa sukupuolen moninaisuuden huomioimisen koki huonoksi tai melko huonoksi 46 prosenttia vastaajista. (Tanhua, Mustakallio, Karvinen, Huuska & Aaltonen 2015, 7.) Omaa kieltään sukupuolivähemmistöjen hyväksynnästä ja asemasta kertoo myös Lehtosen tutkimus (2013), jonka mukaan suurin osa esimerkiksi intersukupuolisista henkilöistä salaa sukupuolisen identiteettinsä tai -historiansa koulussa. (Lehtonen 2013, 42, 46.)

3 Sukupuoli-identiteetin kehitys

Cacciatoren (2007, 94) mukaan sukupuoli-identiteetti on yksi ihmisen tärkeimmistä yksilöllisistä ominaisuuksista ja sen kehittymiseen vaikuttavat monet tekijät. Hänen mukaansa yhtäkään ihmisen luonteeseen tai käytökseen kuuluvaa ominaisuutta ei voida yleistää koskemaan nimenomaan tiettyä sukupuolta, vaan sukupuoli-identiteettiin kytkeytyvät ominaisuudet ovat aina yksilöllisiä. Vaikka biologia hormoneineen siis määrittelee tytöjen ja poikien käytöksen keskimääräisiä suuntaviivoja, se ei kuitenkaan pakota ketään käyttäytymään tietyllä tavalla. (Cacciatore 2007, 94–96.)

Sukupuoli-identiteetti on henkilön oma kokemus sukupuolestaan. Jokaisen ihmisen tulisi voida toteuttaa sukupuoli-identiteettiään omalla ainutlaatuisella sukupuolen ilmaisullaan. Monet kokevat sukupuoli-identiteettinsä vastaavan heille syntymässä määritellyä sukupuolta, mutta aina näin ei ole. Osa intersukupuolisista henkilöistä kokee omaavansa nimenomaan intersukupuolisen identiteetin. Sukupuoli-identiteetti ei myöskään ole pysyvä tai valmis ominaisuus, vaan muovautuva ja jatkuvassa prosessissa oleva. On huomioitava, että sukupuoli-identiteetti ja tapa ilmaista sukupuolta ovat riippumattomia ihmisen seksuaalisesta suuntautumisesta. Sukupuoli-identiteetti ja seksuaalisuus ovat siis eri asioita. (Jämsä 2008a, 24; Schaffer 2006, 83–84; Venhola 2001, 4.)

Kehityksen ja kasvun myötä lapselle muotoutuu seksuaali-identiteetin (hetero, homo/lesbo/bi) lisäksi siis sukupuoli-identiteetti. Sukupuoli-identiteettiin sisältyy tunne omasta naiseudesta, mieheydestä, monimuotoisesta tai ristiriitaisesta sukupuolesta. Vallalla olevan kehityspsykologisen näkemyksen mukaan lapsen sukupuoli-identiteetin kehitys alkaa varhain, ja varhaiskasvatasiässä sukupuoli-identiteetin perusta useimmiten muotoutuu. Lapsi vaikuttaa myös itse omilla reaktioillaan aktiivisesti omaan kehitykseensä. Sukupuoli-identiteetti ei siten kehity lapselle passiivisesti, vaan hän pyrkii jatkuvasti itse tulkitsemaan paitsi omaa, myös toisten ihmisten sukupuolta. Jo 2-3-vuotias lapsi saattaa kyetä tiedostamaan oman sukupuolensa, ja ilmaista kokemustaan selkeästi. Selkeä tietoisuus omasta sukupuolesta saattaa aiheuttaa lapsessa myös hämmennystä silloin, kun lapsen kokemus ja ympäristön odo-

tukset ovat suuressa ristiriidassa keskenään. Sukupuoli-identiteetin kehitys saattaa myös viivästyä, mikä on yleistä etenkin silloin, jos lapsi ei identifioitu mihinkään sukupuoleen. (Huuska 2011, 226-227; Jämsä 2008b, 212; Schaffer 2006, 38.)

Sukupuolikokemuksen luonne kytkeytyy voimakkaasti myös siihen kontekstiin, jossa yksilö elää. Kasvaessaan ja kehittyessään lapsi oppii havaitsemaan erot itsensä ja muiden välillä, ja omaksuu itselleen ainutlaatuisen identiteetin. Identiteetti on merkittävässä roolissa siinä prosessissa, jossa lapsi samaistuu toisiin ja jäsentää itseään sekä omaa olemistaan. Peilaamalla muita hän alkaa myös kokea itseään siten kuin muut hänet näkevät. Lapsi sisäistää toisten ja etenkin hänelle läheisten ihmisten käsityksiä itsestään. Ymmärrys omasta sukupuolesta rakentuu osaltaan siis myös ympärillä olevien ihmisten kautta. Muille nähdynsi tuleminen on voimakas osa oman identiteetin kokemista. Yksi tärkeä kysymys onkin, millaisia nähdynsi ja kuulunsi tuleminen mahdollisuuksia lapselle luodaan niin päiväkodissa kuin koulussakin. Nämä mahdollisuudet riippuvat aikuisen ja lapsen, aikuisen ja lapsiryhmän sekä lasten keskinäisistä suhteista. Ammattilaisten on kutsuttava lapset sellaiseen vuorovaikutukseen ja identiteetin kehitysohjelmaan, jossa he tulevat nähdynsi kokonaisina ja monilta puolilta, eivät vain ominaisuuksien, olosuhteiden tai pyrkimysten summina. (Kilpiä 2015, 15; Mäkinen 2016, 97, 107-109; Schaffer 2006, 67-69.)

Lapset kasvavat ja kehittyvät sukupuoleen moninaisia kehityspolkujen kautta. Syrjäläisen ja Kujalan (2010, 30) mukaan lasten sukupuoli muotoutuu myös sosiaalisesti, tekemisen kautta. Heidän mielestään ei ole olemassa valmiita rooleja, joihin lapset sopeutetaan, vaan lapset mielellään testaavat ja kokeilevat sekä miehisiä että naisellisia asetelmia, mikäli heille annetaan siihen mahdollisuus. Usein lapsi ilmaisee myös erityistä sukupuolisamaistumistaan nimenomaan toiminnan kautta. Aikuiset eivät välttämättä ymmärrä lapsen sukupuolikokemuksen merkitystä tämän elämässä. Tällöin lapsi saattaa vetäytyä ja salata ajatus- ja kokemusmaailmansa huomatessaan sukupuoli-ilmaisensa olevan esimerkiksi opettajien tai kasvattajien mielestä hassua tai epäsopevaa. Lapsen itsensä kokeman sukupuolen huomioon ottaminen sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ja yhteisöissä vahvistaa vakaan sukupuoli-identiteetin kehitystä ja lapsen itsearvostusta. (Huuska 2008, 50; Syrjäläinen & Kujala 2010, 30.)

Syrjäläisen ja Kujalan (2010, 30) mukaan kulttuurinen sukupuoli rakentuu sukupuoleen liitettyjen mielikuvien, ennakkoluulojen, odotusten, symbolien ja merkkien kautta. Sukupuoliroolit muotoutuvat yhteiskunnan asettamien odotusten ja normien tuloksena ja kulttuurista sukupuolta voidaan pitää opittuna käyttäytymismallina. Sukupuoli-identiteetin muotoutuminen voidaan nähdä koko elämän kestävässä prosessina, johon kulttuurisidonnaiset odotukset ja käsitykset vaikuttavat ihmisen ollessa vuorovaikutuksessa vertaisryhmän, vanhempien ja median kanssa. Syrjäläinen ja Kujala (2010, 31) katsovat, että lapsen tulisi saada käyttäytyä selkeästi

omaksi kokemalleen sukupuolelle tyypillisellä tavalla, jotta hänen sukupuoli-identiteettinsä selkiytyisi.

Sukupuoli ja yksilön oma sukupuoli-identiteetti tulisi nähdä moniulotteisena olemassaolon tilana, jonka myötä ihminen on olemassa omana itsenään. Kilpiän mukaan sukupuolen tulisi antaa ihmiselle mahdollisuuksia, joita hän itse sille asettaa ja enemminkin laajentaa yksilön mahdollisuutta olla olemassa sen sijaan, että se kaventaisi sitä. Sukupuolen ulottuvuuksia tulisi kunnioittaa ja arvostaa siten, ettei ihminen koskaan kokisi epäonnistumista omasta minuudestaan. (Kilpiä 2015, 18.)

4 Sukupuolen moninaisuus

Tässä luvussa perehdyn tarkemmin sukupuolten kirjoon ja käsitykseen sukupuolesta. Lisäksi tarkastelen sukupuoltaan moninaisesti ilmentävien lasten kokemaa syrjintää ja sukupuolten moninaisuuden huomioimista varhaiskasvatuksessa ja perusopetuksessa.

4.1 Sukupuolen määritelmiä

Vähitellen yleistyvän ajattelutavan mukaan sukupuoli on paljon monimuotoisempi asia, kuin vanhakantainen dikotominen jako naisen ja miehen välillä. Lehtosen (2010, 88) mukaan ihminen kokee ja ilmaisee sukupuoltaan monin tavoin: yksilö voi kokea olevansa mies, nainen, sekä mies että nainen tai ei mikään näistä vaihtoehdoista. Jokainen ihminen kokee ja ilmaisee sukupuolensa ennen kaikkea yksilöllisesti. Sukupuoli voidaankin nähdä janana, jonka ääripäissä ovat mies ja nainen, ja jonka välille kukin yksilö asettuu. Naiseuden, miehisyiden ja kaikkien näiden väliin asettuvien kokemusten ja sukupuolen ilmaisujen lisäksi ihminen voi myös kokea olevansa täysin sukupuoleton. Nämä kaikki kokemukset ja sukupuolen määritelmät kuuluvat sukupuolen kirjoon ja niistä puhuttaessa viitataan usein sukupuolen moninaisuuteen. (Wahlman-Calderara & Halila 2016, 1.)

Ihmisen sukupuoli rakentuu paitsi biologisesti ja psykologisesti, myös yhteiskunnallisesti, historiallisesti, sosiaalisesti ja kulttuurisesti. Kokemus siitä, millaista on elää sukupuolella, vaihtelee Kilpiän (2015, 15) mukaan huomattavasti esimerkiksi maantieteellisestä sijainnista, ajasta ja ympäröivän yhteisön tavoista riippuen. Sukupuolen määritelmä myös muovautuu jatkuvasti sekä yksilön että yhteisöjen tasolla. (Kilpiä 2015, 15.) Yhdysvaltalainen sukupuolen tutkija ja filosofi Judith Butler näkee sukupuolen alati muovautuvana kokonaisuutena, joka ei koskaan saavuta täysin sille asetettuja vaatimuksia. Nykyaikana lapsiin ja nuoriin liitetäänkin päivittäin satoja sukupuoleen liittyviä odotuksia ja vaatimuksia, joihin he vastaavat eri tavoin ja tulevat siten osaksi kulttuuria ja ihmisyyttä. (Butler 1990, 16, 33; Lehtonen 2005, 63, 65.)

1970-luvulla yleistyi ajatustapa, jossa sukupuoli eroteltiin biologiseen ja sosiaaliseen sukupuoleen. Biologinen sukupuoli nähtiin sisäänrakennettuna ja kaikille kulttuureille yhteisesti jaettuina lähtökohtana. Tämän päälle rakentui sosiaalisen ja kulttuurisen vuorovaikutuksen kautta sosiaalinen sukupuoli rooleineen, käyttäytymisineen ja identiteetteineen. Muun muassa Butler on kyseenalaistanut tätä ajattelutapaa kirjoittamalla, että myös biologinen sukupuoli on sosiaalinen ja historiallinen ilmentymä. Hänen mielestään tapa sukupuolittaa keho esimerkiksi anatomisen tai geneettisen jaottelun mukaan on kulttuurin tuotetta. Lähtökohtana on ollut ihmisten kahtiajako miehiin ja naisiin riippumatta biologisista selitystavoista tai moninaisista ihmisvartaloista, jotka eivät jakaudu selvästi millään tasolla kaksiluokkaiseen järjestykseen. (Butler 1990, 7; Lehtonen 2005, 64.)

Sukupuolivähemmistöihin määritellään kuuluviksi ihmiset, joilla sukupuolen biologinen, psyykinen tai sosiaalinen ulottuvuus ovat ristiriidassa keskenään, tai jotka eivät asetu perinteiseen kahtiajakoon. Tällaisia ovat esimerkiksi intersukupuoliset henkilöt sekä trans-ihmiset, joita ovat transsukupuoliset, transvestiitit sekä transgender-ihmiset. Transsukupuolisuudessa henkilö on fyysisiltä ominaisuuksiltaan selkeästi joko nainen tai mies, mutta kokee voimakasta sisäistä ristiriitaa suhteessa ruumiillisiin sukupuoliominaisuuksiinsa sekä häneen kohdistettuihin sukupuoli-odotuksiin. Transsukupuolinen kokee siis sisäisesti olevansa toista sukupuolta, kuin mihin on syntynyt. Transvestiitit puolestaan ovat tavallisesti miehiä, jotka kokevat syntyneensä oikeaan sukupuoleen, mutta jotka haluavat tuoda identiteetissään olevaa naiseutta ilmi pukeutumalla ja eläytymällä ajoittain naisiksi. Transgender-termi viittaa henkilöihin, jotka kokevat itsensä sekä naisena että miehenä, näiden välimuotona, täysin sukupuolettomina tai sukupuoleltaan määrittelemättöminä. Toisinaan samasta asiasta käytetään myös käsitettä muunsukupuolinen. (Lehtonen 2010, 89; Muunsukupuolisuus 2015; Toivonen 1999; Wahlman-Calderara & Halila 2016, 2.)

4.2 Sukupuolen ilmaisuun liittyvä syrjintä päiväkodeissa ja kouluissa

Suomessa syrjintä sukupuolen perusteella on kielletty perustuslain, rikoslain, yhdenvertaisuuslain ja tasa-arvolain mukaan. Tasa-arvolain (Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 609/1986) 7.8 §:ssä sukupuoleen perustuva syrjintä on määritelty henkilön sukupuoleen, sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun liittyväksi ei-toivotuksi käytökseksi, joka ei luonteeltaan ole seksuaalista ja jolla tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti loukataan tämän henkistä tai fyysistä koskemattomuutta ja luodaan uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai ahdistava ilmapiiri. Lain 8 b §:n mukaan oppilaitos syyllistyy syrjintään, mikäli henkilö asetetaan opetusta järjestettäessä, opintosuorituksia arvioidessa tai oppilaitoksen muussa toiminnassa sukupuolensa perusteella muita epäedullisempaan asemaan tai muutoin kohdellaan syrjivästi. Lisäksi lain 5 a §:n perusteella koulutuksen järjestäjän on vastuussa siitä, että koulussa laaditaan vuosittain tasa-arvosuunnitelma yhdessä henkilöstön ja oppilaiden kanssa. Tasa-arvosuunnitelmaan tulee sisältyä selvitys koulun tasa-arvotilanteesta, tarvittavat toimet

tasa-arvon edistämiseksi sekä arvio aiempiin tasa-arvosuunnitelmiin sisältyneiden toimenpiteiden toteuttamisesta ja tuloksista. Lain mukaan erityistä huomiota on kiinnitettävä muun muassa sukupuoleen perustuvan häirinnän ehkäisemiseen ja poistamiseen. (609/1986, 5 a §.) Perusopetuslain mukaan oppilailla on oikeus fyysisesti, psyykkisesti ja sosiaalisesti turvalliseen opiskeluympäristöön (Perusopetuslaki 628/1998, 29 §). Myös peruskoulun opetussuunnitelmassa sekä uusissa varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa on selkeästi tuotu esiin yhdenvertaisuus opetuksen ja kasvatuksen lähtökohdana (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, 18; Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016, 30).

Päiväkodit ja koulut ovat sukupuolista identiteettiään rakentavalle lapselle keskeisiä kasvuympäristöjä. Tasapainoiseen kehitykseen lapsi tarvitsee muiden hyväksyntää. Sukupuoleltaan moninaiset lapset saattavat kuitenkin päiväkodissa tai koulussa kohdata syrjintää, arvostelua tai kiusaamista. Lapsen elämänhallinnan ja kehittyvän identiteetin kannalta terveen ja vahvan itsetunnon merkitys on suuri. Ympäristöstä kumpuavat ennakkoluulot voivat aiheuttaa surua ja tuskaa sukupuoleltaan moninaisille lapsille, ja siten haitata muun muassa heidän itsetuntonsa kehittymistä. (Opas lapsen sukupuolen kehityksestä huolestuneille vanhemmille 2017.)

Koulukiusaamiseen kuuluu monesti sukupuoleen liittyviä käytäntöjä. Nimittely, kiusaaminen ja häirintä voivat monin tavoin sisältää sukupuolittavia tekoja. Nuoret voivat pilkata toistensa kehonpiirteitä, vaatetusta, ääntä, eleitä, liikkumistyyliä tai puhetapaa. Kiusaaminen saattaa ilmetä myös eristämisenä, vähättelynä tai syyllistämisenä. Vaikka periaatteessa kiusaamisen kohteeksi saattaa joutua kuka tahansa, ovat sukupuoleltaan moninaiset tai sukupuolen ilmaisullaan normeja rikkovat oppilaat suuremmissa riskissä joutua kiusaamisen ja nimittelyn kohteeksi. Sukupuoli-ilmaisultaan erilaiset lapset ja nuoret ovat tutkimusten mukaan myös alttiimpia väkivallan kokemiselle kuin muut ikäisensä. (Bedford, Lehto, Lehtoranta, Vilkkä & Lehtonen 2011, 149.) Lehtonen (2010, 94) tarkastelee kiusaamista myös sukupuoli-identiteetin rakentamisen näkökulmasta. Hänen mukaansa kiusaamiseen osallistuvat nuoret, olivatpa he sitten kiusaamisen kohteita, varsinaisia tekijöitä tai sivustaseuraaajia, oppivat samalla, mil-laisesta sukupuolen ilmaisusta ja käyttäytymisestä seuraa ongelmia. Tällä tavoin kiusaaminen rakentaa rajoja sukupuolen ilmaisulle ja lisää pelkoa ja ahdistusta oikeanlaisen sukupuolen ilmaisun epäonnistumisesta. (Lehtonen 2010, 94.)

Sukupuolensa epätyypillisesti kokevat lapset edustavat riskiryhmää myös mielenterveyden näkökulmasta. Altistavina tekijöinä saattavat olla hyväksynnän ja riittämättömyyden tunteet; yksilö on voinut lapsuudestaan asti kokea, nähdä, kuulla ja aistia, että hän ei ole omana itsenään riittävä tai arvokas. Hänet on voitu yrittää pakottaa asettumaan siihen sukupuoleen, joka hänelle on syntymässä määritelty, mutta jota hän ei koe omakseen. Mikäli lapsen omaa

kokemusta sukupuolesta ei arvosteta, hän saattaa alkaa salailla tuntemustaan. Koska sukupuolen epätyypillinen kokeminen ei kuitenkaan häviä ihmisestä mihinkään kieltämällä, joutuu lapsi usein kehittämään erilaisia tapoja selvittääkseen ristiriitaisista tunteistaan. Tämä saattaa ilmetä eristäytymisenä, sulkeutumisena omaan mielikuvitusmaailmaan, uppoutumisena johonkin ”oheistoimintaan”, kuten urheiluun sekä esimerkiksi päihteiden käyttönä myöhemmin nuoruudessa. Henkinen pahoinvointi voi toisaalta näkyä myös totaalisenä uupumuksena tai keskittymiskyvyn puutteena. (Karvinen 2010, 113–114.) Sukupuolen ilmaisuun liittyvä kiusaaminen on usein vähemmistöön kuuluvalla lapsella tai nuorella äärimmäisen raskas kokemus, joka saattaa haitata tai hidastaa terveen itsetunnon ja itsearvostuksen rakentumista perinpohjaisesti (Jämsä 2008c, 247). Pitkäaikainen kiusaaminen, ulkopuolelle jättäminen, torjuminen ja muunlainen syrjintä voivat aiheuttaa ahdistuksen, masennuksen ja muunlaisten mielenterveysoireiden lisäksi itsetuhoista käytöstä. Sukupuolivähemmistöihin kuuluvien lasten ja nuorten itsemurhakuolleisuus onkin ulkomaisten tutkimusten mukaan hälyttävän suurta. Suomalaisessa itsemurhakeskustelussa tämä kysymys kuitenkin ohitetaan usein. Merkittävä osa sukupuolivähemmistöön kuuluvien lasten ja nuorten ahdistuksesta syntyy nimenomaan ympäristön asenteiden - tai kuviteltujen asenteiden - vaikutuksesta. (Jämsä 2008c, 244, 246.)

Lasta on suojeltava kiusaamiselta ja pyrittävä löytämään keinoja hänen itsetuntonsa tukemiseksi. Varhaiskasvatuksen ja koulujen henkilökunnan tehtävänä on tunnistaa ja puuttua kaikkeen kiusaamiseen ja häirintään. Kiusaamiseen tai epäasialliseen kielenkäyttöön puuttumatta jättäminen viestittää hiljaista hyväksyntää. Ilman vanhempien sekä kasvatus- ja opetusalan ammattilaisten osoittamaa tukea lapsi voi kokea ansainneensa epäarvostavan kohtelun. (Karvinen 2008, 237.) Päiväkotien ja koulujen henkilökunnalla ei kuitenkaan usein ole valmiuksia, koulutusta tai yhteisesti sovittuja sääntöjä sukupuolisuuteen liittyvän kiusaamisen ja väkivallan kohtaamiseen ja ennaltaehkäisyyn. Toisinaan sukupuoleen liittyvää häirintää vähätellään tai henkilökunta jättää sen huomioimatta. (Lehtonen 2010, 94–95.) Etenkin kouluissa tulisikin olla rakenteet kaikenlaiseen syrjintään puuttumiselle. Seksualisoituneeseen ja sukupuolittuneeseen kiusaamiseen ja niihin liittyvään väkivaltaan tulisi kiinnittää erityistä huomiota, sillä nämä ilmiöt tekevät koulusta usein haastavan ympäristön seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluville oppilaille. Näihin vähemmistöihin kuuluvat lapset ja nuoret tarvitsevat runsaasti positiivista tukea oman identiteettinsä rakentamiseen ja osallisuuden kokemiseen. Päiväkodin tai koulun ja kodin välinen yhteistyö on keskeinen turvallisen kasvu- ja oppimisympäristön sekä lasten ja nuorten syrjäytymisen ehkäisemisen väline. (Bedford ym. 2011, 150.)

4.3 Sukupuolen moninaisuus varhaiskasvatuksessa

Varhaiskasvatuslain 2 a §:n mukaan varhaiskasvatuksen tavoitteina ovat muun muassa lapsen iän ja kehityksen mukaisen kasvun, kehityksen, terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen, koulutuksellisen tasa-arvon ja myönteisten oppimiskokemusten mahdollistaminen sekä terveellisen

ja turvallisen varhaiskasvatusympäristön varmistaminen. Tavoitteina ovat myös lasta kunnioittavan toimintatavan turvaaminen, sukupuolten tasa-arvon edistäminen ja eettisesti vastuulliseen toimintaan ohjaaminen sekä lasta itseään koskeviin asioihin vaikuttaminen. Varhaiskasvatustilain 7 a §:n mukaan lapselle on laadittava henkilökohtainen varhaiskasvatussuunnitelma. Varhaiskasvatussuunnitelmaan on kirjattava tavoitteet lapsen varhaiskasvatuksen toteuttamiseksi lapsen kehitystä, oppimista ja hyvinvointia tukevalla tavalla sekä toimenpiteet tavoitteiden toteuttamiseksi. Lapsen mielipide tulee selvittää ja ottaa huomioon suunnitelmaa laadittaessa. (Varhaiskasvatustilain 36/1973, 7 a §.) Intersukupuolisen lapsen näkökulmasta varhaiskasvatuksen tavoitteiden tulisi toteutuessaan taata heille turvallinen ympäristö oman yksilöllisen identiteettinsä ilmaisemiseen sekä mahdollistaa lapsen omien toiveiden huomioon ottaminen päiväkodin arjen käytännöissä sekä kasvattajien toimintatavoissa. Merkillepantavaa kuitenkin on, että varhaiskasvatustilain ei suoranaisesti ota kantaa lapsen sukupuoliseen ilmaisuun tai sukupuolen moninaisuuden huomioimiseen päiväkodeissa.

Varhaiskasvatussuunnitelman (2016, 30) perusteissa kehoitetaan kasvatushenkilöstöä keskustelemaan työyhteisössään avoimesti yhdenvertaisuuteen ja tasa-arvoon liittyvistä asenteista. Suunnitelman mukaan päiväkodeissa olisi hyvä pohtia, kuinka muun muassa sukupuoleen ja sen moninaisuuteen liittyvät asenteet näkyvät työntekijöiden puheissa, eleissä, teoissa ja toimintatavoissa, sillä varhaiskasvatus on varhaiskasvatussuunnitelman mukaan sukupuolisensitiivistä. Kasvatushenkilöstön tulisi myös tunnistaa lasten keskinäisten kohtaamisten eriarvoistavia piirteitä ja puuttua niihin johdonmukaisesti. Lapsen identiteetin ja itsetunnon kehitystä on tuettava kasvatuksessa kannustavan ja myönteisen vuorovaikutuksen kautta. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016, 30.) Varhaiskasvatussuunnitelman päämäärissä painotetaan lisäksi toiset huomioonottavien käyttäytymismuotojen ja toimintatapojen vahvistamista, jotta lapsi suhtautuisi myönteisesti toisiin ihmisiin. Myönteinen suhtautuminen muihin ihmisiin tukee lapsen myönteistä suhtautumista myös itseensä. (Jämsä 2008b, 213.) Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa korostetaan lisäksi lasten osallisuutta, jonka tulisi näkyä lasten aloitteiden, näkemysten ja mielipiteiden arvostamisena. Osallisuus vahvistuu myös lasten sensitiivisen kohtaamisen sekä kuulluksi ja nähdyksi tulemisen kautta. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016, 30.)

Biologinen sukupuoli on perinteinen luokitteluperuste, kun ihmisiä jaetaan erilaisiin kategorioihin. Sukupuolta tuotetaan eri instituutioiden kuten työn, politiikan, talouden, koulun, päivähoito- ja perheen kautta, eikä se ole pysyvästi kiinnittyvä ominaisuus ihmisessä. Päiväkodissa tapahtuvan toiminnan sukupuolistavat käytännöt näyttävät esimerkiksi vuorovaikutustilanteissa eri tavoin; ne ovat liikkuvia, muuttuvia ja ristiriitaisia. (Ylitapio-Mäntylä 2009, 70.) Biologisesti määritelty sukupuoli on läsnä päiväkodin arjessa monenlaisissa toimissa, sekä aikuisten ja lasten kohtaamisissa, että aikuisten keskinäisissä vuorovaikutussuhteissa. Usein nämä tilanteet ovat niin arkipäiväisiä, ettei niitä osata tunnistaa. Sukupuoli ilmenee kuitenkin

myös sosiaalisena ja kulttuurisena kokonaisuutena, minkä vuoksi kasvatuksen ja opetuksen käytännöissä biologinen sukupuolen määrittely on riittämätön. Koska sukupuolen ilmaisu ei ole sidottu biologiseen sukupuoliseen ruumiiseen, ei päiväkodissa määritelty tyttömyys tai poikamaisuus ole kiinni sukupuolesta vaan kasvatuskulttuurin sukupuolistavasta luonteesta. (Ylitapio-Mäntylä 2009, 3-4, 70; Ylitapio-Mäntylä 2016, 283.)

Sukupuolistava käytäntö näkyy lapsille myös leikkien, lelujen ja värien kautta. Lapset imevät ympäristöstään itseensä tätä aikuisten tuottamaa kulttuuria oppien leikkimään sukupuolittuneesti. Samalla lapset tekevät johtopäätöksiä siitä, kuinka tulisi käyttäytyä sukupuolisesti oikein. Lasten ymmärrys sukupuoleen liittyvästä toiminnasta muodostuu tarkkailemalla ympärillä olevia ihmisiä kotona, päiväkodissa ja vertaisryhmissä. Useimmiten aikuiset eivät toimi malleina tietoisesti, vaan vahvistavat sukupuolieroa tietämättään. (Ylitapio-Mäntylä 2009, 102-103.) Myös päiväkotien kasvatus- ja opetusmateriaalit, kuten kirjat, laulut ja kuvat, ovat konkreettinen osa sukupuolistavaa kasvatusta. Härkösen ym. (2011, 80) mukaan esimerkiksi kuvakirjoja pidetään hyvinä kasvatus- ja opetusvälineinä, vaikka ne monesti ylläpitävät vahvasti sukupuolittunutta erottelua arkisten asioiden yhteydessä. Kasvatus- ja opetusmateriaaleja onkin välillä syytä tarkastella kriittisesti. Tämä ei kuitenkaan tarkoita perinteisten loru- ja leikkien uudelleenkirjoittamista, vaan esimerkiksi niiden pohjalta syntyvän keskustelun käynnistämistä ja uusien toimintamallien kehittämistä varhaiskasvatukseen. (Härkönen, Lapalainen, Nummenmaa, Ylitapio-Mäntylä & Lehtonen 2011, 80, 86; Ylitapio-Mäntylä 2016, 277–278, 285-286.)

Useimmat lapset kasvatetaan heidän ulkoisten fyysisten ominaisuuksiensa mukaisesti joko tyttöinä tai poikina. He saavat sukupuoltansa ilmentävän nimen ja heidät puetaan monesti sukupuolityypillisiin vaatteisiin. Lapset oppivat elämään sukupuolierottelun mukaisesti jo pienestä pitäen, vaikka vanhemmat eivät tietoisesti yrittäisikään saada heitä omaksumaan tiettyä sukupuoli-identiteettiä. Nykyaikana vanhemmat useimmiten sallivat lapsellensa sukupuolirajoja rikkovan pukeutumisen tai leikit tämän itse niin halutessa. (Karvinen 2010, 112.) Sukupuolitaan epätyypillisesti ilmaisevia lapsia on paljon. Yleisintä tällainen epätyypillinen sukupuolen ilmaisu on leikki-iässä, jolloin jopa 10% lapsista ilmaisee sukupuoltansa muulla tavoin, kuin mitä hänen kehollisten ominaisuuksien perusteella voisi olettaa. Monet vanhemmista pohtivat päiväkodin aloittamisen yhteydessä, kuinka lapsen saisi omaksumaan perinteisemmän sukupuolityylin, jottei häntä kiusattaisi. Vanhempia ei useinkaan osata tukea lapsen sukupuolikokemuksen ja ilmaisun hyväksymiseen. Monesti päiväkodeissa myös lasten tarve tunnustautua joko pojaksi tai tytöksi kasvaa. Varhaiskasvatuksen henkilökunta korostaakin monesti tätä sukupuolinormatiivista ajattelua jakamalla lapset esimerkiksi tyttö- ja poikajonoihin ja tai sukupuolen mukaisiin leikkiryhmiin. (Karvinen 2010, 112; Lehtonen 2010, 91.)

Päiväkodeissa lapset usein hakeutuvat leikkimään oman sukupuoliryhmänsä jäsenten kanssa, vaikka he olisivatkin kiinnostuneita osallistumaan muunlaisiin leikkeihin. Voimakkaasti sukupuolijakoa korostavassa ympäristössä lasten on hankala toteuttaa omaksi kokemaansa sukupuolta ja hyväksynnän saamiseksi heidän on usein sopeuduttava kasvatusympäristönsä normeihin. Tällainen pakottautuminen sukupuolittuneeseen käytökseen saattaa aiheuttaa lapsissa ahdistuneisuutta ja masennusta. Valistunut ja sukupuolen moninaisuuden huomioimiseen orientoitunut henkilöstö sen sijaan pyrkii edistämään sukupuolista yhdenvertaisuutta sekä auttaa lasta löytämään omat tapansa osoittaa sukupuolisuuttaan. (Karvinen 2008, 237.) Lapset hyötyvätkin usein paljon enemmän sukupuolinormatiivisten toimintamallien kyseenalaistamisesta kuin siitä, että niitä tarjotaan heille valmiina. (Lehtonen 2010, 92.) Lasten kanssa vuorovaikutuksessa olevien ammattilaisten tulisi ennen kaikkea pyrkiä huomaamaan lasten yksilölliset tarpeet. Sukupuoliroolien ja niihin liittyvien stereotyyppien tunnistamisen myötä ammattilaiset kykenevät myös havaitsemaan tarkemmin esimerkiksi kiusaamis- tai syrjäytymisuhan alla olevia lapsia. (Punnonen 2007, 525-526.)

4.4 Sukupuolen moninaisuus perusopetuksessa

Suomessa koulun velvollisuuksiin kuuluu yhdenvertaisen opetuksen takaaminen kaikille oppilaille. Koulujen tasa-arvotyö pohjautuu perustuslakiin, perusopetuslakiin, yhdenvertaisuuslakiin sekä lakiin miesten ja naisten tasa-arvosta. (Asikainen & Juutilainen 2006, 9.) Perusopetuslain 2 §:n mukaan opetuksen tavoitteena on tukea oppilaiden kasvua ihmisyyteen ja eettisesti vastuukykyiseen yhteiskunnan jäsenyyteen. Lisäksi opetuksen tulee lain mukaan tukea oppilaiden edellytyksiä osallistua koulutukseen. (Perusopetuslaki 628/1998) Tasa-arvolainsäädäntö edellyttää oppilaitoksilta tasa-arvosuunnittelua. Tavoitteena on, että sukupuolen moninaisuutta ja sukupuolivähemmistöjen asemaa käsiteltäisiin osana tasa-arvosuunnittelutyötä. Sukupuolivähemmistöjen asema on myös keskeisessä roolissa keskusteltaessa muista koulutus- ja tasa-arvopoliittisista aiheista, kuten koulutuksen keskeyttämisen tai koulukiusaamisen ehkäisystä sekä sukupuolisen segregaaation purkamisesta koulutuksessa. (Lehtonen 2013, 42, 46.)

Perusopetuksen laatuksiteereiden mukaan lapsella ja nuorella on oikeus turvalliseen kasvu- ja opiskeluympäristöön. Kouluympäristön turvallisuus rakentuu henkilökunnan ja oppilaiden välisessä vuorovaikutuksessa. Moninaisuuden tunnistaminen, ymmärtäminen ja hyväksyminen ovat oppimisympäristön turvallisuuden ulottuvuuksia. Oppilaiden kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin ja sosioemotionaalisen kehityksen tukemiseksi on tärkeää saada hänet tuntemaan kuuluvansa koulun ja luokkansa sosiaaliseen yhteisöön. Oppilaan on tunnettava olonsa koulussa turvallisiksi ja saatava myönteistä palautetta opettajilta ja muilta oppilailta. (Perusopetuksen laatukriteerit 2012, 54.) Perusopetuksen opetussuunnitelman mukaan opetuksen yhteiskunnallinen tehtävä on tasa-arvon, yhdenvertaisuuden ja oikeudenmukaisuuden edistäminen sekä eriarvoistumisen ja syrjäytymisen ehkäiseminen. Yksilötasolla perusopetus kannustaa yhdenvertaisesti sekä tyttöjä että poikia eri oppiaineiden opinnoissa ja auttaa jokaista oppilasta

tunnistamaan omat mahdollisuutensa ilman sukupuoleen sidottuja roolimalleja. Perusopetuksen tarkoituksena on myös kehittää oppilaiden myönteistä näkemystä itsestään ihmisinä, oppijoina ja yhteisön jäseninä. Opetussuunnitelman mukaan opetus on lähestymistavaltaan sukupuolitietoista. Koulu yhteisö edistää arvoillaan ja käytänteillään sukupuolten tasa-arvoa ja tukee oppilaita oman sukupuoli-identiteetin rakentumisessa. (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, 14–18, 28.)

Koulu on instituutiona yhteiskunnassamme niin vakiintunut, ettemme useinkaan tule edes ajatelleeksi, kuinka sukupuolittuneen yhteisön se loppujen lopuksi muodostaa. Sukupuoleen liittyviä käsityksiä, arvostuksia ja arkisia toimintatapoja koulussa on kuitenkin aiheellista pohtia etenkin yhdenvertaisuuden ja oppilaiden oikeudenmukaisen kohtelun näkökulmasta. Koulujen sukupuolittuneet käytännöt voidaan havaita monista itsestään selviltä tuntuvista seikoista, kuten wc-tilojen ja pukuhuoneiden sukupuolittuneisella jaolla tai ainoastaan jommallekummalle sukupuolelle tarkoitetuista liikunta- ja käsityötunneista. (Löfström 2007, 87–88.) Näiden lisäksi koulujen oppilaat, opettajat ja muu henkilökunta toimivat arjessa usein huomauttamatta sukupuolittuneiden normien mukaisesti olettaen esimerkiksi tiettyä käytöstä tytöiltä ja tiettyä pojilta. Toisin kuin joissakin muissa maissa, Suomessa ei ole käytössä koulupukuja, jotka ovat usein sukupuolittuneita siten, että tytöillä on päällään hame ja pojilla housut.

Syrjäläinen ja Kujala (2010, 26) näkevät koulun toimintakulttuurin usein tasapäistävän ja pyrkivän normaalistamaan oppilaita. Normalistaminen on osa koulun pedagogis-psykologista käytäntöä, joka häivyttää ja piilottaa sen tosiasian, että koulu luokittelee, erottelee ja valikoi oppilaitaan. Sukupuolisuuden ja sukupuolen moninaisuuden tiedostaminen koulu yhteisössä on tärkeää, sillä koululla on merkittävä rooli yhteiskunnan arvojen edistäjänä. Lapset ja nuoret viettävät koulussa runsaasti aikaa kehitysvaiheessa, joka on tärkeä maailmankuvan muotoutumisen kannalta. Opettajan toimilla ja asenteella on vaikutusta siihen, millaisina lapset näkevät itsensä. Tasa-arvoon pyrkimisen tavoitteena ei kuitenkaan ole tehdä kaikkia samanlaisiksi, vaan opetuksessa on pyrittävä yksilöllisyyteen. (Syrjäläinen & Kujala 2010, 26.)

Ihminen rakentaa sukupuoli-identiteettiään juuri lapsuus- ja nuoruusvuosiensa aikana, joten ei ole yhdentekevää, millaista tukea ja millaisia sukupuolikäsityksiä hänelle osoitetaan tuona aikana. Opettajien ja muun koulun henkilökunnan onkin tärkeä tiedostaa omat sukupuoliin liittyvät näkemyksensä, jotta he eivät tule tulkinneeksi oppilaiden toimintaa sukupuolittuneen kaavamaisesti, huomioimatta jokaisen yksilöllisiä ominaisuuksia tai ehkä hapuileviakin yrityksiä toimia toisin kuin perinteinen kahtiajakoinen yhteiskuntamme olettaa. Oppilaitosten henkilökunnan on siis ymmärrettävä mahdollinen osallisuutensa sukupuolinormeja ylläpitävässä prosessissa, sillä he saattavat tiedostamattaan kohdella oppilaita epätasa-arvoisesti. (Löfström 2007, 93; Tainio, Palmu & Ikävalko 2010, 15.) Sukupuolinormatiivisen ajattelun voidaan nähdä rajoittavan paitsi sukupuolivähemmistöihin kuuluvien yksilöiden itseilmaisua,

myös kaikkien muiden elämää, sillä se asettaa ihmisille paineita ja oletuksia kaventaen maailmaa yksipuolisemmaksi. Kaikki ihmiset, lapset mukaan lukien, ovat osa sekä seksuaalisuuden että sukupuolen moninaisuutta. (Lehtonen 2010, 88.)

Yksi tapa ylläpitää mielikuvaa sukupuolen kaksijakoisuudesta on sukupuolten kirjosta vaikeneminen. Tällä tarkoitetaan sitä, että sukupuolirajojen rikkomisesta vaietaan puheen ja toimien tasolla sekä oppikirjoissa, opetuksessa että koulun käytävillä. Sukupuolirajojen rikkomisen saatetaan salata, olla paljastamatta tai tehdään näkymättömäksi. Sukupuolet asetetaan usein myös toisilleen vastakkaisiksi ja toisiaan täydentäviksi. Ne nähdään siis selkeästi rajattuina ja toisensa poissulkevinä, eikä nais- ja mieskategorioiden väliin katsota mahtuvan muuta. Myös sukupuolten sisäistä yhtenäisyyttä pyritään usein korostamaan, esimerkiksi toteamalla, että pojat ovat aina sellaisia ja tytöt tuollaisia. (Lehtonen 2005, 71, 73.) Varhaiskasvatuksessa käytettävän materiaalin tavoin myös koulujen opetusmateriaalia ohjaa pitkälti kaksijakoinen sukupuolikäsitys. Vähemmistöistä vaikeneminen jättää oppilaille epävarman käsityksen etenkin sukupuolivähemmistöistä, ja voi siten edelleen vaikeuttaa erilaisuuden hyväksymistä. (Bedford ym. 2011, 150.)

Sukupuoli on kuitenkin niin vahvasti läsnä yhteiskunnassamme, että kaikkiin kouluaineisiin olisi mahdollista löytää sopiva tarkastelukulma. Äidinkielen ja vieraiden kielten tunnilla voi tutustua sukupuolisuuden terminologiaan ja miettiä eri kielten sukupuolittuneisuutta. Kehollisuuden ja psyykkisen ulottuvuuden kautta sukupuolta voidaan käsitellä biologian ja terveystiedon tunneilla, kun taas sukupuolen sosiaalinen ulottuvuus, kulttuurisidonnaisuus, sukupuolinnormit ja toisaalta juridinen näkökulma voivat olla opetuksen aiheina yhteiskuntaopissa ja historian tunneilla. Uskonto- ja elämänkatsomustiedon tunnit antavat mahdollisuuden tarkastella eri uskontojen ja vakaumusten käsityksiä sukupuolesta ja sukupuolirooleista. Kuvaamataidon tunneilla sukupuolen ilmaisua voidaan harjoitella taiteen keinoin ja toisaalta tutkia, kuinka sukupuoli on kuvattu eri ajanjaksoina ja erilaisissa taiteen tyyliuunnissa. Käsityö ja etenkin liikunta ovat perinteisesti olleet sukupuolittuneita oppiaineita. Koulussa voidaan yhteisesti pohtia, kuinka tätä sukupuolittuneisuutta olisi mahdollista purkaa. (Opitaan yhdessä 2016, 16.) Opetuksen tavoitteena tulisikin olla, että sukupuolten kirjo on tavalla tai toisella läsnä eri oppitunneilla ja oppiaineissa koko lukuvuoden ajan.

Opetushallituksen julkaiseman Tasa-arvotyö on taitolaji-oppaan mukaan sukupuolittuneiden normien lieventäminen on välttämätöntä jo esiopetuksessa ja peruskoulussa, sillä lasten asenteet sukupuoleen, seksuaalisuuteen ja tasa-arvoon vakiintuvat pitkälti esi- ja peruskouluiässä. Perusopetuksen sukupuolittuneisuutta voidaan pyrkiä lieventämään sukupuoli- ja tasa-arvotietoisuuden opetuksen ja ohjauksen lisäksi toimintakulttuurin avulla. (Jääskeläinen, Hautakorpi, Onwen-Huma, Niittymäki, Pirttijärvi, Lempinen & Kajander 2015, 12.) Vaikka koulun henkilö-

kunta on esimerkillään keskeisessä roolissa sukupuolien rikkomisessa ja erilaisuuden hyväksymisen mallintamisessa, on myös lapset ja nuoret tärkeä osallistaa sukupuolittuneen toimintakulttuurin muuttamiseen ja sukupuolen monimuotoisuudesta käytävään keskusteluun. Sukupuolienormatiivista kulttuuria voidaan koulussa pyrkiä muuttamaan esimerkiksi keskustelemalla oppilaiden kanssa siitä, kuinka sukupuoli voidaan nähdä ikään kuin pitkänä jana, jonka ääripäissä ovat mieheys ja naiseus, ja jonka eri kohdille kukin asettuu. Oppilaille on hyvä myös kertoa, että käsitys omasta sukupuolesta voi olla liikkeessä ja muuttua tilanteiden tai jopa iän myötä. Näin pyritään ihmisten luokittelun ja sukupuolten vertailun sijaan vahvistamaan jokaisen yksilöllisiä piirteitä ja olemisen moninaisuutta. (Tainio, Palmu & Ikkävalko 2010, 19.)

Opettajien ohella myös muilla koulun työntekijöillä on vastuu erilaisuuden ja moninaisuuden hyväksymisessä sekä kaikenlaisen syrjinnän ennaltaehkäisyssä. Oppilashuollon ammattilaisten, kuten terveydenhoitajien ja koulukuraattoreiden vakiokysymyksiä tulisi olla sukupuolisuuteen ja sukupuolen kokemiseen liittyviä kysymyksiä. Oppilashuoltoryhmä, vanhemmat ja oppilas voivat yhdessä pohtia, kuinka lapsen tai nuoren sukupuolisuuden kehitystä voitaisiin tukea ja toteuttaa koulussa. Pienetkin seikat, kuten oppilaan itsensä toivoman nimen käyttäminen voivat olla merkityksellisiä. Tutkimusten mukaan lasta tukeva ja hänen erilaisuutensa hyväksyvä sosiaalinen verkosto on merkittävä aikuisiän mielenterveysongelmilta suojaava tekijä. Lapset ja nuoret viettävät koulussa suuren osan ajastaan, joten sen merkitystä kehityksen tukemisessa ei voi vähätellä. (Karvinen 2010, 115.)

5 Opinnäytetyön toteutus

Tämän luvun tarkoituksena on kuvailla kokonaisvaltaisesti opinnäytetyön toteutusprosessia. Aluksi tuon esiin työni tavoitteen ja tarkoituksen sekä esittelen tutkimuskysymykset. Seuraavissa alaluvuissa käsittelen seikkaperäisesti ensin aineiston keruuta ja sen jälkeen aineiston analyysin vaiheita, ja perustelen valitsemani menetelmät tutkimuskirjallisuuteen nojaten.

5.1 Opinnäytetyön tavoite, tarkoitus ja tutkimuskysymykset

Tämän opinnäytetyön tavoitteena on kartoittaa intersukupuolisten ja heidän vanhempiensa kokemuksia ja näkemyksiä siitä, kuinka intersukupuoliset henkilöt tulisi kohdata ja miten sukupuolen moninaisuus olisi huomioitava varhaiskasvatuksessa sekä perusopetuksessa.

Opinnäytetyön tutkimuskysymykset ovat:

- 1) Miten intersukupuoliset henkilöt toivoisivat tulevansa huomioituksi varhaiskasvatuksessa ja perusopetuksessa?
- 2) Miten heidän vanhempansa toivoisivat intersukupuoliset lapset huomioitavan?

- 3) Millaisia kokemuksia intersukupuolisilla henkilöillä tai heidän vanhemmillaan on varhaiskasvatuksesta ja perusopetuksesta suhteessa intersukupuolisuuteen?

Lähes kaikissa intersukupuolisuutta käsittelevissä raporteissa ja kannanotoissa korostetaan intersukupuolisten henkilöiden omien näkemysten ja kokemusten kuulemista ja huomioimista. ETENE:n taustaraportin mukaan kokemusasiantuntijoiden viesti on, että intersukupuolisuus itsessään ei traumatisoi, vaan se, miten muut kohtaavat intersukupuoliset henkilöt (Wahlman-Calderara & Halila 2016, 11; ks. myös Pyne 2014, 1-8).

Opinnäytetyöni tarkoituksena on kokemusperäisen tiedon tuottaminen intersukupuolisuudesta. Työn aihe on tietoisesti rajattu koskemaan intersukupuolisuuden kohtaamista ja huomioimista varhaiskasvatuksessa sekä perusopetuksen oppilaitoksissa. Päiväkodit ja koulut muodostavat lapselle keskeisen kasvuympäristön, jossa hän rakentaa minuuttaan ja sukupuolista identiteettiään vuorovaikutuksessa muiden kanssa. Kehittyäkseen tasapainoiseksi yksilöksi lapsen on koettava itsensä hyväksytyksi sellaisena kuin on. (Kilpiä 2015, 15; Mäkinen 2016, 97, 107-109; Schaffer 2006, 67-69.) Tämän vuoksi varhaiskasvatuksen ja koulujen henkilökunnalla tulisi olla tietoa sukupuolten kirjosta sekä käsitys siitä, kuinka sukupuolen moninaisuutta ja lapsen sukupuoli-identiteetin kehitystä on mahdollista tukea, ja kuinka intersukupuolinen lapsi voidaan huomioida päiväkodin ja koulun arjessa.

Intersukupuolisuutta ja ylipäänsä sukupuolen moninaisuutta koskevien tutkimusten ongelmana ovat usein olleet haasteet tiedonkeruussa. Tutkimuksiin osallistuvien trans-ihmisten ja intersukupuolisten määrä on pieni. (Lehtonen 2013, 43.) Lisäksi aiheeseen liittyy edelleen paljon häpeää, pelkoa, surua, katkeruutta ja salailua, mikä osaltaan rajoittaa osallistumishalukkuutta. Tämän opinnäytetyön ei ole tarkoitus pyrkiä yleistämään aineiston pohjalta tehtyjä johtopäätöksiä koskemaan kaikkien sukupuolivähemmistöjen kokemuksia eikä tehdä laajoja yleistyksiä intersukupuolisuudesta ilmiönä. Tarkoituksena ei myöskään ole rakentaa kattavaa kokonaiskuvaa siitä, kuinka intersukupuoliset henkilöt huomioidaan ja kohdataan tällä hetkellä varhaiskasvatuksessa ja koulussa. Pyrin sen sijaan tuomaan työssäni esille kokemusperäisen tiedon avulla keinoja ja toimintatapoja, joiden avulla varhaiskasvatuksen ja koulujen henkilökunta voi pyrkiä asennoitumaan ja huomioimaan sukupuolen moninaisuutta käytännön arjessa.

5.2 Laadullinen tutkimus

Toteutin opinnäytetyöni laadulliselle tutkimukselle ominaisia menetelmiä käyttäen. Laadullisen eli kvalitatiivisen tutkimuksen avulla pyritään tutkittavan ilmiön ymmärtämiseen ja sen merkityksen tai tarkoituksen selvittämiseen. Laadullisen tutkimuksen menetelmät eivät ole samalla tavalla riippuvaisia aineiston koosta kuin määrällisessä tutkimuksessa, ja esimerkiksi

laadullinen tapaustutkimus voi tuottaa tarkoituksenmukaisia vastauksia pienelläkin aineistolla. (Shuttleworth 2008.) Koska oli etukäteen tiedossa, että opinnäytetyöni aineisto tulisi todennäköisesti jäämään melko pieneksi, oli laadullinen tutkimus luonnollinen valinta sen toteuttamiseksi. Ennen kaikkea laadullisen tutkimuksen puolesta puhui kuitenkin tutkimusongelmani; intersukupuolisten ja heidän vanhempiensa kokemusten ja näkemysten kartoittaminen ja kuvaaminen, ja siten ilmiön syvempi ymmärtäminen.

Shuttleworthin (2008) mukaan laadullisen tutkimuksen tulokset antavat usein vain suuntaviivoja kohti yleistetympiä oletuksia, ja ovat paljon avoimempia tutkittavien henkilökohtaisille mielipiteille kuin kvantitatiivisten tutkimusten tulokset. Näin tämän omassa työssäni ennen kaikkea positiivisena asiana, sillä tarkoitukseni ei ollut vetää aiheesta laajoja yleistyksiä, vaan saada intersukupuolisten ja heidän vanhempiensa oma ääni kuuluviin, ja nostaa esiin erilaisia näkökulmia ja mielipiteitä eettisesti vaikeasta ja ajankohtaisesta aiheesta. Saaranen-Kauppinen & Puusniekka (2006a) toteavatkin, että laadullisen tutkimuksen keskiössä ovat ennen kaikkea mitä moninaisimmin tavoin ilmenevät merkitykset.

5.3 Aineiston keruu

5.3.1 Lomakekysely

Aineiston keruuseen käytin intersukupuolisille henkilöille sekä intersukupuolisten henkilöiden vanhemmille kohdennettuja kyselylomakkeita. Strukturoitu lomakekysely nähdään usein kvantitatiivisen tutkimuksen välineenä. Lomakehaastattelu on kuitenkin mahdollista toteuttaa myös avoimilla kysymyksillä, jotka käsitellään laadullisesti. Tällainen strukturoitu kysely voi toimia pohjana esimerkiksi teemahaastattelulle. (Hirsjärvi & Hurme 2001, 44-45, 64-65.) Lomakkeiden yhteyteen kirjoitin saatekirjeen (Liite 1), jossa esittelin itseni, opinnäytetyöni aiheen ja tarkoituksen sekä kerroin mm. aineiston luottamuksellisesta käsittelystä ja mahdollisuudesta vastata kyselyyn täysin anonymisti.

Varsinaiset kyselylomakkeet (liitteet 2 ja 3) sisälsivät kymmenen avointa kysymyskokonaisuutta päiväkodin ja koulun arkisista käytännöistä (mm. leikki-tilanteet, liikuntatunnit, wc-käynnit, juhlatilaisuudet), intersukupuolisuuden kohtaamisesta ja päiväkodeissa sekä kouluissa tapahtuneesta vuorovaikutuksesta (mm. sukupuolen ilmaisuun liittyvästä syrjinnästä ja kiusaamisesta), päiväkotien ja koulujen kasvatusta ja opetusmateriaaleista sekä sukupuolen moninaisuuden huomioimisesta yleisemmin kasvatuksen ja opetuksen sisällöissä. Kysymykset ja niiden aiheet saivat muotonsa pitkällisen pohdinnan ja työstämisen tuloksena. Haasteen kysymysten muotoilulle loi se, että käyttämäni SurveyMonkey-ohjelman kyselypohjaan mahtui ainoastaan kymmenen kysymyskokonaisuutta ja halusin lisäksi itsekkin pitää kyselyn riittävän lyhyenä, jotta vastaamisen kynnyksellä olisi mahdollisimman matala. Opinnäytetyön tarkoituksena oli saada tietoa siitä, millaisia kokemuksia intersukupuolisilla ja heidän vanhemmillaan on

päiväkoti- ja kouluajoilta ja toisaalta siitä, kuinka he olisivat toivoneet asioiden päiväkodissa ja koulussa sujuvan. Tästä syystä näin aiheelliseksi muotoilla kysymykset siten, että vastaajat saivat varsinaisten kokemustensa ohella kertoa myös mahdollisia muutosajatuksiaan tai toiveitaan ilmiöiden ja tilanteiden ratkaisemiseksi. Tiedostin kysymyksiä laatiessani tällaiseen kysymyksenasetteluun sisältyvän valmiina olettamuksen siitä, että asiat eivät lähtökohtaisesti olisi menneet toivotulla tavalla. Pyrin kuitenkin muotoilemaan muutosajatuksiin liittyvät kysymykset ennemminkin ”millä tavalla toivoisit?”-muotoon, joka mielestäni oli neutraalimpi kuin esimerkiksi ”miten olisi pitänyt?”-muodossa esitetty kysymys. Näin painotin jo kysymyksen asettelussa nimenomaan vastaajan näkemystä asiasta.

Lomakekyselyä laatiessani kävin läpi aiempia sukupuolen moninaisuuden liittyviä tutkimuksia, joita käytin apuna oman kyselyni kysymyksiä hahmotellessani. Lopulta kyselyn teemoiksi valikoituivat: 1) sukupuoli-identiteetin ilmentäminen 2) sukupuolen moninaisuus päiväkodin ja koulun vuorovaikutustilanteissa 3) sukupuolittavat arjen käytännöt ja 4) sukupuolen moninaisuuden huomioiminen kasvatuksessa ja opetuksessa. Tiedostin teemoja laatiessani sen, että joskus aineistosta saattaa nousta esiin tutkimuksen kannalta merkityksellisiä asioita myös teemojen ulkopuolelta, tai jopa syntyä kokonaan uusia teemoja (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006b). Näin kävikin omassa työssäni, sillä aineistoa analysoidessani esiin nousi seikoja, jotka näin aiheelliseksi koota vielä ”Tukimuodot”-teeman alle (ks. luku 6.4. Aineiston analyysi).

SurveyMonkey- ohjelman avulla luomani kyselyt julkaistiin elokuussa 2017 intersukupuolisten lasten vanhemmille suunnatussa suljetussa Facebook-ryhmässä, intersukupuolisille tarkoitettussa suljetussa Facebook-ryhmässä sekä julkisella Intersukupuolisuus.fi-internetsivustolla. Kyselyiden julkaisemisessa minua avusti yksi Intersukupuolisuus.fi-sivuston vapaaehtoisista ylläpitäjistä, joka vastasi myös suljettujen Facebook-ryhmien ylläpidosta. Näihin ryhmiin minulla ei siis ulkopuolisena ollut pääsyä. Hirsjärven ja Hurmeen (2000, 37) mukaan huolellisesti suunnitellun kyselylomakkeen etuna on muun muassa sen helppo tavoitettavuus sekä taloudellisuus; tässä tapauksessa sosiaalisen median ja internetin välityksellä jaettu kysely mahdollisti tutkimukseen osallistumisen maantieteellisestä asuinpaikasta huolimatta. Lisäksi lomakekyselyn tarkoituksena oli mahdollistaa kasvoton osallistuminen ja hyvin henkilökohtaisten asioiden jakaminen anonymisti, sillä intersukupuolisuus on aiheena arka, eivätkä kaikki asianosaiset ole valmiita kertomaan siitä kasvokkain.

Sain kyselyyn viisi vastausta, joista neljä tuli intersukupuolisilta itseltään ja yksi intersukupuolisen henkilön äidiltä. Olin vastausten määrään tyytyväinen, sillä monissa intersukupuolisuuden liittyvissä tutkimuksissa (mm. Lehtonen 2013, 43) on nostettu esiin aineiston keruun haastavuus. Opinnäytetyöprosessin alussa yksi suurimmista huolenaiheistani olikin mahdollisuus, etten saisi kyselyihin yhtään vastausta. Uskon, että sosiaalisen median avulla jaettu

anonyymi lomakekysely saattoi olla vastaajille tarpeeksi helposti lähestyttävä osallistumisvaihtoehto. Lisäksi opinnäytetyöni aihe, intersukupuolisuus nimenomaan varhaiskasvatuksen ja perusopetuksen näkökulmasta, saattaa olla neutraalimpi ja ”vähemmän voimakkaita tunteita” herättävä, kuin monet muut intersukupuolisuutta koskevat tutkimukset, joissa on korotettu esimerkiksi intersukupuolisten seksuaaliterveyteen, identiteettiin tai muuhun hyvin henkilökohtaiseen ominaisuuteen liittyviä kokemuksia.

5.3.2 Teemahaastattelu

Lomakekyselyn lisäksi keräsin aineistoa myös haastattelujen avulla. Haastateltavat tavoitin lomakekyselyn kautta, sillä lomakkeen viimeiseen kohtaan oli mahdollista jättää yhteystietonsa, mikäli oli halukas osallistumaan yksilöhaastatteluun. Ilokseni kaksi vastanneista intersukupuolisista ilmoitti halukkuutensa osallistua haastatteluun. Molemmat haastateltavat ilmoittivat käyneensä ala-astetta 1980-luvulla ja yläastetta 1990-luvulla, eli he ovat syntyneet 1970-luvulla. Muita henkilötietoja en haastateltaviltani kerännyt, sillä olin luvannut toteuttaa myös haastattelut täysin anonyymisti. Ensimmäisen haastattelun suoritin puhelinhaastatteluna syyskuussa 2017 ja toisen kasvokkain lokakuussa 2017. Toteutin haastattelut teemahaastatteluina siten, että luonnostelin lomakekyselyn pohjalta teemahaastattelulle rungon (Liite 4), jonka sisältämät kysymykset esitin molemmille haastateltaville hieman eri järjestyksessä sen mukaan, kuinka haastattelu ja siitä virinnyt keskustelu eteni.

Haastattelu on aineistonkeruumuodoista yleisimpiä. Se sopii joustavuutensa vuoksi monenlaisiin tutkimustarkoituksiin ja mahdollistaa sanallisen ja sanattoman vuorovaikutuksen itse tiedonhankintatilanteessa. Haastattelun etuina ovat muun muassa haastateltavan ihmisen subjektiivisuuden korostaminen, mahdollisuus tutkia huonosti tunnettua, henkilökohtaista tai vaikeaa aihetta sekä mahdollisuus annettujen vastausten selventämiseen, täsmentämiseen ja syventämiseen. Haastatteluun aineistonkeruumenetelmänä liittyy kuitenkin myös haittoja ja haasteita. Tällaisia voivat olla esimerkiksi haastattelijalta vaadittava taito ja kokemus, sillä haastattelijan tulee olla perehtynyt aiheeseen. Haastattelu vie aikaa ja siitä saattaa aiheutua myös kustannuksia, kuten matka- tai materiaalikuluja. Haastattelu tuottaa usein myös runsaasti tutkimuksen kannalta epärelevanttia tietoa. Lisäksi etenkin hyvin henkilökohtaisiin aiheisiin liittyvissä haastatteluissa haastateltavien ”kasvottomuus” ei säily samalla tavalla kuin lomakekyselyssä ja toisaalta haastateltavat saattavat antaa kaunisteltuja tai sosiaalisesti suotavia vastauksia, mikä heikentää tutkimuksen luotettavuutta. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 34-35.)

Oman opinnäytetyöni kannalta näin haastattelun kuitenkin perusteltuna aineistonkeruumenetelmänä, sillä aiheeni on melko huonosti tunnettu ja tarkoitukseni oli kerätä nimenomaan kokemusperäistä, subjektiivista tietoa intersukupuolisuudesta. Haastattelu antoi minulle mahdollisuuden syventää ja selventää kysymyksiini saamiani vastauksia välittömästi. Haastatteluun

liittyviä haittoja pyrin minimoimaan huolellisella valmistautumisella ja aiheeseen perehtymisellä. Mielestäni onnistuin myös luomaan haastatteluissa sellaisen luottamuksellisen ilmapiirin, että haastateltavat kykenivät antamaan rehellisiä vastauksia kysymyksiini, eivätkä tunteet oloaan vaivaantuneiksi. Osaltaan tähän vaikutti varmasti myös heidän oma halukkuutensa osallistua haastatteluun ja jakaa tietoa asiasta. Haastatteluiden alussa kerroin molemmille haastateltaville, että kaikkiin kysymyksiin vastaaminen oli vapaaehtoista, ja että heillä oli mahdollisuus olla kokonaan kommentoimatta haluamiaan kysymyksiä. Kumpikaan haastateltavista ei kuitenkaan kieltäytynyt vastaamasta yhteenkään kysymykseen. Näin myös paljon vaivaa sen eteen, että haastateltavieni anonymiteetti säilyisi. Kasvokkain tapahtuneen haastattelun sovin erään kirjaston maksulliseen tutkimushuoneeseen, jossa saatoimme keskustella rauhassa ilman ulkoisia häiriötekijöitä ja puhelinhaastattelun suoritin yksin kotonani, kun muu perheeni oli poissa.

Haastattelun lajeja on monia. Valitsin aineistonkeruumenetelmäksi teemahaastattelun sen vuoksi, että siinä haastattelu kohdennetaan tiettyihin teemoihin, joihin kysymykset pohjautuvat. Osa haastattelun näkökulmista on siis päätetty, mutta ei kaikkia. Teemahaastattelu etenee tiettyjen keskeisten teemojen varassa mahdollistaen tutkittavien äänen kuulumisen. Siitä puuttuvat lomakekyselyille tunnusomainen tarkka kysymysten muoto ja järjestys, mutta se ei kuitenkaan ole täysin strukturoimaton, kuten avoin haastattelu. Teemahaastattelu kohdennetaan yleensä tietyn yhtäläisyyden omaaville henkilöille ja suunnataan tutkittavien henkilöiden subjektiivisiin kokemuksiin. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 47–48.)

Oman opinnäytetyöni viitekehystenä olivat intersukupuolisuus ja sukupuolen moninaisuus varhaiskasvatuksessa ja perusopetuksessa. Tämän vuoksi teemahaastatteluni kysymykset pohjautuivat pitkälti jo lomakekyselyyn laatimiini teemoihin (ks. luku 6.3.1. Lomakekysely). Haastattelun tarkoituksena oli kuitenkin syventää ja laajentaa lomakkeissa olleita, ja sen vastausten myötä esille nousseita näkökulmia. Haastatteluissa annoin haastateltaville mahdollisuuden tuoda esiin myös asioita keskusteltujen teemojen ulkopuolelta, mikäli he kokivat ne opinnäytetyöni aiheen kannalta tärkeiksi. Hirsjärven & Hurmeen (2000, 137) mukaan haastattelusta syntyvää aineistoa on mahdollista tulkita jo haastatteluvaiheessa ja tuoda tulkintoja esiin myös haastateltaville. Havaitsin käyttäneeni tätä tapaa suorittaessani haastatteluita toteamalla haastattelussa esimerkiksi: ”Tulkitsenko oikein, että mielestäsi...”. Näin haastateltavilla oli mahdollisuus vahvistaa tai oikaista esittämäni tulkinta. Tämä oli mielestäni paitsi työn luotettavuutta ja haastateltavan etua, myös aineiston myöhempää analyysia ajatellen hyvä toimintatapa.

Tarkoitukseni ei ollut selvittää laajasti kaikenlaisia intersukupuolisuuteen liittyviä kokemuksia. Etukäteen mietittyjen teemojen avulla kykenin siis rajaamaan vastaajat kohdentamaan vastauksensa juuri tutkimusongelmien kannalta keskeisiin asioihin. Etukäteisoletuksena

oli, että aineisto tulee olemaan vastaajamäärältään suppea. Lomakekyselyn ja haastatteluiden yhdistäminen voidaankin nähdä aineiston triangulaationa, jossa tutkimusongelmaa pyritään tarkastelemaan erilaisin tavoin kerättyjä tutkimusaineistoja analysoimalla. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 39.) Monesti useamman menetelmän avulla kerätyn aineiston eli menetelmätriangulaation käyttöä perustellaan sillä, että yksittäinen tutkimusmenetelmä ei tavoita riittävän kattavaa kuvaa tutkittavasta kohteesta. Omassa opinnäytetyössäni menetelmätriangulaatiota lisää entisestään se, että keräsin aineistoa sekä intersukupuolisilta itseltään, että heidän vanhemmiltaan. Triangulaation voidaan usein nähdä parantavan tutkimuksen luotettavuutta. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 38; Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006c.)

5.4 Aineiston analyysi

5.4.1 Sisällönanalyysi

Sisällönanalyysi on laadulliselle tutkimukselle ominainen analyysimetodi, jolla tarkoitetaan sanallista tekstin sisällön kuvailua. Se sopii näin ollen hyvin muun muassa haastattelujen avulla kerätyn aineiston analyysimuodoksi. Sisällönanalyysin avulla pyritään kokoamaan hajanaisesta aineistosta selkeää tietoa, josta tulkintojen ja johtopäätösten tekeminen olisi mahdollista. Sisällönanalyysissa aineistoa tarkastellaan erittelemällä, yhdistelemällä ja lopuksi tiivistämällä siten, että tutkittavasta ilmiöstä voidaan luoda kuvaus, jonka avulla tulokset kytkeytyvät osaksi laajempaa kokonaisuutta ja mahdollisesti aikaisempia aihetta koskevia tutkimustuloksia. Sisällönanalyysi voidaan toteuttaa pääsääntöisesti kolmella tavalla: teoria- tai aineistolähtöisesti tai teoriaohjaavasti. Näiden vaihtoehtojen erona on analyysin ja luokittelun perustuminen joko aineistoon tai jo olemassa olevaan teoriaan. (Tuomi & Sarajärvi 2002, 105, 109-116.)

Teoriasidonnainen analyysitapa sijoittuu teorialähtöisen (deduktiivisen) ja aineistolähtöisen (induktiivisen) analyysimuodon välimaastoon. Sitä voidaan kutsua myös abduktiiviseksi päätte-lyksi. Siinä aineistoa ei analysoida suoraan mihinkään teoriaan pohjautuen, kuten teorialähtöisessä tutkimuksessa, mutta kytkennät teoreettiseen viitekehukseen ovat kuitenkin nähtävissä. Teoriasidonnaisessa analyysissa aineistosta esiin nouseville asioille ja ilmiöille pyritään löytämään selityksiä tai tukea teoriasta. Lisäksi tutkija voi myös tehdä tulkintoja niille aineistosta esiin nouseville seikoille, jotka eivät vastaa aiempia tutkimuksia tai teorioita. Teoriasidonnaisen tutkimuksen uudet päätelmät ja johtopäätökset eivät siis synny ainoastaan tutkijan aineistosta tekemien havaintojen perusteella, vaan havainnot perustuvat johonkin ennakkoajatukseen tai hypoteesiin, joka ohjaa tutkijaa aineiston tarkastelussa. (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006b.)

Koska opinnäytetyöni ei pohjautunut suoranaisesti mihinkään kokonaisvaltaiseen teoriaan, valitsin aineistoni analyysimuodoksi teoriaohjaavan sisällönanalyysin. Tämän perustelin sillä,

että opinnäytetyöni aineiston keruuta ja siitä tekemiäni havaintoja ohjasivat oma aiempi perehtyneisyyteni aiheeseen sekä sukupuolivähemmistöihin kuuluvien ja etenkin intersukupuolisten henkilöiden asemasta ja kokemuksista lukemani aiemmat tutkimukset ja julkaisut. Näin ollen jonkinlaista teoriaohjaavaa tulkintaa on epäilemättä tapahtunut jo tutkimusongelmaa määrittäessäni, kyselyä ja teemahaastattelua laatiessani sekä edelleen aineistoa analysoidessani ja tulkintoja tehdessäni. Teoreettiset tiedot toimivat analyysissäni siis ikään kuin tukipilareina, joihin nojauduin tarkastellessani aineistosta esiin nousseita vastauksia ja havaintoja. En kuitenkaan antanut teoratietojen tai ennako-oletusten rajoittaa aineiston omaa ”ääntä”. Näkisin, että analyysissäni teoria ja aineisto kävivät tasavertaista vuoropuhelua keskenään, eikä kumpikaan nousut toista merkittävämpään rooliin. Vaikka käytin opinnäytetyöni aineiston keruussa menetelmätriangulaatiota, en nähnyt analyysitriangulaation hyödyntämistä tarpeellisena aineiston analyysissä. Analyysitriangulaatio tarkoittaa tutkimusaineiston analyysia useampia analyysitapoja hyödyntäen (Tuomi & Sarajärvi 2002, 142-143). Sekä avoimen lomakekyselyn että haastatteluiden avulla keräämäni aineistot noudattivat pääpiirteittäin samoja teemoja, joten vastausten tarkasteleminen samassa analyysissä oli mielestäni luonnollista ja perusteltua. Katsoin sen sijaan kuitenkin tarpeelliseksi tuoda analyysissäni esiin sen, milloin kyse oli intersukupuolisen itsensä ja milloin tämän vanhemman, eli käytännössä äidin, näkemyksestä. Näin ollen tulosten esittelyn yhteydessä olen aina maininnut, jos kyse on intersukupuolisen henkilön vanhemman vastauksesta.

5.4.2 Analyysin vaiheet

Aineiston analysoinnin ensimmäinen vaihe oli lomakekyselyn tulosten siirtäminen ja tallentaminen Survey Monkey-ohjelmasta salasanalla lukittuun tekstitiedostoon omalle koneelleni sekä kahdesta haastattelusta kerätyn aineiston litterointi. Suoritin litteroinnit muutama viikko haastatteluiden jälkeen. Litteroinnissa äänitetty puhe muunnetaan tekstiksi. Ruusuvuoren mukaan litteroinnin tarkkuus määritetään sen mukaan, mikä on tutkimusongelman ja menetelmällisen lähestymistavan kannalta perusteltua. (Ruusuvuori 2010, 424.) Litteroinnin suorittajan valikoiva ote sekä päätökset siitä, mitä ja miten aineistoa litteroidaan saattavat huomaamatta muodostaa tutkijan esiyymmärrystä vastaavan kertomuksen. Sen sijaan huolellisesti toteutettu litterointi, analyttinen läpinäkyvyys ja tulkintojen kytkeminen aineistoon ovat myös tutkimuksen luotettavuutta parantavia piirteitä. (Nikander 2010, 433-434.) Koska tässä opinnäytetyössä kiinnostuksen kohteena oli pääasiassa haastatteluissa tuotettu asiasisältö, eikä niinkään esimerkiksi haastattelussa tapahtuva vuorovaikutus, en nähnyt tarpeelliseksi merkitä litteroituun tekstiin esimerkiksi puheessa pidettyjen taukojen pituutta, naurahduksia tai muita ei-verbaalista kommunikaatiota. Sen sijaan keskityin taltioimaan puhutun kielen mahdollisimman tarkasti, välttämällä vielä tässä vaiheessa tulkintojen tekemistä.

Teemahaastattelujen ja samoja teemoja sisältävien lomakekyselyjen analyysiä oli mielestäni perusteltua jatkaa teemoittelun avulla. Saaranen-Kauppinen & Puusniekka (2006b) toteavatkin, että teemoittelu on luonteva tapa järjestää aineisto litteroinnin jälkeen, sillä käsitellyt teemat löytyvät usein kaikista vastauksista, joskin vaihtelevissa määrin ja eri tavoin. Aineistosta löytyy toisinaan teemoittelun myötä myös kokonaan uusia teemoja, kuten kävi omankin analyysini yhteydessä. Olin alun alkaen muodostanut lomakekyselyä ja teemahaastattelua varten neljä teemaa, jotka olivat: 1) sukupuoli-identiteetin ilmentäminen 2) sukupuolen moninaisuus päiväkodin ja koulun vuorovaikutustilanteissa 3) sukupuolittavat arjen käytännöt sekä 4) sukupuolen moninaisuuden huomioiminen kasvatuksessa ja opetuksessa. Aineistoa analysoidessani vastauksista nousi esiin kuitenkin vielä yksi teema, joka toistui eri muodoissa useissa vastauksissa. Siinä oli kyse erilaisista tukimuodoista, kuten vertaistuesta ja psykologin tarjoamasta ammatillisesta tuesta. Niinpä päätin muodostaa analysoitavaksi vielä viidennen teeman, 5) Tukimuodot. Teemoittelussa käytin apuna taulukointia, joka mielestäni helpotti keskeisten asioiden havaitsemista sekä erojen ja yhtäläisyyksien löytämistä aineistosta. Kokosin aputaulukkooni kunkin teeman alle ne lauseet, joissa kyseinen teema jossakin muodossa esiintyi. Hankaluuksia tuntuivat tässä vaiheessa analyysiä tuottavan sellaiset asiasällöt, jotka sopivat mielestäni useamman teeman alle. Aluksi tällaisia kohtia oli aineistossa useita, mutta vähitellen analyysin myötä ne alkoivat löytää paikkansa teemataulukossa. Etenkin kasvatukseen ja opetukseen sekä päiväkodissa ja koulussa tapahtuvaan vuorovaikutukseen liittyvät seikat tuntuivat monesti menevän teemoittelussa päällekkäin. Katsoin tässä työssä kasvatuksen ja opetuksen tarkoittavan ennen kaikkea nimenomaan kasvatuksen ja opetuksen sisältöä, vaikka kasvatusta ja opetusta sinänsä koostuvat myös vuorovaikutuksesta henkilökunnan ja lasten välillä. Nämä vuorovaikutukseen liittyvät seikat sisällytin kuitenkin teemaan ”Sukupuolen moninaisuus päiväkodin ja koulun vuorovaikutustilanteissa”. Tiedostan silti joidenkin tuloksissa käsittelemieni aiheiden olevan edelleen sellaisia, että ne voisi sijoittaa useamman teeman alle.

Aputaulukkoon tehdyn karkean teemoittelun jälkeen pääsin aineiston varsinaiseen analyysiin; teemojen olennaisten sisältöjen etsimiseen, tarkasteluun ja tiivistämiseen sekä näiden peilaamiseen teoreettisiin näkökulmiin. Koska aineistoni oli varsin suppea, tarkoitukseni ei ollut pyrkiä tekemään yleistyksiä, vaan ennen kaikkea nostaa esiin erilaisia näkemyksiä ja käsityksiä, joita olisi mahdollista heijastaa jo olemassa olevaan, tutkittuun tietoon ja siten pyrkiä tulkitsemaan, mikä merkitys aineistosta löytämilläni asioilla olisi tutkimusongelmani kannalta. Aputaulukon avulla hahmottelin kunkin teeman alle edelleen pienempiä luokkia. Kokosin teeman alle sijoittamiani sitaatteja pienemmiksi ryhmiksi siten, että ne muodostivat oman kokonaisuutensa jostakin kyseiseen teemaan liittyvästä aiheesta. Sukupuoli-identiteetin ilmentäminen—teeman alle syntyivät luokat: oman sukupuolen kokeminen ja erilaisuuden tunne, vanhempien reaktiot ja niiden vaikutus sekä sukupuoli-identiteetin julkituominen ja ilmentämi-

nen päiväkodissa ja/tai koulussa. Toisen teeman, sukupuolen moninaisuus päiväkodin ja koulun vuorovaikutustilanteissa alle kokosin luokat: intersukupuolisuuden huomioiminen ja vuorovaikutuksen sukupuolisensitiivisyys sekä sukupuoliominaisuuksiin liittyvä syrjintä ja kiusaaminen. Sukupuolittavat arjen käytännöt—teeman luokat jaottelin aineistoista nousseiden käytännötilanteiden mukaisesti: wc-tilat, pukuhuonekokemukset, leikki sekä pukeutuminen. Neljäntenä teemana analyysissäni oli sukupuolen moninaisuuden huomioiminen kasvatuksessa ja opetuksessa. Sen alle syntyivät loogisesti luokat sukupuolen moninaisuus kasvatuksen ja opetuksen sisällöissä sekä sukupuolen moninaisuus kasvatus- ja opetusmateriaaleissa. Viimeinen teema, tukimuodot, koostui luokista ammatillinen tuki sekä vertaistuki.

6 Tulokset

Tässä luvussa esittelen opinnäytetyöni keskeisimmät tulokset teemoittain. Aineistoa analysoidessani olen pyrkinyt kuvaamaan tuloksissa vain tutkimusongelmani kannalta olennaisimmat asiat. Olen käyttänyt tulosten esittelyssä useita sitaatteja, vaikka Saaranen-Kauppinen & Puusniekka (2006b) katsovatkin, että sitaattien käytössä on syytä olla kriittinen. Sitaattien ajoittain runsastakin käyttöä perustelen kuitenkin sillä, että olen työssäni halunnut antaa äänen intersukupuolisille ja heidän vanhemmilleen, ja koen, että se osaltaan mahdollistuu sitaattien myötä.

Aineiston keruun yhteydessä kysyin vastaajilta, minä vuosina he olivat olleet päiväkodissa ja käyneet koulua, jotta kykenin asettamaan heidän kokemuksensa karkealle aika-asteikolle. Mielestäni tämä oli perusteltua, koska sen avulla saatoin vertailla päiväkotij- ja kouluarjessa sekä mm. kasvatus- ja opetushenkilökunnan asenteissa vuosikymmenten aikana tapahtuneita muutoksia. Yksi intersukupuolisista vastaajista ilmoitti syntyneensä 1950-luvulla, kaksi vastaajista oli aloittanut koulun 1980-luvulla ja suorittanut peruskoulun loppuun 1990-luvun alkupuolella ja yksi vastaajista oli aloittanut koulun 1990-luvulla. Kyselyyn vastannut intersukupuolisen henkilön äiti ilmoitti lapsensa olleen päiväkodissa ja koulussa 2000-luvulla. Vain yksi intersukupuolisista vastaajista oli ollut päiväkodissa, 1990-luvun alussa. Lisäksi kyselyyn vastanneen intersukupuolisen lapsen äiti kertoi lapsensa olleen päiväkodissa 2000-luvulla. Muiden vastaajien kokemukset rajoittuivat kouluun, mutta heillä oli kuitenkin näkemyksiä siitä, miten aihetta tulisi lähestyä myös päiväkodissa.

6.1 Sukupuoli-identiteetin ilmentäminen

Intersukupuolinen henkilö voi sukupuoli-identiteetiltään kokea olevansa mies, nainen, sekä mies että nainen, intersukupuolinen tai jotain muuta (ETENE:n kannanotto 2016, 1). Läheskään kaikki intersukupuoliset eivät koe ristiriitaa sukupuolensa suhteen, vaan osa heistä on tyytyväisiä heille lapsena määriteltyyn sukupuoleensa. Kaikkien kohdalla näin ei kuitenkaan

ole. Lomakekyselyssä pyysin vastaajia kuvaamaan, millä sukupuolta määrittävällä termillä kukin toivoi itseään kutsuttavan: tytöksi/pojaksi/naiseksi/mieheksi/intersukupuoliseksi/joksikin muuksi. Katsoin tämän olevan kohteliain tapa selvittää, kuinka vastaajat kokivat sukupuoli-identiteettinsä ja mihin sukupuoleen he mahdollisesti identifioituivat. Näin tämän merkityksellisenä opinnäytetyöni kannalta sen vuoksi, että selkeää sukupuoliristiriitaa kokevan kokemukset päiväkodista ja koulusta saattaisivat olla hyvin erilaiset verrattuna sukupuoleensa tyytyväisen vastaajan kokemuksiin. Kyselyssäni yksi intersukupuolisista vastaajista kertoi olevansa mies, ja onnekaasti saaneensa oikean sukupuolen sukupuoliarvonnassa. Se, viittasiko hän kommentissaan luonnon järjestämään, geneettiseen arvontaan vai myöhemmin lääkäreiden hänelle valitsemaan sukupuoleen, ei vastauksesta selviä. Muut intersukupuoliset kertoivat olleensa koulussa tyttöjä ja nyt aikuisina naisia. Yksi vastaajista kertoi, ettei hänellä ole koskaan ollut sukupuolen kokemisen ristiriitoja, vaan hän on ollut tyytyväinen elämäänsä naisena. Kaikille tyttönä ja naisena oleminen ei kuitenkaan ole ollut yksiselitteistä. Yksi vastaajista koki epävarmuutta siitä, mihin sukupuolikategoriaan olisi alun alkaen halunnut kuulua:

”Olen elänyt tyttönä ja nyttemmin olen siis nainen. En kuitenkaan koe olevani naisellinen nainen, enkä osaa sanoa, olisinko alunperin halunnut identifioitua naiseksi, jos olisin saanut valita. En kuitenkaan koe olevani mies.”

Toinen vastaaja taas koki tarpeen sukupuolen määrittelylle tulevan ennen kaikkea ulkopuolelta, tulkintani mukaan yhteiskunnan taholta. Vastauksesta ei selviä, miten hän määritteli sukupuolensa, jos pakkoa kuulua jompaankumpaan sukupuoleen ei olisi:

”En ole julkisesti intersukupuolinen, niin haluan että minuun viitataan naisena, jos on pakko viitata sukupuoleen. Toisaalta naissukupuolen korostamiseen, sukupuolisidonnaisen kohteluun en koe tarvetta.”

Intersukupuolisen lapsen äiti puolestaan kommentoi lapsensa sukupuoli-identiteettiä seuraavasti:

”Tytöksi me häntä kutsuimme aluksi. Teini-iässä hän alkoi kyseenalaistaa sukupuoltaan, eikä halunnut että häntä kutsutaan tytöksi. Sen vuoksi puhunkin tässä pääasiassa lapsesta.”

Kaikkien vastaajien kohdalla heidän tilansa ja jonkinlainen diagnoosinsa oli selvinnyt jo pieninä, vaikka heille itselleen ei asiaa oltu kunnolla kerrottu. Kukaan vastaajista ei siis tieninyt olevansa intersukupuolinen päiväkotitai kouluiässä. Toisaalta intersukupuolisuus-termiä ei ennen 2000-lukua ollut vielä laajalti käytössä (Venhola 2001, 24). Vastaajien intersukupuolisuudesta ei näin ollen myöskään tiedetty heidän päiväkodeissaan tai kouluissaan.

Kaikilla vastaajilla oli kuitenkin jo lapsena jonkinlainen käsitys siitä, että heissä oli jotakin poikkeavaa, ja erilaisuuden tunne oli voimistunut iän myötä:

”Jo päiväkodissa tunsin olevani erilainen, en vain osaa kuvailla miten. Koulussa tiesin jo varmasti, että olen erilainen, vaikka intersukupuolisuus sanaa en silloin vielä tiennyt-kään.”

”Musta tuntuu, että oon jo ennen kouluikää kokenut olevani erilainen jollain tavalla. Viidennellä tai kuudennella mulla alkoi se hormonikorvaushoito, niin siinä vaiheessa mulle kerrottiin, että mussa on jotain erikoista, mutta ei oikeestaan sanottu että mitä se on. Se lääkityskin toi sitä erilaisuuden tunnetta, että miks mun pitää syödä tällöisiä lääkkeitä.”

Kysyin haastatteluihin osallistuneilta, kuinka heidän vanhempansa olivat reagoineet lastensa intersukupuolisuuteen. Molemmat haastateltavat kokivat intersukupuolisuutensa asiana, jota ei saanut ottaa puheeksi edes perheen sisällä:

”Mun ikäluokilla on siis ollu just se, että eihän silloin saanut varmaan lapsille puhua siitä. Mä oletan, että se oli meidänkin vanhemmille annettu ohjeena. Kyl se oli semmonen salaisuus selkeesti.”

”Mä koin että se on semmonen synkkä asia josta ei saanut puhua. Et ainakaan omassa perheessä semmosista ei saanut puhua ollenkaan, et se oli semmonen asia et sitä ei kerta kaikkiaan voinu ottaa esiin.”

Vastaukset ilmentävät selvästi sitä, kuinka intersukupuolisuus on vielä ainakin 1980- ja 1990-luvuillakin ollut häpeälliseksi koettu ja vaiettu aihe, ja kuinka etenkin vanhempien on ollut hankala hyväksyä lapsensa poikkeavuus. Kuitenkin se, miten muut näkevät meidät, vaikuttaa voimakkaasti siihen, millaisen käsityksen muodostamme itsestämme. Muille nähdynsi tuleminen on voimakas osa oman identiteetin kokemista. (Kilpiä 2015, 15; Mäkinen 2016, 107-109.) Lapsen sukupuoleen liittyvien seikkojen salaaminen tältä itseltään saattaa Prevesin (2005, 108) mukaan johtaa vaikeisiin identiteettiongelmiin, mikäli yksilö saa myöhemmin teini-iässä tai aikuisena tietää sukupuolensa moniulotteisuudesta. Hän katsoo ongelmien johtuvan ennen kaikkea siitä, että ihminen joutuu tällöin kyseenalaistamaan koko käsityksensä itsestään ja omasta sukupuolestaan kulttuurissa, jossa sukupuolen kaksijakoisuus ulottuu edelleen lähes kaikille sosiaalisen elämän osa-alueille. (Preves 2005, 108.) Se, että vastaajien vanhemmat ovat kieltäytyneet keskustelemasta ja kertomaan asiasta, tai jopa kieltäneet koko ilmiön ole-

massaolon, on siis osaltaan vaikuttanut vastaajien käsitykseen itsestään ja tilastaan, sekä siihen, millaiseksi kokonaisvaltaiseksi kokemukseksi intersukupuolisuus lopulta muodostui heidän elämässään:

”Mikä tahansa tällainen tila tai kokemus, niin se miten ympärillä olevat ja ensisijaisesti se, miten oma perhe suhtautuu siihen, antaa jonkunlaisen pohjavireen sille koko kokemukselle, et jos se perheessä käsitellään oikein, niin sitten on valmiimpi käsittelemään sitä muutenkin ja muidenkin kanssa.”

Yksi vastaajista kuvailee havainneensa monien intersukupuolisten lasten vanhempien edelleen jopa kieltävän koko intersukupuolisuuden olemassaolon. He suhtautuvat lapsensa diagnoosiin ennen kaikkea sairautena, eivätkä näe sen sukupuoli-identiteetille mahdollisesti aiheuttavaa ristiriitaa. Sama ilmiö nousee esiin myös ETENE:n kannanottoon liittyvässä taustaraportissa. Sen mukaan vanhemmilla saattaa olla varsin voimakkaita näkemyksiä siitä, että lapsen on oltava joko tyttö tai poika, ei jotain siltä väliltä, vaikka terveydenhuollon ammattihenkilöt toisivatkin heille esiin ajatuksen kasvamisesta ns. kolmannessa sukupuolessa. (Wahlman-Calderara & Halila 2016, 8.) Huuskan (ks. Tiuhonen 2017, 4) mukaan tilanteen voidaan kuitenkin nähdä olevan muuttumassa, sillä Suomessa kasvaa tällä hetkellä ensimmäinen sukupolvi alle kouluikäisiä lapsia, joita heidän vanhempansa kasvattavat sukupuolisensitiivisesti. Nämä vanhemmat näkevät lapsensa intersukupuolisuuden ennen kaikkea ainutlaatuisuutena. Huuskan mukaan näille nyt kasvamassa oleville lapsille intersukupuolisuudesta saattaa tulla luonteva osa heidän identiteettiään. (Tiuhonen 2017, 4.)

Kysymykseen siitä, olisiko vanhempien tullut kertoa lapsensa intersukupuolisuudesta koulussa tai päiväkodissa, vastaajat suhtautuivat eri tavoin. Osa näki, ettei esimerkiksi opettajan olisi ollut tarpeen tietää asiasta. Toisaalta vastaajat pohtivat myös sitä, millaiset valmiudet opettajilla olisi esimerkiksi 1980-luvulla ollut tällaisten asioiden käsittelemiseen. Yksi vastaajista olisi kuitenkin toivonut opettajansa olevan tietoinen oppilaansa intersukupuolisuudesta:

”Koulussa toivoin salaa, että vanhempani olisivat puhuneet asiasta opettajani kanssa. Minulla oli kiva ope ja luulen, että hän olisi osannut tai ainakin yrittänyt tukea minua koulussa, jos olisi tiennyt. Vanhempani eivät kuitenkaan nähneet tarpeelliseksi kertoa, enkä uskaltanut sitä itse heiltä pyytää. En myöskään tiennyt miten olisin voinut ottaa asian itse puheeksi opettajan kanssa.”

Lehtosen (2006, 59) mukaan osa sukupuolivähemmistöihin kuuluvista nuorista haluaisikin kertoa ympäröiville ihmisille kokemastaan sukupuolesta, mutta ei vallitsevan ilmapiirin ja pelkojen vuoksi uskalla. Tällöin salaamisongelma saattaa nousta hyvin keskeiseen rooliin näiden lasten ja nuorten elämässä. Suurin osa heistä miettii ennen kaikkea, kertoako asiasta omille

vanhemmilleen tai läheisimmille ystävilleen, mutta myös avoimuus koulussa pohdituttaa heitä. (Lehtonen 2006, 59–60.) Nähdäkseni siihen, halutaanko intersukupuolisuus salata opettajalta koulussa, saattaa vaikuttaa yksinkertaisesti myös opettajan persoona; lempeä ja kannustava opettaja, johon oppilaalla on myönteinen suhde, saatetaan kokea luottamuksen arvoiseksi herkemmin, kuin etäinen tai ankara opettaja. Toisaalta asiaan saattoi tässä tapauksessa vaikuttaa myös ajankohta, sillä ne vastaajat, joiden mielestä opettajan ei tarvinnut tietää, olivat aloittaneet koulunkäyntinsä 1980-luvulla. Sen sijaan vastaaja, joka toivoi opettajansa tietävän asiasta, oli käynyt koulua 1990-luvulla. Uskon ennen kaikkea 2000-luvulla tapahtuneen asennemuutoksen näkyvän parhaiten intersukupuolisen lapsen äidin vastauksessa:

”Päätimme hyvin varhaisessa vaiheessa mieheni kanssa, että kerromme lapsemme tilasta avoimesti. Näin ollen sekä päiväkodissa että koulussa tiedettiin ainakin jollain tasolla asiasta. Kummassakaan paikassa ei ollut aiempaa kokemusta intersukupuolisuudesta, mutta tietoon suhtauduttiin asiallisesti.”

Riippumatta siitä, kokivatko vastaajat sukupuoliristiriitää vai eivät, he näkivät kuitenkin saaneensa koulussa, ainakin ala-asteella, olla omanlaisiaan persoonia, ja toteuttaa omaa sukupuolista identiteettiään pääasiassa haluamallaan tavalla. Vastaajat kertoivat tulleen kohdauksi omia itsenään ja saaneensa esimerkiksi olla poikamaisia tyttöjä kenenkään sitä paheksumatta. Myös päiväkodissa intersukupuolinen lapsi sai äidin mukaan olla omanlaisensa, eikä sitä pidetty mitenkään kummallisena. Yläasteella tilanne oli kuitenkin useamman vastaajan kohdalla muuttunut, ja teini-iän myötä etenkin perinteisiin sukupuolirooleihin yhdistetyt ominaisuudet olivat nousseet keskeiseen rooliin:

”Luulen, että jos tilastani olisi tiedetty, olisin ehkä saanut olla enemmän oma itseni. Silloin yläasteella ei juuri sukupuolisensitiivisyyttä tunnettu, tytöt oli tyttöjä ja pojat poikia.”

Sukupuolten välisten erojen ja toisaalta niiden sisäisen yhtenäisyyden korostaminen on perinteisesti noussut esiin nimenomaan kouluympäristössä. Tämä on näkynyt esimerkiksi siinä, milaista käyttäytymistä opettajat ovat tietystä tilanteesta odottaneet tytöiltä tai pojilta. Koulun henkilökunnan tulisikin tiedostaa mahdollinen osallisuutensa sukupuolinormien ylläpitämisessä ja pyrkiä näkemään oppilaat yksilöinä. Kasvatus- ja opetushenkilökunta on keskeisessä roolissa lasten ja nuorten sukupuoli-identiteetin kehittämisessä. Tämä edellyttää heiltä kykyä antaa lapselle tilaa kokeilla, tutustua ja testata erilaisia sukupuolisuuden asetelmia. (Lehtonen 2005, 71, 73; Löfström 2007, 93.) Vastaajien kokemusten perusteella tähän ei etenkään yläasteella toimineilla työntekijöillä vielä viime vuosikymmenten aikana ole ollut valmiuksia.

6.2 Sukupuolen moninaisuus päiväkodin ja koulun vuorovaikutustilanteissa

Sukupuoleltaan moninaisia ihmisiä on ollut olemassa kautta historian (Venhola 2001, 24). Ilmiö on kuitenkin usein kokemuksen jäänä näkymättömäksi, sillä sille ei ole ollut sanoja, eikä toisaalta myöskään tietoa ole juurikaan ollut saatavilla. Näin ollen myös päiväkodeissa ja kouluissa intersukupuolisuus on ollut tuntematon asia. Monesti vähemmistöön kuuluviin kohdistettu syrjivä käytös johtuukin ennen kaikkea tietämättömydestä. Päiväkotien ja koulujen työntekijät saattavat ohjata lapsia tiettyyn sukupuoleen tiedostamattaan. Tällöin voidaan puhua kasvatuksen ja opetuksen sukupuolistavasta luonteesta. (Ylitapio-Mäntylä 2016, 283.) Toisaalta voidaan mielestäni ajatella, ettei lapsen myönteisen sukupuolikehityksen tukemiseen ja kasvatukseen välttämättä tarvita tietoa juuri intersukupuolisuudesta; riittää, että lapsi kohdataan omana itsenään ja hänen annetaan toteuttaa sukupuoltaan haluamallaan tavalla.

Keräämässäni aineistossa vastaajat kertoivat näkemyksiään siitä, kuinka heidän mielestään päiväkotien ja koulujen henkilökunnan tulisi suhtautua sukupuoleltaan moninaisiin lapsiin ja kuinka sukupuolen moninaisuus tulisi ylipäänsä huomioida päiväkodeissa ja kouluissa tapahtuvassa vuorovaikutuksessa. Kaikki vastaajat olivat yhtä mieltä siitä, että intersukupuolista lasta ei ole tarpeen huomioida erikseen tai ainakaan korostaa hänen sukupuoltansa millään erityisellä tavalla, ellei lapsi itse toivo tulevansa kohdatuksi esimerkiksi nimenomaan intersukupuolisena. Yksi kyselyyn vastanneista käsitti huomioimisen jopa loukkaavana ja erilaisuutta korostavana:

”Jos intersukupuolisuus on normaali tila, niin miksi se pitäisi hirveesti ottaa kaikessa huomioon, otetaanko normaalit sukupuolet keskelle lattiaa pälisteltäviksi ja ihmeteltäviksi.”

Tässä vastauksessa huomioiminen koettiin siis ennen kaikkea negatiiviseksi seikaksi. Vastaaja viittaa kommenttinsa loppuosalla todennäköisesti ennen kaikkea lääkärikäynteihin liittyviin kokemuksiinsa, mutta toisaalta samanlainen kokemus saattaa olla se, että joutuu päiväkodissa tai koulussa silmätikuksi erilaisuutensa vuoksi. Muut vastaajat näkivät, että intersukupuolisuuden huomioimisen sijaan tulisi päiväkodeissa ja kouluissa päästä eroon sukupuolittavista käytännöistä ja henkilökunnan asenteista, ja suosia sen sijaan sukupuolisensitiivistä kasvatusta ja kasvuympäristöä. Lisäksi vastaajien mukaan lapsen tulisi saada ilmaista sukupuoli-identiteettiään haluamallaan tavalla niin, että poika saisi olla tyttö ja päinvastoin, eikä tähän tulisi kasvattajien tai opetushenkilökunnan taholta puuttua lainkaan.

Yksi uuden varhaiskasvatussuunnitelman keskeisiä uudistuksia onkin sukupuolisensitiivisyyden korostaminen kasvatuksessa (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016, 30). Sukupuolisen sensitiivisyys ja sen myötä tavoiteltu sukupuolten välinen yhdenvertaisuus eivät kuitenkaan merkitse pyrkimystä samanlaisuuteen, vaan niiden tavoitteena on yksinkertaisimmillaan nähdä

lapsi yksilönä. Sukupuolisensitiivisyys ei siis tarkoita sukupuolineutraaliutta (eli tavoitetta häivyttää sukupuolia), johon se myös joissakin saamissani vastauksissa sekoitettiin. Sukupuolisen-sitiivisen kasvatuksen tarkoituksena ei ole muuttaa lasta tai hänen tapansa ilmaista sukupuoltaan, vaan keskittyä aikuisiin ja heidän mahdollisiin ennako-oletuksiinsa. Sekä varhaiskasvatussuunnitelman että opetussuunnitelman mukaan tytöt saavat halutessaan edelleen olla tyttöjä ja pojat poikia, mutta toisaalta myös leikkiä toiselle sukupuolelle ominaisiksi nähtyjä leikkejä ja esimerkiksi pukeutua haluamiinsa vaatteisiin sukupuolestaan riippumatta. (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, 28; Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016, 30.) Useampi kyselyyn vastanneista intersukupuolisista näkikin sukupuolisensitiivisen kasvatuksen ohella myös erityisesti yksilöllisyyden korostamisen tärkeänä:

”Mielestäni nykypäivän suuntaus pois sukupuolirooleista ja muista tyttö-poikajaoista on hyvä, mutta ehkä vielä sitäkin enemmän tulisi painottaa sitä, että jokainen on omanlaisensa.”

”Välillä tuntuu et unohdetaan et on niitä lapsia, jotka halua korostaa sitä omaa poikuuttaan tai tyttöyttään, ja siihenkin täytyy olla lupa, et sit se menee muuten taas syrjimiseksi. Et kyllä kaikki pitää huomioida.”

Yhden vastaajan mielestä nykypäivän sukupuolisensitiivisyys on mennyt jopa liiallisuuksiin, mikä saattoi hänen mukaansa vaikuttaa ihmisten suvaitsevaisuuteen negatiivisella tavalla:

”Mut nyt tää (sukupuolineutraalius) tuntuu et menee ihan liiallisuuksiin, et nythän sitä tehään oikeen tikusta asiaa, et pidettäs ihan normaalina nää asiat... Kauheen tuohduksissa ollaan tämmösistä, että kirkkoherran pitäis olla kirkkohenkilö ja niin ees päin, niin se nyt on vähän liioteltua. Että se voi vaan viedä suvaitsevaisuutta jopa huonompaan suuntaan, liika on liikaa.”

Yksi lomakekyselyyn vastanneista intersukupuolisista nosti esiin tilanteen, jossa hän olisi selkeästi toivonut päiväkodin kasvattajalta tukea, kannustusta ja nähdynsi tuleamista:

”Kerran päiväkodissa sanoin muille lapsille yhdessä tilanteessa, jossa puhuttiin jotain tyttöjen ja poikien leikeistä, että voi olla myös lapsia, jotka ovat sekä tyttöjä että poikia. Olin tuolloin varmaan 5- tai 6-vuotias. Muistan tämän selkeästi, koska samassa tilassa oli tuolloin päiväkodin täti, joka varmasti kuuli lausahdukseni, ja toivoin että hän olisi vahvistanut sanomistani toteamalla muille vaikka että näin on, mutta hän vain esitti ettei kuullut. Tai ehkä hän ei oikeasti kuullut.”

Tämä esimerkki tuo selvästi esille sen, että lapset tarvitsevat kasvatus- ja opetushenkilökunnan tukea itsetuntonsa rakentamisessa. Kasvattajien osoittama ymmärrys ja tuki parantavat huomattavasti lapsen hyvinvointia ja saattavat jopa ehkäistä myöhempiä mielenterveydellisiä ongelmia (Simons, Schrage, Clark, Belzer & Olson 2013, 791). Cacciatoren mukaan lapset arvioivat ja peilaavat kasvuaan ja kehitystään muihin, ja tarvitsevat siitä aikuisilta palautetta ja kannustusta. Lapset myös havaitsevat herkästi, millä tavoin aikuinen suhtautuu eri sukupuoliin, ja toisaalta mallintavat ja omaksuvat näitä aikuisten asenteita. (Cacciatore 2007, 101.) Aikuiset eivät välttämättä myöskään tiedosta lapsen sukupuolen kokemisen tärkeyttä tämän elämässä, minkä johdosta lapsi voi pitää ajatus- ja kokemusmaailmansa muilta salassa huomaamalla sen olevan esimerkiksi opettajien tai kasvattajien mielestä epäsoveliasta. Lapsen kokemuksen sukupuolen huomioiminen kaikessa sosiaalisessa vuorovaikutuksessa vahvistaa lapsen minäkuvaa ja myönteisen identiteetin kehittymistä. (Syrjälän ja Kujalan 2010, 30.)

Kysymykseen siitä, olivatko vastaajat kokeneet syrjintää tai kiusaamista sukupuolensa tai sukupuoliominaisuuksiensa vuoksi, nostivat kaikki vastaajat esiin samansuuntaisia kokemuksia. Jokainen naisiksi itsensä identifioiva vastaaja oli kohdannut etenkin yläasteella kiusaamista sen vuoksi, ettei ollut sukupuoliominaisuuksiltaan kehittynyt samaan tahtiin muiden tyttöjen kanssa. Poikamaisuuden vuoksi oli toisia kiusattu myös jo ala-asteella. Kiusaaminen ilmeni nimittelynä, syrjintänä ja kaveriporukoista ulkopuolelle jättämisenä sekä erilaisuuden esilletuomisena. Useat tutkimukset osoittavat, että sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret ovat muita nuoria alttiimpia kokemaan kiusaamista (mm. Jones 2016 & Lehtonen 2006). Cacciatoren (2007, 101) mukaan kiusaamiseen kytkeytyvä nöyryytys voi lapsilla johtaa pitkäaikaiseen itsetuntovaurioon. Kiusaaminen, nimittely ja kaveriporukasta eristäminen saattavat näkyä myös muun muassa stressinä, koulun tai luokan vaihtamisena, syömis-, nukkumis- ja oppimisongelmina, masennukseen sairastumisena joko heti tai myöhemmin elämässä, itsetuhoisuutena, opintojen keskeyttämisenä peruskoulun jälkeen, parisuhdeongelmina sekä rikkinäisenä kuvana omasta sukupuolestaan ja ruumiistaan. (Lehtonen 2006, 60.) Kukaan aineistoni vastaajista ei kuvaillut kiusaamisen seurauksia tarkemmin. Kaksi heistä pohti, että ilman intersukupuolisuuden aiheuttamaa viivästynyttä murrosiän kehitystä kiusaajat olisivat todennäköisesti keksineet jonkin muun syyn nimittelylle ja kaveripiiristä eristämiseksi. Useammalla vastaajalla oli kuitenkin kouluajana ollut yksi tai useampia myönteisiä ystävyys-suhteita, jotka olivat kantaneet heitä läpi kouluajan.

Kiusaamiseen oli vastaajien mukaan puututtu kouluissa vaihtelevasti; toisissa kouluissa mihinkään kiusaamiseen ei oltu reagoitu millään tavalla, kun taas yhdessä koulussa opettaja oli vastaajan mukaan puuttanut sen minkä kykeni. Joissakin tapauksissa koulussa ei tiedetty kiusaamisesta, eikä sen takia puututtu asiaan. Kaikki vastaajat kuitenkin kokivat, ettei kiusaamiseen puututtu riittävästi. Lehtosen (2006, 57) tutkimuksen perusteella koulut tai opettajat eivät

tarpeeksi huomioi tai puutu nimittelyyn tai kiusaamiseen, eivätkä varsinkaan sen seksuaaliseen tai sukupuoliseen luonteeseen. Sukupuoleen kytkeytyvä kiusaaminen saatetaan nähdä tai selittää luonnollisena ja nuorten normaaliin kehitykseen liittyvänä asiana. Siihen puuttuminen ja käytäntöjen muuttaminen voi olla haastavaa, mikä saa opettajat ja koulun johdon väistämään vastuunsa. Opettajan tärkeä kasvatuksellinen tehtävä on kuitenkin puuttua kaikkeen loukkaavaan, halventavaan ja mitätöivään käytökseen ja puheeseen, sillä kiusaaminen ei vahingoita vain oppilaita, joihin se kohdistuu, vaan luo turvattomuuden tunnetta kaikille oppilaille. Puuttumattomuus vähentää opettajan auktoriteettia, sillä oppilaat huomaavat, ettei hän toimi niin kuin pitäisi. Toisaalta puuttumattomuudella viestitään myös kiusaamisen sallimista, mikä saattaa jopa lisätä mm. vihapuhetta ja syrjintää. (Opitaan yhdessä 2016, 13.) Kuten aineistostani käy ilmi, myös koulujen kulttuurit ja yksittäisten koulun toimijoiden suhtautumistavat vaihtelevat suuresti keskenään. Lehtosen (2006, 54, 57) mukaan koulujen sisällä onkin erilaisia toimintatapoja ja tyylejä, joita yksittäiset opettajat, muut koulun työntekijät, oppilaat ja oppilasryhmät ylläpitävät.

6.3 Sukupuolittavat arjen käytännöt

Fysiologisin perustein määritetty sukupuoli näyttäytyy monin tavoin päiväkodin ja koulun arkisissa käytännöissä, osittain tiedostetusti, osittain tiedostamatta. Selvitinkin päiväkodin ja koulun arkeen liittyviä sukupuolittavia käytäntöjä kyselyssä ja haastattelussa kysymällä vastaajien kokemuksia päiväkodin tai koulun leikkilanteista, wc-käynneistä, liikuntatunneista, pukeutumisesta ja juhlatilaisuuksista.

Intersukupuolisista vastaajista vain yksi oli ollut lapsena päiväkodissa, 1990-luvulla. Hän ei kuitenkaan vastauksessaan kuvaillut päiväkodin käytäntöjä erikseen. Myös intersukupuolisen lapsen äiti kertoi lapsensa olleen päiväkodissa. Äidin mukaan päiväkodin arki 2000-luvulla näyttäytyi vanhempien silmiin sukupuolisensitiivisenä, sillä esimerkiksi wc-tilat ja liikuntatilanteet olivat olleet sekä tytöille että pojille yhteiset. Myöskään päiväkodin juhlatilanteissa sukupuoliroolit eivät olleet nousseet merkittävästi esille, vastaajan lapselle oli esimerkiksi sallittu poisjättäytyminen tyttöjen tanssiesityksestä, jota lapsi ei kokenut mieluisaksi. Muiden vastaajien kokemukset arjen käytännöistä rajoittuivat kouluun. Koulun arjen kuvailtiin olleen toisaalta sukupuolittavaa ja voimakkaasti sukupuolirooleja ylläpitävää, ja toisaalta esimerkiksi pukeutumisen suhteen hyvin sukupuoletonta. Vastauksissa käsiteltiin eniten liikuntatunteja ja niiden jälkeisiä pukuhuonekokemuksia, leikkilanteita ennen kaikkea välitunneilla sekä pukeutumista.

Intersukupuolisen lapsen äiti kertoi päiväkodissa totutun sukupuolisensitiivisyyden muuttuneen koulussa. Alaluokilla liikuntatunnit olivat olleet kaikille lapsille yhteisiä, mutta myöhemmin tytöille ja pojille omia. Samoin wc-tilat oli suunnattu erikseen tytöille ja pojille. Näin oli

ollut myös kaikkien intersukupuolisten vastaajien kouluissa. Kyselyyn vastanneen äidin mukaan hänen lapsensa noudatti koulussa määrättyä sukupuolijakoa, mutta lapsen arki olisi äidin mukaan todennäköisesti ollut helpompaa, jos esimerkiksi wc:t olisivat olleet yksittäiset, eikä sukupuoli näin olisi korostunut. Myös osa intersukupuolisista näki päiväkodeissa käytettävät sukupuolettomat wc-tilat hyvänä käytäntönä, jota voisi mahdollisesti jatkaa myös kouluissa. Yksi vastaajista katsoi, että kouluissa voisi olla kolmenlaisia vessoja; tytöille, pojille ja muille.

Eniten negatiivisia muistoja ja kokemuksia intersukupuolisilla oli koulun liikuntatuntien jälkeisistä peseytymistilanteista sekä uimahallikäynneistä. He kaikki olivat kokeneet suihku- ja pukuhuonetilanteet epämiellyttävinä ja vältelleet muiden edessä riisuutumista:

”En koskaan käynyt liikuntatuntien jälkeen kuin kainalopesulla, ettei kukaan huomaisi mitään.”

..Jos oli pakko olla alasti suihkussa, niin peseydyin nopeasti ja pyrin kääntymään niin, ettei rinta/sukuelimet näy. Halusin vain olla samanlainen kuin muutkin.”

”Koulussa en osallistunut uintikerroille enää etenkin yläasteella, sen verran äiti tuki, että kirjoitti aina poissaololaput uintitunneille. Liikuntatuntien jälkeen välttelin suihkua, ja jos oli pakko mennä, luikin suihkuun kun muut olivat menneet.”

Kolme vastaajista nosti kuitenkin esiin myös sen, etteivät he juuri kokeneet muiden kiinnittäneen huomiota heidän erilaisuuteensa:

”kyl mä koin siellä pukuhuoneessa erilaisuutta, varmasti jokainen 7-9-luokkalainen kokee epävarmuutta kehostaan. Näin jälkepäin ajateltuna ei se ollu mitään sen erilaisempaa kuin mitä muutkin koki.”

Lehtosen (2003, 222-223) mukaan onkin hyvin tyypillistä, että kaikki nuoret kokevat epävarmuutta kehostaan, ja nolostelevat alastomuutta luokkatovereidensa edessä. Tämä saattaa johtua siitä, ettei lapsi tai nuori voi useinkaan olla varma ympäröivien ihmisten tai kohtamiensa ammattilaisten suhtautumisesta itseensä. Toisaalta vaikka ympäristö olisi kannustava, voi lapsella olla sisäistyneitä ja itsesyrjiviä ajatuksia omasta kehostaan, jotka saattavat olla peräisin aiemmista huonoista kokemuksista. (Tietoa ammattilaisille 2017.) Tämän vuoksi on erityisen tärkeää tuoda julkisesti esille myönteistä käsitystä sukupuolten kirjosta ja erilaisuuden hyväksymisestä, jottei yhdenkään nuoren tarvitse turhaan kokea epävarmuutta itsestään. Vastaajat eivät myöskään nähneet pukuhuonetilanteisiin yksiselitteistä ratkaisua. Opettajan antama vapautus suihkukäynneistä olisi yhden vastaajan mukaan aiheuttanut pahoja katseita

ja supinaa muiden oppilaiden joukossa. Toinen vastaaja koki myös esimerkiksi uima-asuun kiinnitettävän käyttöoikeusmerkin korostavan erilaisuutta toisiin nähden. (Käyttöoikeusmerkki on uima-asuun kiinnitettävä merkki, joka osoittaa, että uimari on saanut oikeuden pitää uima-asua yllään uimahallin pesu- ja saunatiloissa, vaikka säännöt ohjaisivatkin olemaan ilman uimapukua.)

Koulujen ja päiväkotien sukupuolistava arki näyttäytyy lapsille myös leikkien kautta. Kyselyyn vastannut äiti kertoi intersukupuolisen lapsensa leikkineen päiväkodissa sekä tyttöjen että poikien kanssa, ja monesti jommalle kummalle sukupuolelle ominaisiksi luokiteltavia leikkejä, mikä oli hänelle sallittu. Myös kaikki intersukupuoliset vastaajat yhtä lukuun ottamatta kertoivat leikkineensä koulussa sukupuolittuneita leikkejä, vaikka eivät aina tunteneetkaan samaistuvansa niihin. Vastaajat kokivat, ettei vastakkaiselle sukupuolelle ominaisiin leikkeihin osallistumista katsottu pahalla, vaan pojat saattoivat hypätä twistiä välitunnilla ja tytöt puolestaan leikkiä autoilla päiväkodissa. Päiväkodin ja koulun sukupuolittuneet käytännöt eivät siis ulottunut lasten leikkeihin. Tämän voisi nähdä positiivisena esimerkkinä siitä, kuinka sukupuolionormeilla ei niinkään ole ollut merkitystä etenkin pienempien lasten keskinäisessä vuorovaikutuksessa, vaan ne ovat ennen kaikkea olleet aikuisten ylläpitämiä.

Pukeutuminen ja meikkaus ovat oleellisia sukupuolta ilmentäviä seikkoja etenkin kouluyhteisöissä. Myös päiväkodin ja koulun juhlatilaisuuksissa tyttöjen ja poikien vastakkaisuutta korostetaan paitsi pukeutumisen myös erilaisten roolien avulla. (Lehtonen 2003, 227, 231.) Pukeutumisen sukupuolittuneisuus ja erilaiset pukukoodit saattavatkin aiheuttaa sukupuoliristiriitaa kokeville henkilöille hankaluuksia (ks. Tiihonen 2017, 4). Toisaalta sukupuolineutraali pukeutuminen on etenkin lapsille helposti mahdollistettavissa. Vastaajat kertoivatkin, ettei koulussa sukupuolta oltu juurikaan korostettu pukeutumalla. Arkena lapset olivat pukeutuneet pääasiassa vaatteisiin, joita olisivat voineet käyttää sekä tytöt että pojat. Juhlissa kaikki tytöiksi kouluaikana identifioituneet intersukupuoliset vastaajat kertoivat kuitenkin pukeutuneensa mekkoihin, eikä kukaan heistä ollut kokenut sitä ongelmaksi. Kysymyksen siitä, olisiko mekkoon pukeutuminen sallittu myös fyysiseltä ulkomuodoltaan poikaa muistuttavalle lapselle, vastaajat olivat yksimielisiä; kukaan heistä ei nähnyt, että asia olisi hyväksytty.

6.4 Sukupuolen moninaisuuden huomioiminen kasvatuksessa ja opetuksessa

Ymmärrys siitä, että sukupuoli ei ole yksiselitteinen, vain kahteen kategoriaan rajoittuva asia, on yhteiskunnassamme kasvanut vähitellen. Vaikka sukupuolten kirjo on olemassa myös päiväkodeissa ja kouluissa, ei sitä tuoda esiin kasvatuksessa tai opetuksessa, eikä monikaan kirja tai muu kasvatus- tai oppimateriaali sisällä tietoa siitä. Yhä useampi nuori osaa nimetä kokemuksensa sukupuolen moninaisuuden piiriin kuuluvaksi, mutta tiedot tähän ovat harvoin tulleet koulusta. Sukupuolten kirjon sisällyttäminen oppiaineisiin nostaisi yleistä turvallisuuden

tunnetta kouluissa. Asioista puhuminen arkipäiväistää ilmiöitä, mikä vähentää häpeää ja toisaalta erilaisuutta kohtaan vallitsevia pelkoja. (Opitaan yhdessä 2016, 8, 12-13.)

Selvitin kyselyssä ja haastatteluissa vastaajien kokemuksia sukupuolen moninaisuuden huomiomisesta kasvatuksen ja opetuksen sisällöissä sekä päiväkodeissa ja kouluissa käytettävissä kasvatus- ja opetusmateriaaleissa. Päiväkodin kasvatuksessa sukupuolen moninaisuutta ei oltu yhden 1990-luvulla päiväkodissa olleen vastaajan mukaan käsitelty lainkaan, vaan kasvatus pohjautui selkeästi sukupuolen kaksijakoiseen käsitykseen, jonka mukaan tytöt olivat tyttöjä ja pojat poikia. Vastaajien mukaan aihe ei myöskään kuulunut opetukseen 1980- ja 1990-lukujen kouluissa. Syrjäläinen (2017, 1) näkeekin, että vaikka sukupuolitietoinen tematiikka on vuosien saatossa ollut esillä erinäisissä yhteyksissä kasvatuksen ja opetuksen kentillä, ovat ehdotetut muutokset jääneet ennemminkin irrallisiksi lauseiksi hallinnollisiin dokumentteihin, kuin juurtuneet aktiivisiksi käytännöiksi kasvatukseen tai opetukseen. Yhden vastaajan mieleen oli kuitenkin kouluajoilta jäänyt tapaus, jossa biologian opettaja on osoittanut ilahduttavaa valveutuneisuutta. Vastaaaja nimesikin tapahtuman positiivisimmaksi intersukupuolisuuteen liittyväksi kokemukseksi:

”Muistan yhden tapauksen yläasteella ihmisen biologiaa käsittelevällä tunnilla, kun opettaja mainitsi että on olemassa ihmisiä, joiden sukuelimet ovat jotain naisen ja miehen väliltä. Se tuli ihan puskista tämmönen lausahdus. Vaikka pelkäsin että minut tunnistetaan tällaiseksi ”poikkeavaksi”, niin maininta teki intersukupuolisuudesta todellisen, asian joka oli olemassa. Näin jälkeempäin tuntuu, että arvostus biologian opettajaa kohtaan kyllä kasvoi.”

Tämä vastaus on hyvä osoitus siitä, kuinka asioiden muuttaminen ei useinkaan vaadi suuria rakenteiden tai työtapojen muutoksia. Juuri pienet asiat, kuten moninaisuutta tunnustava sivulause tai kysymyksen muotoilu, saattavat olla oppilaille niin merkityksellisiä, että he muistavat ne vielä vuosikymmenten kuluttua. (Tietoa ammattilaisille 2017.)

Biologian ohella vastaajat näkivät tärkeänä myös sukupuolten moninaisuuden nostamisen muillekin oppitunneille, jotta aiheen keskiössä olisi ennen kaikkea erilaisuuden hyväksyminen:

”Mä en koe että se biologia ja tän tyypiset on niinkään ongelma, vaan se yleinen suhtautuminen. Et jos jollain tunnilla, en tiedä onko yhteiskuntaoppia enää olemassakaan, niin vaikka siellä vois olla yks tunti pyhitetty tällaselle aiheelle. Et yleisellä tasolla tomosen (sukupuolien moninaisuuden) tuominen esiin opetuksessa, että jokaisella ois jonkilainen tieto että kaikki ei oo samanlaisia. Se, että on tietoinen että on olemassa jotain erilaista niin se auttaa ymmärtämään muitakin tällasia tiloja.”

SETA:n (Seksuaalinen tasavertaisuus ry.) opettajille suuntaamassa Opitaan yhdessä! -oppaassa tuodaankin esille, että lapsille tulisi puhua sukupuolen moninaisuudesta aina silloin, kun esimerkiksi sanat mies, nainen tai sukupuoli nousevat esiin. Koulussa vanhempien oppilaiden kanssa tietoa tulisi syventää muun muassa oikeita käsitteitä käyttäen. Oppaan mukaan erityisen tärkeää on pitää teemaa esille koko lukuvuoden ajan, eikä tyypistää sitä yhteen oppituntiin, sillä aina kun puhutaan sukupuolesta, puhutaan myös sukupuolen moninaisuudesta. (Opitaan yhdessä 2016, 8-9.) Käsittelemällä sukupuolten kirjoon liittyviä teemoja kattavasti ja jatkuvana osan kasvatusta ja opetusta vältytään myös niiltä eettisiltä ongelmilta, joita aiheen käsittelemisen yksilöityminen tiettyyn oppilaaseen saattaa aiheuttaa. (Opitaan yhdessä 2016, 12-13.) Yksi vastaajista piti tärkeänä, että kaikki lasten kanssa tekemisissä olevat tahot koulutettaisiin tiedostamaan sukupuolten kirjo, jotta jokaisella työntekijällä olisi edes jonkinlainen käsitys asiasta. Ilman työntekijöiden koulutusta vastuu tiedon jakamisesta jäi vastaajan mielestä täysin vanhempien harteille, eikä hän nähnyt sitä hyvänä vaihtoehtona. Vastauksessa korostui lisäksi koulutuksen tarpeen ja pätevien kouluttajien epäsuhtaisuus, sillä asiaan vihkiytyneitä kouluttajia on Suomessa vähän ja koulutuksen tarve on toisaalta suuri. Myös intersukupuolisen lapsen äiti pohti vanhempien vastuuta tietoisuuden lisäämisessä:

”Jälkeenpäin olen miettinyt, että olisiko koulussa pitänyt käsitellä tätä intersukupuolisuutta enemmän muiden kanssa. Uskon, että lapseni ei olisi sitä kuitenkaan halunnut.”

Tulkitsin äidin miettineen tässä sitä, olisiko hänen tullut tiedottaa tai informoida mahdollisesti luokan muita oppilaita tai koulun henkilökuntaa intersukupuolisuudesta. Vastauksesta on pääteltävissä, ettei hän ole tähän ilmeisesti hienotunteisuudesta lastaan kohtaan ryhtynyt. Tämä on toisaalta ymmärrettävää, sillä kuten työni edellä esiin tuoduista tuloksista käy ilmi, eivät intersukupuoliset välttämättä halua intersukupuolisuuttaan tuotavan julki tai korostettavan (ks. luvut 7.1 ja 7.2). Sen sijaan yleisen tietoisuuden lisäämisen voisi nähdä ennen kaikkea kasvatuksen ja opetuksen tehtävänä. Lehtosen mukaan (2006, 56) moni opettaja kertoo oppilaille asiallisesti esimerkiksi trans-ilmiöistä. Opettajien ja muiden koulun työntekijöiden koulutus, ammattijärjestöt tai heidän työtään organisoivat viranomaiset eivät kuitenkaan ole juuri tarjonneet välineitä sukupuolten kirjoon liittyvien ilmiöiden esille ottamiseen opetuksessa. Tällöin vastuu asian opettamisesta jää koulussa yksittäisen työntekijän harteille. Harvoissa kouluissa on myöskään työyhteisönä otettu kantaa teemaan liittyviin kysymyksiin tai ongelmiin. (Lehtonen 2006, 56.)

Koulun oppikirjoissa tai muissa kirjallisissa materiaaleissa ei vastaajien mukaan ollut 1980- ja 1990-luvuilla minkäänlaista mainintaa intersukupuolisuudesta tai sukupuolen moninaisuudesta. Tämä on toki siinä mielessä ymmärrettävää, ettei termi intersukupuolisuus ollut tuolloin vielä juurtunut yleiseen käyttöön (Venhola 2001, 24). Myöskään 2000-luvulla koulua käyneen intersukupuolisen lapsen äiti ei muistanut nähneensä edes biologian oppikirjoissa tietoa

sukupuolen moninaisuudesta. Kasvatus- ja opetusmateriaalit ovat kuitenkin yksi konkreettisimmista sukupuolirooleja sekä sukupuolinormatiivista käsitystä ylläpitävistä elementeistä, minkä vuoksi niiden kriittinen tarkastelu olisi päiväkodeissa ja kouluissa välttämätöntä (Ylitapio-Mäntylä 2016, 277-278, 285-286). Vaikka etenkin oppikirjoihin tieto sukupuolen moninaisuudesta tulisi saada nimenomaan painetussa muodossa, ei kaikkia leikkejä, loruja ja satuja tarvitse muotoilla uudelleen, vaan niiden rinnalle voidaan luoda uusia ja toisaalta vanhojen pohjalta käydä lasten kanssa pohdiskelevaa keskustelua esimerkiksi sukupuolirooleista.

Vastaajat toivat esille näkemyksiään siitä, kuinka sukupuolten kirjoja tulisi tuoda esiin erilaisissa päiväkodin ja koulun materiaaleissa. Kahden vastaajan mukaan sukupuolen moninaisuus tulisi tuoda esiin jo päiväkodissa luettavissa saduissa, joissa voisi esiintyä esimerkiksi sukupuoltaan eri tavoin ilmentäviä lapsia. Näin lapsille syntyisi vastaajien mukaan käsitys, ettei asiassa ole mitään kovin erikoista ja asia ikään kuin normalisoituisi. Yhden vastaajan mielestä (päiväkoti-ikäiset) lapset eivät vielä osaisi käsitellä tietoa sukupuolesta. Sen sijaan hän näki tietoisuuden kasvattamisen lähtevän ennen kaikkea vanhemmista, joille voisi vastaajan mukaan mainita sukupuolen moninaisuudesta jo neuvolassa. Näin kaikilla vanhemmilla olisi vastaajan mukaan jonkinlainen käsitys asiasta. Kaikki vastaajat olivat lisäksi sitä mieltä, että koulun puolella asiaa pitäisi käsitellä etenkin biologian oppikirjoissa, mieluummin jo ala-asteella ja vielä uudelleen tarkemmin yläasteella. Yksi heistä näki, että myös terveydenhoitajan jakamiin seksuaalisuudesta ja murrosiästä kertoviin infolehtisiin tulisi saada tietoa sukupuolten moninaisuudesta. Lehtosen (2006, 55) mukaan koulujen oppimateriaaleissa ja niiden hyödyntämisessä onkin suuria valtakunnallisia eroja. Osa opettajista suhtautuu kaksijakoiseen sukupuolikäsitykseen kriittisesti, ja hyödyntää opetuksessaan vaihtoehtoista oppiaineistoa, osa puolestaan ei. Sukupuolelle moninaisten ilmaisujen ja kuvien käyttö erilaisissa esitteissä ja opetuslehtisissä mahdollistaisi kuitenkin yhä useammalle lapselle ja nuorelle samaistumisen kohteen ja kokemuksen. Tällä tavoin lapsille ja nuorille voidaan myös välittää tietoisuutta siitä, että hänenkin kaltaisiaan halutaan huomioida. (Lehtonen 2006, 55; Tietoa ammattilaisille 2017.) Yksi intersukupuolisista nostaakin esiin aiheen merkityksen lapsen kehittyvälle identiteetille ja minäkuvalle:

”Ehdottomasti olis hyvä jos olis maininta siellä (biologian kirjassa), jos mä itse olisin lukenut sitä, niin mä oisin kokenut että minä olen olemassa ja en oo ainoa maailmassa, joka oli se mun käsitys siihen aikaan. Se tekee siitä hyväksyttyä, kun kirjassa lukee näin ja opetushallitus on hyväksynyt että tämmösiä ihmisiä on olemassa.”

Kyselyyn vastanneen intersukupuolisen henkilön äiti pohti puolestaan vastauksessaan sitä, millaisen viestin sukupuolen moninaisuuden puuttuminen oppikirjoista antaa sukupuolivähemmistöihin kuuluville lapsille ja nuorille:

”Nyt kun ajattelee, niin ymmärtää miten kamalaa on varmasti epävarmana nuorena lukea biologian kirjaa, jossa kerrotaan ”normaalista” miehestä ja naisesta, ja ymmärtää, ettei itse ole ihan samanlainen.”

6.5 Tukimuodot

Aineistossani intersukupuoliset pohtivat myös erilaisten tukimuotojen tärkeyttä. Tukimuodotteemaa en ollut alun perin suunnitellut käsitteleväni kyselyssä tai haastatteluissa. Aineistosta esiin nousseiden seikkojen valossa näin sen kuitenkin liittyvän keskeisesti opinnäytetyöni aiheeseen sen vuoksi, että etenkin koulu voi olla keskeisessä roolissa tuen tarpeen tunnistamisessa, sen tarjoamisessa ja eteenpäin ohjaamisessa.

Vastaajat kertoivat keskustelleensa intersukupuolisuudesta vuosien varrella ennen kaikkea vertaisten ja ammattilaisten kanssa:

”..mä kävin terapiassakin ja siellä puhuin. Etsin ensin suositusten perusteella ja Mika (Venhola) sit sano et mikä terapeutti olis hyvä. Halusin itte mennä juttelemaan.”

Keskustelu ammattilaisten kanssa nähtiin pelkästään hyvänä asiana, mutta vastaajat eivät suoraan osanneet nimetä koululta tahoja, jonka osaamisen katsoivat riittävän intersukupuolisuuden käsittelyyn. Koulun rooli nähtiin kuitenkin tärkeänä sekä ammatillisen keskustelutuen että vertaistuen piiriin ohjaamisessa. Etenkin yläasteella murrosiän alkaessa moni koki, että ammatillinen keskusteluapu olisi ollut hyödyllistä:

”Mä luulen että siitä (puhumisesta) ois ollu sillon iso apu. Jos multa olis kysytty, niin mä olisin saattanut sanoa että en mä tahdo, mutta todellisuudessa se ois ollu tosi hieno juttu.”

Perusopetuksen opetussuunnitelman mukaan oppilashuollolla tarkoitetaan oppilaan hyvän oppimisen, hyvän psyykkisen ja fyysisen terveyden sekä sosiaalisen hyvinvoinnin edistämistä ja ylläpitämistä sekä niiden edellytyksiä lisäävää toimintaa kouluyhteisössä. Oppilashuoltoa toteutetaan sekä ennaltaehkäisevänä ja koko koulua tukevana yhteisöllisenä oppilashuoltona, että yksilökohtaisena oppilashuoltona. Yksilökohtaisen oppilashuollon tavoitteena on seurata ja edistää oppilaan kokonaisvaltaista kehitystä, terveyttä, hyvinvointia ja oppimista. (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, 77, 79.) Oppilashuollossa työskentelevät ammattilaiset; kouluterveydenhoitaja, koulupsykologi ja koulukuraattori ovatkin kouluissa merkittävässä roolissa intersukupuolisten lasten ja nuorten psykososiaalisen tuen tarpeen arvioinnissa, sen tarjoamisessa ja mahdollisessa eteenpäin ohjauksessa. Oppilashuollon tarkoitus ja sen tarjoamat palvelut ovat kuitenkin monelle oppilaalle vieraita, eikä niiden pariin ole osattu välttämättä oma-aloitteisesti hakeutua. Lisäksi etenkin 1990-luvulla oppilashuollon

palveluita ajettiin voimakkaasti alas laman seurauksena, joten niiden saatavuus on saattanut olla heikkoa ja vaihdella koulukohtaisesti useampien vastaajien yläasteaikana. (Sosiaali- ja terveysministeriö 1996, 13.) Nykyään tilanne ammatillisen avun saamisessa on kuitenkin parantunut ainakin niiden intersukupuolisten lasten kohdalla, joiden tilaa seurataan sairaaloissa säännöllisesti, sillä heille tarjotaan seurantojen yhteydessä mahdollisuutta keskusteluun. (Wahlman-Calderara & Halila 2016, 8.)

Yksi vastaajista nimesi positiivisimmaksi intersukupuolisuuteen liittyväksi kokemuksekseen vertaistuen löytämisen. Vertaistuen myötä vastaaja oli tajunnut, ettei ole yksin erilainen. Myös muut intersukupuoliset toivat esiin näkemyksiään vertaistuen tärkeydestä nimenomaan erilaisuuden kokemuksen hälvenemisessä:

”Itselle kaikista koskettavampia on olleet ne isot ryhmätapaamiset. Siellä on tavannut tosi paljon muita intersukupuolisia, se ainakin häivyttää sitä erilaisuuden tunnetta, et meitä on näin iso joukko ja me ollaan kaikki erilaisia mut kuitenkin kovin samanlaisia. Tai ainakin meillä on samanlaisia kokemuksia.”

Kuten edellä olevasta kommentista käy ilmi, perustuu vertaistuki keskinäiseen vuorovuorovai-
kutukseen samaa kokeneiden kanssa ja sen tärkeimpiä elementtejä ovatkin kertominen ja kuunteleminen. Vertaistuki mahdollistaa kokemusten jakamisen ja yhteisöllisyyden kokemisen sekä tuottaa emotionaalista tukea ja voimavaroja jaksamiseen. Vertaistuen myötä myös yksinäisyyden tunne ja erilaisuuden kokemus lieventyvät. (Mitä on vertaistuki 2017.)

Etenkin nuorille ohjatut ryhmät nähtiin parhaina vertaistuen muotoina. Toisaalta tärkeänä vertaistukena pidettiin myös tapaamisia pienissä ryhmissä tai kahden kesken, jolloin olisi mahdollista tehdä sellaisia asioita, joita yleensäkin ystävien kanssa tehdään. Tämän nähtiin ennen kaikkea lisäävän normaaliuden tunnetta:

”...että on ihan ok olla tämmönen, ja tehdään samoja juttuja kuin muutkin ihmiset. Että se intersukupuolisuus ei määritä meitä.”

Sosiaalisen median kautta tapahtuvan vertaistuen nähtiin tarjoavan sekä hyviä että huonoja puolia; sen katsottiin olevan hyvä kommunikaatitapa, jos osapuolia erotti pitkä välimatka tai osallistumisen kynnyks oli suuri, mutta toisaalta koettiin myös, että syvempi vertaisuus jäi fyysisen läsnäolon ja vuorovaikutuksen myötä puuttumaan. Vastaajat pohtivat myös sitä, kuinka vastaanottavaisia he olisivat kouluikäisinä olleet nimenomaan vertaistuella. Yksi vastaajista koki, ettei olisi äkkiseltään tarttunut tarjottuun mahdollisuuteen toisen intersukupuolisen kohtaamisesta. Samoin uskallus vertaistuelliseen ryhmään osallistumisesta olisi vaatinut vastaajan mukaan aikaa. Kaksi vastaajista oli kuitenkin sitä mieltä, että ajatukseen totutteluun

myötä he olisivat todennäköisesti jossain vaiheessa uskaltanut ottaa vertaistukea vastaan.

ETENE on kannanotossaan tuonut esille, että intersukupuolisille ja heidän perheilleen vuosien varrella tarjottu psykologinen ja psykiatrinen tuki on kaiken kaikkiaan ollut riittämätöntä, minkä lisäksi tarjolla olevan vertaistuen saatavuus vaihtelee suuresti alueittain (ETENE:n kannanotto 2016, 3). Tämä tuotiinkin esiin useammassa vastauksessa. Intersukupuoliset ja kyselyyn vastannut äiti kokivat joutuneensa näkemään paljon vaivaa tiedon löytämiseksi ja tuen saamiseksi, hyvin harvalle oli sitä missään vaiheessa tarjottu. Hoitotahon tai muun julkisen tahon organisoiman vertaistuen puuttuminen nähtiin tulkintani mukaan myös merkinä yhteiskunnan väheksyvistä asenteista intersukupuolisuutta kohtaan:

”Tää intersukupuolisuus.fi-sivusto, sehän on näiden intersukupuolisten itsensä perustama ja vapaaehtois pohjalla, niin oisin odottanut että yhteiskunta tai hoitotaho ottais asian joutenkin hoitaakseen.”

7 Johtopäätökset

Olen opinnäytetyössäni pyrkinyt etsimään vastauksia seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

- 1) Miten intersukupuoliset henkilöt toivoisivat tulevansa huomioiduksi varhaiskasvatuksessa ja perusopetuksessa?
- 2) Miten heidän vanhempansa toivoisivat intersukupuoliset lapset huomioitavan?
- 3) Millaisia kokemuksia intersukupuolisilla henkilöillä tai heidän vanhemmillaan on varhaiskasvatuksesta ja perusopetuksesta suhteessa intersukupuolisuuteen?

Vastauksena ensimmäiseen tutkimuskysymykseeni näkisin tulosten perusteella, että opinnäytetyöhöni osallistuneet intersukupuoliset eivät toivo päiväkodissa tai koulussa henkilökohtaista erityiskohtelua. He eivät myöskään toivo intersukupuolisuuttaan tuotavan julki tai korostettavan. Sen sijaan he kannattavat sukupuolinormatiivisten asenteiden muuttamista sukupuolen moninaisuutta tiedostavampaan suuntaan sekä sukupuolisensitiivisen kasvatuksen ja opetuksen juurruttamista päiväkoteihin ja kouluihin. Tämän työn tulokset osoittavat intersukupuolisten haluavan ennen kaikkea korostaa jokaisen lapsen oikeutta yksilöllisyyteen; omanlaiseensa fyysiseen olemukseen ja sukupuoli-identiteetin ilmentämiseen. Edellä kuvatut tulokset heijastelevat hyvin uuden varhaiskasvatussuunnitelman ja perusopetuksen opetussuunnitelman sisältöjä (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016; Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014). Lisäksi tulokset myötäilevät useiden asiantuntijoiden näkemyksiä sukupuolivähemmistöjen kohtaamisesta sekä päiväkotien ja koulujen sukupuolittavien käy-

täntöjen purkamisesta (mm. Jääskeläinen ym. 2015, Tainio ym. 2010, Tanhua ym. 2015, Ylitapio-Mäntylä 2016). Sen sijaan aiempaa tutkimustietoa intersukupuolisten omista mielipiteistä päiväkodeissa ja kouluissa tapahtuvaan huomioimiseen ja kohteluun ei ole saatavilla.

Opinnäytetyöhöni osallistui ainoastaan yksi intersukupuolisen lapsen vanhempi, joten vastaus toiseen tutkimuskysymykseeni perustuu hänen henkilökohtaisiin mielipiteisiinsä. Hän oli intersukupuolisten vastaajien kanssa samoilla linjoilla sukupuolisensitiivisyyden ja yksilöllisyyden korostamisessa, eikä varsinaisesti kaivannut intersukupuolisille lapsille erityiskohtelua. Sen sijaan muista vastaajista hänen mielipiteensä erosivat huomattavimmin siten, että hän näki avoimuuden olevan tie erilaisuuden hyväksymiseen ja häpeän vähentämiseen, eikä siten kannattanut intersukupuolisen tilan salailua. Kyseinen äiti edustaa ajatusmaailmaltaan selkeästi uudenlaista koulukuntaa, ja poikkeaa näkemyksiltään esimerkiksi ETENE:n taustaraportissa (Wahlman-Calderara & Halila 2016, 8) kuvailtujen intersukupuolisten lasten vanhempien ylläpitämästä asenneilmapiiristä. Toisaalta myös Mustanojan (2007, 2) tutkimuksessa sukupuoleltaan moninaisten lasten äidit puolustivat rohkeasti lastensa oikeuksia ja toivoivat julkista keskustelua sukupuolivähemmistöihin kuuluvien lasten yhdenvertaisuudesta. Saattaakin olla, että tutkimuksiin ottavat useammin osaa tämän avoimuutta korostavan ajatusmallin edustajat, kuin ne, jotka häpeävät tai mahdollisesti kieltävät intersukupuolisuuden tai sukupuolen moninaisuuden olemassaolon ja haluavat pitää sen salassa.

Kolmas tutkimuskysymykseni koski intersukupuolisten henkilöiden ja heidän vanhempiansa kokemuksia varhaiskasvatuksessa ja perusopetuksessa. Tulosten perusteella heidän kokemuksensa olivat vaihtelevia, mikä osaltaan kuvastaa ilmiön monimuotoisuutta. Tuloksista on kuitenkin selkeästi tulkittavissa, ettei päiväkotien ja koulujen henkilökunta ole tiedostanut, osannut tai halunnut käsitellä sukupuolen moninaisuutta kasvatuksen ja opetuksen yhteydessä. Lisäksi etenkin kouluissa ei oltu mietitty sukupuolivähemmistöjen roolia kouluyhteisössä tapahtuvassa vuorovaikutuksessa tai koulun tiloissa tarkemmin. Samanlaisia havaintoja on tehty myös aiemmissa tutkimuksissa (ks. mm. Tanhua ym. 2015, 7). Myöskään tukea sukupuolen yksilölliselle ilmentämiselle etenkin murrosiässä ei henkilökunnan taholta tulosten mukaan oltu saatu. Voidaankin katsoa, ettei kasvatus- ja opetushenkilökunnalla ole ollut valmiuksia luoda sellaista vuorovaikutuksen kulttuuria tai mahdollistaa lapsen oman identiteetin kehitystä tukevaa huomatuksi tulemisen kokemusta, jota Schaffer (2006, 67-69) ja Mäkinen (2016, 107-109) peräänkuuluttavat. Saman ilmiön tuo esiin myös Jones (2016, 611), jonka tutkimuksessa intersukupuoliset nuoret kaipasivat ennen kaikkea koulun työntekijöiden osoittamaa tukea ja ymmärrystä oman identiteettinsä ilmaisussa, mutta joutuivat pettymään. Kottona vallitsevien asenteiden myötä aineistoni vastaajat olivat tulkinneet intersukupuolisuutensa olevan kielletty asia, ja kokeneet kasvatuksen ja opetuksen ohjaavan heitä normien mukaiseen sukupuolen ilmentämiseen. Tämä tukee Schafferin (2006, 83-84) sekä Cacciatorin (2007, 101) näkemyksiä siitä, että sukupuoli-identiteetti ei kehity lapselle passiivisesti, vaan

hän itse vaikuttaa omilla reaktioillaan ja tulkinnoillaan aktiivisesti kehitykseensä mallintaen ja omaksuen aikuisten asenteita.

Vastaaajien kokemusten mukaan perinteinen sukupuolijako sekä sukupuoliroolit olivat kouluissa korostuneet etenkin useissa arkisissa käytännön tilanteissa. Tämä tulos myötäilee mm. Lehtosen (2010, 94-95), Löfströmin (2007, 87-88) sekä Asikaisen ja Juutilaisen (2006, 8) tekemiä huomioita koulujen sukupuolittuneesta arjesta. Päiväkodeissa arkiset käytännöt, tilat ja kasvattajien sekä lasten välinen vuorovaikutus oli tulosten mukaan sen sijaan ollut kouluja sukupuolisensitiivisempää. Nämä kokemukset voidaan nähdä erityisen myönteisenä seikkana, kun tuloksia peilataan Koposen tutkimukseen (2014, 33), jonka mukaan 59% päiväkotien kasvattajista (n= 271) on sitä mieltä, että sukupuolia on olemassa vain kaksi ja biologinen ilmiasu määrittelee lapsen sukupuoli-identiteetin.

Opinnäytetyöni tuloksista voidaan myös tulkita, että intersukupuoliset eivät olleet kokeneet päiväkodin tai koulun henkilökunnan heihin kohdistamaa tarkoituksellista syrjintää siten, kuin se voidaan tasa-arvolain 7.8 §:n mukaan käsittää tai kuten opettajien intersukupuolisiin oppilaisiinsa kohdistamaa syrjintää kuvaileva Jones (2016, 611) tutkimuksessaan tuo esille. Sen sijaan muiden oppilaiden taholta tapahtunut kiusaaminen ja kaveripiirin ulkopuolelle jättäminen, vertaistuen puute, oman perheen torjuva asenne sekä lääketieteellisten hoitojen aiheuttama erilaisuuden tunne ja hämmennys nousivat tuloksissani esiin myötäillen vahvasti Jonesin (2016, 602, 608–609) tutkimuksen tuloksia. Useissa tutkimuksissa (mm. Jones 2016, Jämsä 2008c & Lehtonen 2006) esiin tuodusta itsetuhoisuudesta ei opinnäytetyöni tuloksissa puhunut yksikään vastaajista. Vaikka osallistujat eivät suoraan kuvanneet kiusaamisen, vaikenemisen, salailun ja hyväksynnän puutteen aiheuttamia henkisiä rasitteita, voidaan heidän ilmaisuisiaan ja toisaalta toiveista ammattiavun saamiseen päätellä, että asia on ollut raskas ja vaikuttanut psyykkistä terveyttä heikentävästi. Päätelmää tukee myös Karvisen (2010, 113-114) näkemys hyväksynnän ja riittämättömyyden tunteiden aiheuttamista psyykkisistä oireista.

Vastoin ennako-oletustani jonkinasteista sukupuoliristiriitaa kokeneiden ja sukupuoleensa täysin tyytyväisten intersukupuolisten vastauksissa ei näkynyt selkeitä eroja näkemysten tai kokemusten perusteella. Tämä saattoi johtua siitä, ettei kukaan opinnäytetyöhöni osallistuneista ollut ilmentänyt sukupuoltaan päiväkodissa tai koulussa täysin vastakkaiselle sukupuolelle ominaisella tavalla, vaikka tyttöinä eläneet olivatkin tunnistaneeet itsessään ja käytöksessään poikamaisia piirteitä. Täysin vastakkaiseen sukupuoleen eläytyminen olisi saattanut aiheuttaa päiväkotien ja koulujen henkilökunnassa ristiriitaisempia asenteita ja vaikuttaa siten eri tavoin esimerkiksi vuorovaikutukseen.

Tutkimuskysymyksiini saamani vastaukset lähinnä vahvistavat aiempaa tutkimustietoa siitä, että, vähemmistöihin kuuluvien lasten tarpeet ovat toisaalta yksilöllisiä ja toisaalta niissä

esiintyy myös paljon yhteneväisyyttä. Tulosten yhteenvetona voisi todeta Kumashiron (1999, 66) kuvauksen mukaisesti, että vähemmistöihin kuuluvat lapset ja nuoret tarvitsevat arjessaan erilaisia tiloja; turvallisia, tukea-antavia ja valtaistavia. Turvallisessa tilassa lapset ja nuoret ovat turvassa kiusaamiselta ja häirinnältä, tukea-antavaan tilaan kuuluu ihmisiä, jotka auttavat ja puolustavat heitä ja valtaistava tila tarjoaa lapsille resursseja ja malleja oman, yksilöllisen itsensä toteuttamiseen. Ihanteellisessa tapauksessa jokainen päiväkotiki ja koulu tarjoaa nämä kaikki tilat lapsille.

Vaikka opinnäytetyöni kohderyhmänä olivat ainoastaan intersukupuoliset henkilöt, tuloksista ei noussut esiin suuria eroja teoreettisina lähtökohtina olleisiin, yleisemmällä tasolla toteutettuihin sukupuolen moninaisuutta koskeviin tutkimustuloksiin. Tiedostan kuitenkin sen, että sukupuolivähemmistöihin kuuluu hyvin monimuotoinen joukko erilaisia ihmisiä, joten tämän opinnäytetyön tulosten perusteella ei voida vetää kattavia johtopäätöksiä kaikista sukupuolivähemmistöistä tai edes kaikista intersukupuolisista henkilöistä. Saatujen tulosten perusteella voisi kuitenkin väläyttellä vihreää valoa sille työlle, jota yhteiskunnassamme tällä hetkellä tehdään tiukkojen sukupuoliroolien purkamiseksi ja sukupuolisensitiivisen kasvatus- ja opetus-työn edistämiseksi. Opinnäytetyöni tulokset ovat hyödynnettävissä muun muassa sukupuolivähemmistöjen etuja ajavien yhdistysten ja järjestöjen tekemässä vaikuttamistyössä yhteiskunnan eri sektoreilla sekä kaikissa varhaiskasvatuksen ja perusopetuksen yksiköissä.

Mielenkiintoiseksi jatkotutkimusaiheeksi nostaisin myös intersukupuolisten lasten vanhempien asenteiden ja käsitysten laajemman ja tarkemman selvittämisen. Tämänkin työn tuloksissa on ollut nähtävissä, että vanhempien asennoituminen vaikuttaa suuresti siihen, millaiseksi psykiseksi ja fyysiseksi kokemukseksi intersukupuolisuus lapselle muodostuu. Myös vanhempien mahdollisten syyllisyyden tunteiden selvittäminen olisi mielestäni tärkeää, jotta heitä tulevaisuudessa osattaisiin tukea ja ohjata intersukupuolisen lapsensa kasvattamisessa ja mahdollisista hoitomuodoista päättäessä entistä paremmin.

8 Opinnäytetyön luotettavuus ja tutkimusetiikka

Tässä luvussa arvioin laadulliselle tutkimukselle ominaisten menetelmien avulla toteutetun opinnäytetyöni luotettavuutta. Lisäksi pohdin työhöni liittyviä eettisiä kysymyksiä Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK) laatiman Hyvä tieteellinen käytäntö - ohjeistukseen (HTK-ohjeistus) liittyen.

8.1 Luotettavuus

Laadullinen tutkimus poikkeaa määrällisestä tutkimuksesta esimerkiksi siten, että sen tutkimusasetelmaa voi toisinaan olla hankala toistaa täysin alkuperäistä tutkimusta vastaavalla ta-

valla. Syynä ovat muun muassa aineiston keräämiseen käytetyt menetelmät, kuten haastattelut, jotka ovat luonteeltaan usein ainutlaatuisia. (Shuttleworth 2008.) Tämän vuoksi laadullisen opinnäytetyön luotettavuuden kannalta työn kaikki vaiheet on tärkeää kuvata tarkasti siten, että lukija kykenee vaivatta seuraamaan tehdyn työn polkua aineiston keruusta ja analysoinnista valmiiden johtopäätösten tuottamiseen. Opinnäytetyön kirjallinen prosessi on siis syytä aloittaa varhaisessa vaiheessa, jottei mikään vaihe unohdu epähuomiossa tai ajan kuluessa pois. Pyrinkin olemaan omassa opinnäytetyöprosessissani järjestelmällinen ja kirjaamaan tarkasti muistiin kaikki toimenpiteet, jotka kulloinkin suoritin.

Opinnäytetyön luotettavuuteen vaikuttavat myös muun muassa valitut tutkimusmenetelmät, kuten aineiston keruutapa sekä analysointimenetelmä. Tutkimusmenetelmät on valittava sen mukaan, millaista tietoa halutaan saavuttaa. Onnistuneen aineistonkeruun lisäksi tulokset on kyettävä analysoimaan sopivaa analyysimenetelmää käyttäen, jotta tutkimusongelman kannalta oleellinen tieto nousee tutkimuksessa esille. (Hiltunen 2009, 7-8.) Tutkijan onkin tärkeää panostaa tutkimuksen suunnitteluun siten, että haluttuihin tutkimuskysymyksiin saadaan tarvittavat vastaukset. Pyrin keräämään opinnäytetyön aineiston tutkimuskysymysten kannalta merkitykselliseltä kohderyhmältä, eli intersukupuolisilta henkilöiltä itseltään ja heidän vanhemmiltaan. Opinnäytetyöni tarkoituksena on kokemusperäisen tiedon kartuttaminen, minkä vuoksi muu kohderyhmä ei tässä tapauksessa tullut kyseeseen. Aineiston keruutapoja oli kaksi sen vuoksi, että aihe on arka ja hyvin henkilökohtainen sekä kohderyhmä marginaalinen. Intersukupuolisten henkilöiden suljettuun Facebook-ryhmään osoitetun lomakekyselyn tarkoituksena oli mahdollistaa anonyymi ja osallistujalle mahdollisimman helppo ja vaivaton vaihtoehto tiedon tuottamiseen. Lisäksi keräsin opinnäytetyöhön aineistoa haastatteleamalla kahta kyselyyn vastanneista yksityiskohtaisemmin. Näin pääsin pureutumaan aiheeseen hiukan lomakekyselyä syvemmin ja laajemmin. Analysoin aineiston teoriapohjaisen analyysin ja teemoittelun avulla. Analysoinnin myötä aineistosta oli tehtävissä johtopäätöksiä, jotka on mahdollista kytkeä osaksi laajempaa ilmiötä, eli sukupuolen moninaisuuden huomioimiseen ja sukupuolivähemmistöjen kohtaamiseen varhaiskasvatuksessa ja perusopetuksessa.

Luotettavuuden kannalta keskeistä on myös, että tutkimus on toteutettu huolellisesti. Tämä tarkoittaa huolimattomuudesta johtuvien, ei-systemaattisten virheiden välttämistä. Laadullisessa tutkimuksessa tämän voi aiheuttaa esimerkiksi nauhoitetun haastattelun epätarkka litterointi. Myös tutkijan objektiivisuudella on merkittävä vaikutus tutkimuksen luotettavuuteen. Keskeistä on, että tutkija kerää, analysoi ja tulkitsee aineistoaan siten, etteivät hänen omat näkemyksensä tai kokemuksensa vaikuta aineiston sisältöön tai siitä tehtyihin johtopäätöksiin. (Hiltunen 2009, 9, 11-12.) Pyrin tässä opinnäytetyössä objektiivisuuteen kaikin keinoin. Tutkittava ilmiö oli minulle itsellenikin alussa jokseenkin vieras, eikä minulla ole siihen minkäänlaisia henkilökohtaisia kytköksiä. Oletan tämän asian helpottaneen omaa objektiivista suhtautumistani. Haastatteluja suorittaessani olin toki läsnä omana persoonanani, mutta pyrin

suhtautumaan neutraalisti haastattelussa esiin nousseisiin aiheisiin. Aineiston litteroinnissa noudatin huolellisuutta, ja purin saadut haastattelut sanasta sanaan, jotta niiden keskeinen sisältö ei vääristynyt litteroinnin seurauksena.

Luotettavuutta kasvattaa lisäksi tutkimuksen vahvistettavuus, eli se kuinka paljon aineiston perusteella tehdyt tulokset saavat tukea toisista tutkimuksista (Willberg 2009, 7). Tämän opinnäytetyön osalta asiaa vaikeutti ilmiön tuntemattomuus, sillä aiempaa tutkimustietoa ei ollut kovin laajalti saatavilla. Ainakin joltain osin on kuitenkin ollut mahdollista nojautua intersukupuolisista tehtyihin aiempiin tutkimuksiin ja etenkin sukupuolen moninaisuudesta päiväkodeissa ja kouluissa tehtyihin tutkimuksiin sekä sukupuolisyrijintää koskeviin ammattilaisten oppaisiin.

8.2 Tutkimusetiikka

Intersukupuolisuus ja ylipäänsä sukupuoleen ja sukupuoli-identiteettiin kohdistuva tutkimus on aiheena hyvin henkilökohtainen ja saattaa herättää ihmisissä voimakkaita tunteita. Tämän vuoksi tutkimusetiikkaan oli tässä opinnäytetyössä kiinnitettävä erityistä huomiota. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK) laatiman Hyvä tieteellinen käytäntö - ohjeistuksen (HTK-ohjeistus) mukaan termillä ”tutkimusetiikka” viitataan Suomessa usein laajalti kaikkiin tutkimukseen ja tieteeseen liittyviin eettisiin näkökulmiin. HTK-ohjeistuksen mukaan tutkimusetiikka voidaan kuitenkin ymmärtää myös suppeammin merkitsemään eettisesti vastuullisten ja oikeiden toimintatapojen noudattamista ja edistämistä tutkimustoiminnassa sekä tieteeseen kohdistuvan epärehellisyuden tunnistamista ja torjumista. Nämä toimet edellyttävät tutkijalta rehellisyyttä, jota tavoittelin kaikilla tavoin omaa opinnäytetyötä tehdessäni. (Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa 2012, 4-5.) Tämän opinnäytetyön toteuttamisessa keskeisellä sijalla olivat tutkimuseettisen neuvottelukunnan määrittelemät tutkimuksen eettiset periaatteet: itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen, vahingoittamisen välttäminen sekä tietosuoja ja yksityisyys. Näiden periaatteiden toteutumista käsittelen tarkemmin seuraavissa alaluvuissa. (Ettinen ennakoarviointi ihmistieteissä.)

8.2.1 Itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen

Keskeisin seikka tutkittavan itsemääräämisoikeuden huomioimisessa on tutkimukseen osallistumisen vapaaehtoisuus. Kukin osallistuja tekee itse päätöksen omien kokemustensa jakamisesta tutkimuskäyttöön. Osallistumisen tulee kuitenkin perustua riittävään ja totuudenmukaiseen tietoon tutkimuksesta. Kirjoitin tämän opinnäytetyön aineiston keruuseen käytetyn kyselylomakkeen yhteyteen saatteen (Liite 1), jossa kerroin tutkimuksen aiheesta ja tarkoituksesta, aineiston käytöstä sekä tutkittavien anonymiteetistä. Lisäksi kertosin samat asiat vielä uudelleen haastateltavien kanssa. TENK:n mukaan tutkimukseen osallistuva voi osoittaa suos-

tumuksensa suullisesti tai kirjallisesti, tai hänen käytöksestään voidaan tulkita suostumus tutkimukseen osallistumiselle. Tulkitseen kaikkien kyselylomakkeeseen vastanneiden ja haastatteluihin suostuneiden ilmaiseen vapaaehtoisuutensa ja suostumuksensa käyttäytymisellään. (Eettinen ennakoarviointi ihmistieteissä.)

Koska opinnäytetyöni tarkoituksena oli kartoittaa intersukupuolisten ja heidän vanhempiansa kokemuksia varhaiskasvatuksesta ja peruskoulusta, on tutkimuksen eettisyyttä syytä arvioida myös alaikäisten itsemääräämisoikeuden näkökulmasta käsin. Suomen perustuslain (731/1999) 6.3 §:n mukaan lapsia tulee kohdella tasa-arvoisesti ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihinsa kehitystasoaan vastaavasti. Toisaalta lapsenhuoltolain (361/1983) 4.1 §:n mukaan huoltaja on oikeutettu päättämään lapsen henkilökohtaisista asioista. Lapsen oikeuksien punnitseminen ja yhteensovittaminen ei siis ole aivan mutkatonta. Opinnäytetyöni aineistonkeruuseen käytetty kyselylomake julkaistiin Intersukupuolisuus.fi-sivustolla sekä suljetuissa Facebook-ryhmissä, joihin kuului pääasiassa intersukupuolisten lasten vanhempia ja joitaksi-ikäisiä intersukupuolisia henkilöitä. Tarkoitukseni ei siis pääsääntöisesti ollut kerätä tietoja intersukupuolisilta lapsilta. Kyselylomakkeessa ei kuitenkaan kysytty vastaajan ikää, vaan pyydettiin häntä kertomaan, minä vuonna hän on tai hänen tuntemansa intersukupuolinen henkilö on osallistunut varhaiskasvatukseen ja perusopetukseen. En kysymättä jättämisellä pyrin vahvistamaan vastaajan anonymiteettiä. Pohdin, että mikäli alaikäinen intersukupuolinen henkilö olisi kuitenkin jotakin kautta päätenyt vastaamaan kyselylomakkeeseen, olisi se oman näkemykseni mukaan ollut hänen perustuslaillinen oikeutensa. Myös TENK on alaikäisen itsemääräämisoikeutta koskevissa ohjeissaan todennut, ettei käytännössä voida lähteä siitä, että tutkijan olisi aina pyydettävä huoltajan lupa alaikäisiä tutkittaessa, vaan lapsen on saatava vaikuttaa asioihinsa kehitystään vastaavasti (Eettinen ennakoarviointi ihmistieteissä).

Toisaalta on syytä arvioida eettisestä näkökulmasta myös sitä, että toinen tämän opinnäytetyön kyselylomakkeista oli suunnattu vanhemmille, ja tarkoituksena oli, että he kertovat asioita lapsistaan vastatessaan lomakkeen kysymyksiin. Tällaisessa tilanteessa on aina mahdollista, etteivät lapset haluaisi asioitaan jaettavan tutkimuskäyttöön. Karppinen (2015, 70) perustelee intersukupuolisia koskeneessa Pro gradu-tutkielmassaan alaikäisen lapsen vanhempien osallistumista tutkimukseen vetoamalla aiemmin tässä luvussa mainittuun lapsenhuoltolakiin, jonka mukaan huoltajalla on oikeus päättää lapsen henkilökohtaisista asioista. Olen asian suhteen samoilla linjoilla Karppisen kanssa, ja perustelen kantani sillä, että toteutin oman opinnäytetyöni kyselylomakkeet ja haastattelut täydellistä anonymiteettiä noudattaen, eli osallistujia ei ole mahdollista tunnistaa tutkimuksesta. Lisäksi ajattelen, että vanhempien vastausten käyttäminen työssä on perusteltua, sillä tarkoituksena on lisätä tietoa intersukupuolisuudesta ja siten pyrkiä parantamaan intersukupuolisten lasten asemaa päiväkodeissa ja kouluissa, eli vanhempien antaman tiedon avulla on kaiken kaikkiaan tarkoitus edistää lasten asioita.

Itsemääräämisoikeuden toteutumisen takaamiseksi tutkittavien on saatava riittävästi tietoa tekeillä olevasta tutkimuksesta. Annetun tiedon yksityiskohtaisuuteen vaikuttaa ennen kaikkea aineistonkeruutapa. Tässä opinnäytetyössä sekä kyselylomakkeen täyttäjät, että haastatteluihin osallistujat saivat tutkimuksesta samat tiedot. Osallistujille kerrottiin tutkijan yhteystiedot, tutkimuksen aihe, aineistonkeruun tapa ja siihen arviolta kuluva aika, aineiston käyttötarkoitus, säilytys ja tuhoaminen.

8.2.2 Vahingoittamisen välttäminen

Vahingoittamisen välttämällä tarkoitetaan tutkimuksen tutkittaville aiheuttamien haittojen minimoimista. Haitat saattavat aiheutua aineiston keruusta, sen säilyttämisestä tai tutkimuksen julkaisusta. Haitat voivat olla henkisiä, taloudellisia tai sosiaalisia seurauksia. Keskeistä henkisten haittojen välttämässä on tutkittavien arvostava kohtelu sekä heitä kunnioittava kirjoitustyyli. Myös haastattelutilanteissa tutkittaviin on suhtauduttava kohteliaalla ja arvostavalla tavalla. Opinnäytetyössäni osallistujilla oli mahdollisuus itse säädellä yksityisyytensä rajoja, sillä kyselylomakkeisiin vastatessaan he saivat itse määritellä, mitä ovat valmiit kirjoittamaan. Myös haastattelutilanteissa tutkittavat saivat omaehtoisesti päättää, mitä ja miten laajasti he halusivat kokemuksiaan jakaa. Kerroin haastattelun alussa haastateltaville, että heillä on mahdollisuus olla vastaamatta haluamiinsa kysymyksiin. Saamansa informaation perusteella tutkittavat tiesivät ennalta opinnäytetyön aiheen sekä lähtökohdat, ja osallistumisellaan siten osoittivat osallistumishalunsa. Näin ollen ajattelen, että päävastuu henkisestä kuormituksesta oli tällöin tutkittavalla, sillä hän kykeni itse säätämään tuottamansa tiedon määrää ja laatua. Haastattelutilanteissa pyrin kuitenkin huomioimaan, että jokainen ihminen kokee tutkimuskysymykset yksilöllisesti. Sama aihe voi aiheuttaa eri ihmisissä erilaisia reaktioita. Tämän vuoksi haastattelutilanteisiin saattaa sisältyä henkistä rasitusta ja tunteiden kokemista. Tämä on TENK:in mukaan kuitenkin sallittua, kunhan henkinen rasitus pysyy haastatteluissa arkipäiväiseen elämään liittyvien tunnereaktioiden tasolla, eli ei ole verrattavissa esimerkiksi elämää mullistavien tapahtumien aiheuttamaan henkiseen kuormaan. Opinnäytetyöntekijänä minun oli myös osattava tulkita tutkittavan sanatonta viestintää siten, että vapaaehtoisuuden periaate toteutui koko haastattelutilanteen ajan. Tutkittavan vaivaantuneisuus, kiusaantuneisuus, pelokkuus tai esimerkiksi fyysinen väsymys olisivat voineet olla syitä haastattelun keskeyttämiseen, vaikkei haastateltava suoraan sanallisesti olisikaan ilmaissut kieltäytymistään. (Ettinen ennakoarviointi ihmistieteissä.) Tällaisia tilanteita ei kuitenkaan suorittamissani haastatteluissa esiintynyt, sillä kumpikaan haastateltavista ei viestittänyt ääninähdyksillään, eleillään tai ilmeillään pelkoa, suuttumusta, kiusaantuneisuutta tai muitakaan voimakkaasti negatiivisia tunteita.

Tutkittaville aiheutuvia sosiaalisia haittoja voidaan ehkäistä kiinnittämällä erityistä huomiota yksityisyyteen ja tietosuojaan. Tutkimusta varten kerätyn aineiston käsittelyssä ja säilytyksessä on oltava suunnitelmallinen ja huolellinen. Tutkijan on noudatettava myös tutkittavien yksityisiä tietoja koskevaa vaitiolovelvollisuutta. (Eettinen ennakoarviointi ihmistieteissä.) Mikäli tutkimustulokset esitetään arvostelevasti, leimaavasti tai epäkunnioittavasti, saattaa tutkimus aiheuttaa haittaa tutkimuksen kohteille. Tämän opinnäytetyön tarkoituksena on kuitenkin kasvattaa tietoisuutta sukupuolen moninaisuudesta ja intersukupuolisten henkilöiden kohtaamisesta, ja siten pyrkiä parantamaan heidän asemaansa yhteiskunnassa. Vakaa pyrkimykseni on ollut kirjoittaa intersukupuolisista kunnioittavasti, arvostavasti ja objektiivisesti.

8.2.3 Tietosuoja ja yksityisyys

Yksityisyyden suoja kuuluu yksilön perusoikeuksiin. Opinnäytetyön näkökulmasta yksityisyyden suojan toteutumisen kannalta keskeistä on huolehtia tutkittavien tietosuojasta. Yksityisyyden suojan takaamiseksi kerätty aineisto on säilytettävä niin, ettei se päädy ulkopuolisten käsiin. Tärkeää on huolehtia tietoteknisestä turvasta. (Eettinen ennakoarviointi ihmistieteissä.) Haastatteluita suorittaessani kysyin molemmilta haastateltaviltani luvan haastattelujen nauhoittamiseen, ja tallensin nauhoitteet matkapuhelimeeni salasanan taakse. Poistin nauhoitteet litteroinnin jälkeen. Kyselylomakkeista saamani vastaukset ja myöhemmin litteroidut haastattelut tallensin omalle tietokoneelleni salasanalla lukittuun kansioon, johon ainoastaan minulla oli pääsy. Käytin aineistoa ainoastaan tähän opinnäytetyöhön. Vaikka avoimuus ja tutkimuksen toistettavuus ovat tieteelliselle tutkimukselle keskeisiä piirteitä, hävitän tämän opinnäytetyön aineiston työn hyväksymisen jälkeen tutkimusaiheen arkaluontoisuuden vuoksi.

Käsittelin opinnäytetyön aineistoa alusta alkaen täysin anonymisti siten, ettei osallistujien henkilöllisyyttä ole lainkaan pääteltävissä aineistosta. Koska intersukupuoliset ovat Suomessa marginaaliryhmä, poistin aineistosta myös kaiken muun tiedon, joka saattaisi johtaa henkilön tunnistamiseen. Tällaisia olivat esimerkiksi kertomuksissa esiintyvät paikkakuntien, päiväkotien ja oppilaitosten nimet. Oma työtäni helpottaakseni määritin kullekin osallistujalle numeron, jonka avulla kykenin analysoimaan aineistoa siten, etteivät eri vastaajien tiedot meneet sekaisin keskenään.

9 Pohdinta ja oman oppimisen arviointi

”Olla niiden äänenä ja puhua niiden sanoja, joiden ääni ja sanat muuten jäisivät kuulematta.” Tätä lausahdusta Kilpiä (2015, 140) kutsuu sosiaalityön kulmakiveksi, ja tämä ajatus mielessäni lähdin toteuttamaan sosiaalialan opinnäytetyötäni. Syrjinnän ja epäoikeudenmukaisuuden vähentäminen, yhdenvertaisuuden edistäminen sekä ihmisten hyvinvoinnin lisääminen ovat nähdäkseni sosionomin työn keskeisiä lähtökohtia. Opinnäytetyötä tehdessäni olen-

kin oppinut valtavasti vähemmistöistä - en pelkästään sukupuolivähemmistöistä, vaan ylipäänsä vähemmistöön kuulumisesta ja ”siinä” elämisestä, siitä, millaista on taistella oikeudesta olla omanlaisensa.

Vähemmistöön kuulumisesta ei kuitenkaan voi ajatella automaattisesti seuraavan tiettyjä kokemuksia tai elämisen tapoja. Syrjinnän kokemukset voivat myös vahvistaa ja tarjota keinoja uusien haasteiden kohtaamiseen. Oman aineistoni ohella tutkimuksiin, artikkeleihin, kirjoihin ja muihin julkaisuihin perehtyessäni onkin ollut ilahduttavaa lukea kurjien ja kiukkuakin herättävien kertomusten ohella myös tarinoita rohkeista, avoimista ja ennen kaikkea itsensä hyväksyvistä ihmisistä, jotka ovat päättäneet nostaa kohtaamiaan epäkohtia julkiseen tietoisuuteen.

Tiesin ottavani suuren haasteen valitessani opinnäytetyölleni aiheen, jota on toistaiseksi Suomessa tutkittu melko vähän. Vaikka tie ei ollut helppo, olen työhön tyytyväinen. Oman osaamisen osoittaminen on nähdäkseni opinnäytetyön keskeisin tehtävä. Katsellessani taaksepäin tätä oppimisen prosessia, katson onnistuneeni sosionomilta vaadittavan eettisen osaamisen osoittamiseen; pyrkimykseen edistää ihmisarvoa, oikeudenmukaisuutta, itsemääräämiskeutua ja osallisuutta, vastustaa syrjintää ja väkivaltaa, lisätä yksilöiden elämänhallintaa sekä suojata yksityisyyttä. Myös kyky avoimeen ja luottamukselliseen kohtaamiseen ja vuorovaikutukseen sekä yhteiskunnallinen tietoisuus ja vaikuttaminen voidaan mielestäni nähdä sellaisina sosionomilta vaadittavina ominaisuuksina, jotka nousevat työssäni osaamisen keskiöön. Vaikuttamistyössä olennaista on ennen kaikkea tulevaisuuteen orientoituminen; kyky uskoa siihen, että vaikka asiat ovat nyt näin, ne voivat joskus olla toisin. Sosionomilta vaaditaan lisäksi taitoa monialaisen tiedon hallintaan; tämän opinnäytetyön tietopohjan voidaankin katsoa syntyneen muun muassa yhteiskuntatieteiden, kasvatustieteen, psykologian sekä lääke- ja terveystieteiden yhteenkietoutumisesta. Kaikkia saavuttamiani tietoja ja taitoja uskon pystyväni hyödyntämään tulevassa sosionomin työssäni, sijoittuipa se mille sosiaalialan sektorille hyvänsä.

Aina on kuitenkin myös opittavaa. Jälkikäteen ajatellen olisin tehnyt monta asiaa toisin; muun muassa muotoillut lomakkeeseen laatimiani kysymyksiä eri tavoin, ja esittänyt haastatteluissa erilaisia jatkokysymyksiä saadakseni joihinkin aiheisiin täsmällisempiä vastauksia. Lisäksi minun olisi teoreettiseen viitekehukseen materiaalia etsiessäni täytynyt olla johdonmukaisempi ja osata jo siinä vaiheessa rajata aiheeni paremmin; kaikkea asiaa koskevaa materiaalia ei olisi tarvinnut haalia ja käydä läpi. Myös epätäydellisyyden sietäminen on ollut minulle tärkeä osa oppimisen prosessia. Perfektionismiin taipuvaisena luonteena minun on ollut hyödyllistä ymmärtää, että jossain vaiheessa työ on valmis, ja kyettävä hyväksymään se seikka, että vielä senkin jälkeen mieleen saattaa nousta uusia ajatuksia ja näkökulmia. Onneksi saman aiheen jatkotutkiminen tulevaisuudessa on sallittua.

Haluan kiittää niitä rohkeita ja ennakkoluulottomia intersukupuolisia ja heidän vanhempiaan, jotka osallistuivat tutkimukseeni vastaamalla lomakkeeseen tai osallistumalla haastatteluun. Nähdäkseni keskeisin ja oikeastaan lähes ainoa vaadittava taito, joka pätee paitsi sukupuoltaan moninaisesti ilmentävien ihmisten, myös aivan kaikkien ihmisten kohtaamiseen, on kyky osata luopua ennakkoasenteista ja kohdata ihmiset yksilöinä. Päätin lopettaa opinnäytetyöni sitaattiin, johon intersukupuolinen haastateltavani mielestäni tiivistä koko työni ydinajatuksen:

”Hoitohenkilöstö etenkin tuolla Helsingissä, niin siellä ollaan edelleen sitä mieltä että kirurgisella hoidolla, niin kuin normalisoimalla se lapsi, niin hoidetaan nämä ongelmat. Se ei voi olla oikea tapa. Mullekin on tehty kaikenlaisia hoitoja, ja mä oon edelleenkin intersukupuolinen. Se on tavallaan ymmärrettävää, et he halua helpottaa sitä perheen hätää, mutta se että lapsella voi olla ehkä hieman helpompaa koulussa, niin todennäköisesti vaikeuttaa elämää sit jatkossa. Mutta jos kouluissa huomioidaan nämä asiat, niin silloin ei tarvitse mitään kirurgista hoitoa. Että ei korjata tai muokata sitä lasta sen takia että se sopii yhteiskuntaan, vaan muokataan yhteiskuntaa vähän huomioimaan.”

Lähteet

Kirjalliset lähteet

- Asikainen, E. & Juutilainen, P-K. 2006. Johdanto. Teoksessa Asikainen, E. (toim.) Pysäytyskuvia. Sukupuoli ja seksuaalisuus nuorten elämässä ja koulun arjessa. Joensuun yliopisto. 7–13.
- Bedford, T., Lehto, J. E., Lehtoranta, T., Vilkkä, H. & Lehtonen, J. 2011. Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus - uusi haaste opettajille ja opettajankoulutukselle. Teoksessa Lehtonen, J. (toim.) Sukupuolinäkökulmia tutkimusperustaiseen opettajankoulutukseen. Helsinki: Helsingin yliopisto. 146–155.
- Breu, C. & Gardner, T. 2009. Middlesex Meditations: Understanding and Teaching Intersex. *English Journal*. Mar 2009:98. 102–108.
- Butler, J. 1990. *Gender trouble. Feminism and the subversion of identity*. London: Routledge.
- Cacciatore, R. 2007. *Huomenna pannaan pussauskoppiin. Opas vanhemmille*. Helsinki: WSOY.
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 2000. *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 2001. *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Huuska, M. 2008. Intersukupuolisuus ja transihmisyyt. Teoksessa Jämsä, J. (toim.). *Sateenkaariperheet ja hyvinvointi. Käsikirja lasten ja perheiden kanssa työskenteleville*. Jyväskylä: PS-kustannus. 48–59.
- Huuska, M. 2011. Sukupuolen monimuotoisuuden ammatillinen kohtaaminen. Teoksessa Tuovinen, L., Stålström, O., Nissinen, J. & Hentilä, J. (toim.). *Saanko olla totta? Sukupuolen ja seksuaalisuuden monimuotoisuus*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press. 222–259.
- Härkönen, U., Lappalainen, S., Nummenmaa A.R., Ylitapio-Mäntylä, O. & Lehtonen, J. 2011. Varhaiskasvatus ja sukupuolittunut lapsuus. Teoksessa Lehtonen, J. (toim.). *Sukupuolinäkökulmia tutkimusperustaiseen opettajankoulutukseen*. Helsinki: Helsingin yliopisto. 79–90.
- Jones, T. 2016. The needs of students with intersex variations. *Sex Education* 16:6. 602–618.
- Jämsä, J. 2008a. Mitä moninaisuuden kohtaaminen vaatii ja antaa? Teoksessa Jämsä, J. (toim.) *Sateenkaariperheet ja hyvinvointi. Käsikirja lasten ja perheiden kanssa työskenteleville*. Jyväskylä: PS-kustannus. 20–25.
- Jämsä, J. 2008b. Päivähoito ja muu varhaiskasvatus. Teoksessa Jämsä, J. (toim.). *Sateenkaariperheet ja hyvinvointi. Käsikirja lasten kanssa ja perheiden kanssa työskenteleville*. Jyväskylä: PS-kustannus. 207–221.
- Jämsä, J. 2008c. Oppilashuolto. Teoksessa Jämsä, J. (toim.). *Sateenkaariperheet ja hyvinvointi. Käsikirja lasten ja perheiden kanssa työskenteleville*. Jyväskylä: PS-kustannus. 242–248.
- Karvinen, M. 2008. *Koulu*. Teoksessa Jämsä, J. (toim.). *Sateenkaariperheet ja hyvinvointi. Käsikirja lasten ja perheiden kanssa työskenteleville*. Jyväskylä: PS-kustannus. 222–241.
- Karvinen, M. 2010. *Sateenkaaren värit koulussa - suvaitsevaisuudesta yhdenvertaisuuteen*. Teoksessa Suortamo, M., Tainio, L., Ikävalko, E., Palmu, T., Tani, S. (toim.). *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa*. Jyväskylä: PS-kustannus. 111–132.

Kilpiä, J. 2015. Nimestä minut tunnet. Helsinki: Aktuaali koulutuspalvelu.

Kumashiro, K. 1999. Reading Queer Asian American Masculinities and Sexualities in Elementary School. Teoksessa Letts IV, W.J. & Sears, J.T. (toim.) *Queering Elementary Education. Advancing the Dialogue about Sexualities and Schooling*. Boston: Rowman & Littlefield Publishers. 61–70.

Lehtonen, J. 2003. Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa. Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset. Väitöskirja. Helsingin yliopisto. Helsinki: Yliopistopaino ja Nuorisotutkimusverkosto.

Lehtonen, J. 2005. Heteroita oomme kaikki? Kasvatuksen heteroseksuaalinen normi. Teoksessa Kiilakoski, T., Tomperi, T. & Vuorikoski, M. (toim.). *Kenen kasvatus? Kriittinen pedagogiikka ja toisinkasvatuksen mahdollisuus*. Tampere: Vastapaino. 62–86.

Lehtonen, J. 2006. Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus koulun käytännöissä ja nuorten elämässä. Teoksessa Asikainen, E. (toim.): *Pysäytyskuvia. Sukupuoli ja seksuaalisuus nuorten elämässä ja koulun arjessa*. Joensuu: Joensuun yliopisto. 49-64.

Lehtonen, J. 2010. Kaikki kuvatkin on sellaisia: isä, äiti ja lapsi - heteronormatiivisuus eri koulutusasteilla. Teoksessa Suortamo, M., Tainio, L., Ikävalko, E., Palmu, T., Tani, S. (toim.). *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa*. Jyväskylä: PS-kustannus. 87–110.

Lehtonen, J. 2013. Sukupuolivähemmistöt koulussa -moninaisia tarinoita ja haastavia tutkimusvalintoja? Suomen Queer-tutkimuksen seuran lehti 1-2/2013. 42–49.

Löfström, J. 2007. Sukupuoli ja seksuaalisuus koulussa. Teoksessa Niemi, H. & Sarras, R. (toim.). *Erilaisuuden valot ja varjot - Eettinen kasvatus koulussa*. Keuruu: Otava Kirjapaino Oy. 87–97.

Mäkinen, M. 2016. Minä olen ja kuulun! Lapsen identiteetin tukeminen. Teoksessa Hujala, E. & Turja, L. (toim.). *Varhaiskasvatuksen käsikirja*. Jyväskylä: PS-kustannus. 97–110.

Nikander, P. 2010. Laadullisen aineiston litterointi, kääntäminen ja validiteetti. Teoksessa Ruusuvoori, J. Nikander, P. & Hyvärinen, M. (toim.). *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino. 432 - 442.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Opetushallitus. Määräykset ja ohjeet 2014:96. Helsinki: Next Print Oy.

Preves, S. 2005. *Intersex and identity: The contested self*. New Brunswick: Rutgers University Press.

Punnonen, V. 2007. Sukupuolisensitiivinen sosiaalinen nuorisotyö. Teoksessa Hoikkala, T. & Sell, A. (toim.). *Nuorisotyötä on tehtävä*. Helsinki: Hakapaino. 521–540.

Pyne, J. 2014. Gender independent kids: A paradigm shift in approaches to gender non-conforming children. *Canadian Journal of Human Sexuality*, 23(1). 1-8.

Ruusuvoori, J. 2010. Litteroijan muistilista. Teoksessa Ruusuvoori, J., Nikander, P. & Hyvärinen, M. (toim.). *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino. 424–431.

Simons, L., Schrage, M., Clark, L., Belzer, M. & Olson, J. 2013. Parental Support and Mental Health among Transgender Adolescents. *Journal of Adolescent Health* 53/2013. 791-793.

Schaffer, H. R. 2006. *Key concepts in developmental psychology*. Sage Publications.

Syrjäläinen, E. & Kujala, T. 2010. Sukupuolitietoinen tasa-arvokasvatus -vaiettu aihe opettajan koulutuksessa ja koulun arjessa. Teoksessa Suortamo, M., Tainio, L., Ikävalko, E., Palmu, T., Tani, S. (toim.). Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa. Jyväskylä: PS-kustannus. 25–40.

Tainio, L., Palmu, T. & Ikävalko, E. 2010. Opettaja, oppilas ja koulun sukupuolistunut arki. Teoksessa Suortamo, M., Tainio, L., Ikävalko, E., Palmu, T. & Tani, S. (toim.) Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa. Jyväskylä: PS-Kustannus. 13–22.

Tiihonen, P. 2017. Vaietut lapset. Kirkko ja kaupunki -lehti 17/2017. Helsinki: Helsingin seurakuntayhtymä. 1–4.

Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2002. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016. Opetushallitus. Määräykset ja ohjeet 2016:17. Tampere: Juvenes Print - Suomen Yliopistopaino Oy.

Ylitapio-Mäntylä, O. 2009. Lastentarhanopettajien jaettuina muisteluja sukupuolesta ja valasta arjen käytännöissä. Akateeminen väitöskirja. Lapin yliopisto.

Ylitapio-Mäntylä, O. 2016. Kasvatuksen sukupuolistavia käytäntöjä päiväkodissa. Teoksessa Hujala, E. & Turja, L. (toim.). Varhaiskasvatuksen käsikirja. Jyväskylä: PS-kustannus. 276–286.

Sähköiset lähteet

Clinical Guidelines for the Management of Disorders of sex development in childhood 2006. Consortium on the Management of Disorders of sex development. Intersex society of North America. Viitattu 16.5.2017. <http://www.accordalliance.org/wp-content/uploads/2013/07/clinical.pdf>

Eettinen ennakoarviointi ihmistieteissä. Tutkimuseettinen neuvottelukunta. Viitattu 13.5.2017. <http://www.tenk.fi/fi/eettinen-ennakoarviointi-ihmistieteissa>.

ETENE:n kannanotto 2016. Intersukupuolisten lasten hoito. Sosiaali- ja terveysministeriö 105:00/2014. Viitattu 11.5.2017. http://etene.fi/documents/1429646/2056382/KANNANOTTO_intersukupuolisuus.pdf/c5d42cbd-5220-4314-a2e9-c61cf27ace9a

Gender Warrior Wins Case Against Surgeon 2008. Deutsche Welle. Viitattu 7.5.2017. <http://www.dw.com/en/gender-warrior-wins-case-against-surgeon/a-3111505>

Hiltunen, L. 2009. Validiteetti ja reliabiliteetti. Jyväskylän yliopisto. Viitattu 5.11.2017. http://www.mit.jyu.fi/ope/kurssit/Graduryhma/PDFt/validius_ja_reliabiliteetti.pdf

Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa 2012. Tutkimuseettinen neuvottelukunta. Viitattu 13.5.2017. http://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf

Intersukupuolisuus. Transtukipiste. Viitattu 7.5.2017. <http://transtukipiste.fi/intersukupuolisuus/>

Junttani, P., Länsisalmi, S. & Stevens, J. 2004. Nuorten intersukupuolisten kokemuksia seksuaaliterveyspalveluiden asiakkuudesta. Opinnäytetyö. Jyväskylän ammattikorkeakoulu. Sosiaali- ja terveysala. Hoitotyön koulutusohjelma. Viitattu 17.5.2017. <http://batman.jamk.fi/~voyager/opin/index.php?naya=3841>

Jääskeläinen, L., Hautakorpi, J., Onwen-Huma, H., Niittymäki, H., Pirttijärvi, A., Lempinen, M. & Kajander, V. 2015. Tasa-arvotyö on taitolaji. Opas sukupuolten tasa-arvon edistämiseen perusopetuksessa. Opetushallitus. Oppaat ja käsikirjat 2015:5. Viitattu 11.5.2017. http://www.oph.fi/download/173318_tasa_arvotyö_on_taitolaji.pdf

- Karppinen, J. 2015. Intersukupuolisuuden aiheuttamasta identiteettiuhasta selviäminen. Pro gradu-tutkielma. Yhteiskuntatieteiden laitos. Itä-Suomen yliopisto. Viitattu 11.5.2017. http://epublications.uef.fi/pub/urn_nbn_fi_uef-20150447/urn_nbn_fi_uef-20150447.pdf
- Koponen, A-K. 2014. Lapsen sukupuolen moninaisuus päiväkodin kasvattajien näkökulmasta. Pro gradu-tutkielma. Käyttäytymistieteellinen tiedekunta. Helsingin yliopisto. Viitattu 12.5.2017. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/136518/PROGRADU%20AnnaKariina%20Koponen.pdf?sequence=1>
- Kurttila, T. 2016. Intersukupuolisten lasten oikeuksia vahvistettava. Lapsiasia. Viitattu 17.5.2017. <http://lapsiasia.fi/tata-mielta/tiedotteet/2016-2/lapsiasiavaltuutettu-intersukupuolisten-lasten-oikeuksia-vahvistettava/>
- Kättilöliiton kannanotto 2016. Viitattu 11.5.2017. https://asiakas.kotisivukone.com/files/suomenkatiloliitto.kotisivukone.com/Katilopaivien_KANNANOTTO_2016.pdf
- Mitä on vertaistuki 2017. Vertaistalo.fi. Viitattu 5.11.2017. <https://www.terveyskyla.fi/vertaistalo/tietoa-vertaistuesta/mit%C3%A4-on-vertaistuki>
- Mustanoja, M. 2007. Pojat on poikia, vai ovatko? Lasten sukupuolen moninaisuus äitiensä kertomana. Pro gradu -tutkielma. Lapin yliopisto. Viitattu 17.5.2017. <https://www.ulapland.fi/loader.aspx?id=a16f8d1a-7dd9-4fe8-9cd0-565d18c0eff8>
- Muunsukupuolisuus 2015. Transtukupiste. Viitattu 7.5.2017. <http://transtukupiste.fi/muunsukupuolisuus/>
- Nousiainen, A. 2016. Ei tyttö eikä poika - moni suomalaislapsi syntyy ilman sukupuolta. Helsingin sanomien kuukausiliite 1/2016. Viitattu 17.5.2017. <http://www.hs.fi/kuukausiliite/art-200002876933.html>
- Opitaan yhdessä 2016. Sukupuolen ja seksuaalisuuden suuntautumisen moninaisuus. Opas opettajille. Seta ry. Viitattu 3.11.2017. http://seta.fi/wp-content/uploads/2016/11/Opas_kouluille_2016_NETTI.pdf
- Perusopetuksen laatukriteerit 2012. Perusopetuksen, perusopetuksen aamu- ja iltapäivätoiminnan sekä koulun kerhotoiminnan laatukriteerit. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2012:29. Viitattu 17.5.2017. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/75311/okm29.pdf?sequence=1>
- Rissanen, J. 2012. Intersukupuolisten tiedontarpeet ja tiedonhankinta. Informaatiotieteiden yksikkö. Pro gradu-tutkielma. Tampereen yliopisto. Viitattu 9.5.2017. <https://tam-pub.uta.fi/bitstream/handle/10024/83539/gradu05888.pdf?sequence=1>
- Saaranen-Paukkunen, A. & Puusniekka, A. 2006a. KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. Viitattu 31.10.2017. http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/kvali/L1_2.html
- Saaranen-Kauppinen, A. & Puusniekka, A. 2006b. KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. Viitattu 30.10.2017. http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/kvali/L7_3_4.html
- Saaranen-Kauppinen, A. & Puusniekka, A. 2006c. KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. Viitattu 31.10.2017. http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/kvali/L2_3_2_4.html
- Silkola, J. 2014. Intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeus. Pro gradu-tutkielma. Lapin yliopisto. Viitattu 11.5.2017. <http://lauda.ulapland.fi/bitstream/handle/10024/61079/Silkola.Jaika.pdf?sequence=2&isAllowed=y>

Shuttleworth, M. 2008. Qualitative research design. Experiment Resources. Viitattu 30.10.2017. <https://explorable.com/qualitative-research-design>

Syrjäläinen, E. 2017. Sukupuolittietoista tasa-arvokasvatusta koulun arkeen. Tampereen yliopisto. Viitattu 3.11.2017.

https://www.google.fi/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=9&ved=0ahUKEwj-x7-tmaLXAhUqP5oKHTegAKoQFghKMAg&url=http%3A%2F%2Fwiki.helsinki.fi%2Fdownload%2Fattachments%2F63126498%2FSyrj%25C3%25A4%25C3%25A4inen_artikkeli.pdf&usg=AOv-Vaw3Aa2ae_saLwH3W0UaSrykl

Tanhua, I., Mustakallio, S., Karvinen, M., Huuska, M. & Aaltonen, M. 2015. Tietopaketti Sukupuolen moninaisuuden huomioimisesta oppilaitoksille, työpaikoille ja viranomaisille. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2015:22. Viitattu 7.5.2017. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/126030/URN_ISBN_978-952-00-3583-9.pdf?sequence=1

Tietoa ammattilaisille 2017. Setä. Viitattu 3.11.2017. <http://seta.fi/tietoa-ammattilaisille/>

Toivonen, E-K. 1999. Mekko päälle ja menoks. Suomalaisen miehen miehuusko. Viitattu 7.9.2017. <http://www.dreamwearclub.net/aineisto/mekkopaallejamenoks.html>

Opas lapsen sukupuolen kehityksestä huolestuneille vanhemmille 2017. Transtukupiste. Viitattu 17.5.2017. http://whm13.louhi.net/~transtuk/wp-content/uploads/2013/06/Opas_lapsen_sukupuoli-identiteetin_kehityksesta_huolestuneille_vanhemmille.pdf

Venhola, M. 2001. Intersukupuolisuus. Viitattu 11.5.2017. http://whm13.louhi.net/~transtuk/wp-content/uploads/2013/08/Artikkeli_is_Venhola2001.pdf

Wahlman- Calderara, T. & Halila, R. 2016. Intersukupuolisuus. Taustaraportti ETENE:n kannanottoon. Viitattu 7.5.2017. <http://etene.fi/documents/1429646/2056382/IS-raportti20160331.pdf/58bf2412-48a9-4521-b5ae-81a3ee3bc07b>

Willberg, E. 2009. Laadullisen aineiston luotettavuus. Kasvatustieteiden laitos. Jyväskylän yliopisto. Viitattu 13.5.2017. <https://www.jyu.fi/edu/laitokset/eri/opiskelu/opiskelu-info/prosem/laadullinen>

Lait

Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 609/1986

Perusopetuslaki 628/1998

Suomen perustuslaki 731/1999

Varhaiskasvatuslaki 36/1973

Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014

Liitteet

Liite 1: Saatekirje.....	73
Liite 2: Kysely intersukupuolisille.....	74
Liite 3: Kysely intersukupuolisten vanhemmille.....	75
Liite 4: Teemahaastattelurunko.....	76

Liite 1: Saatekirje

Hei,

olen sosionomiopiskelija Laurea ammattikorkeakoulusta ja teen opinnäytetyötä intersukupuolisten henkilöiden huomioimisesta ja kohtaamisesta varhaiskasvatuksessa sekä perusopetuksessa. Tarkoituksena on kartoittaa intersukupuolisten henkilöiden ja heidän vanhempiansa kokemuksia siitä, kuinka intersukupuolisuus ja sukupuolen moninaisuus on osattu päiväkodeissa ja kouluissa aikaisemmin huomioida, ja kuinka vastaajat toivoisivat nämä asiat tulevaisuudessa huomioitavan. Kyselyyn voivat vastata kaikenikäiset intersukupuoliset henkilöt sekä heidän läheisensä.

Alla olevasta linkistä pääset kyselylomakkeisiin, joista ensimmäinen on tarkoitettu intersukupuolisille henkilöille ja toinen intersukupuolisten henkilöiden läheisille, kuten vanhemmille. Lomakkeissa on 10 aiheeseen liittyvää kysymyskokonaisuutta, ja aikaa vastaamiseen kuuluu arviolta 15-20 minuuttia. **Aikaa vastaamiseen on 30.8.2017 saakka.**

Opinnäytetyö toteutetaan täysin anonyymisti, eikä vastaajan tarvitse jättää itsestään henkilö-tietoja. Halutessasi voit kuitenkin jättää yhteystietosi kyselylomakkeen loppuun, mikäli olet kiinnostunut osallistumaan aiheeseen liittyvään yksilöhaastatteluun, joka toteutetaan tarvittaessa myös täysin anonyymisti. Haastattelut on mahdollista toteuttaa hyvin joustavasti kesäelokuun aikana Uudellamaalla. Kyselylomakkeista ja mahdollisista haastatteluista saatuja tietoja säilytetään ja käsitellään ehdottoman luottamuksellisesti ja niitä käytetään aineistona ainoastaan tässä opinnäytetyössä. Aineisto hävitetään opinnäytetyön valmistumisen jälkeen. Ole ystävällinen ja anna pieni hetki aikaasi tärkeän asian puolesta - tiedon ja tietoisuuden lisääminen intersukupuolisuudesta ja intersukupuolisten henkilöiden huomioimisesta on yksi askel kohti suvaitsevaisempaa, yhdenvertaisempaa ja tasa-arvoisempaa yhteiskuntaa! Kiitos ☺.

Kysely intersukupuolisille:

<https://fi.surveymonkey.com/r/5GYHPSS>

Kysely intersukupuolisten vanhemmille:

<https://fi.surveymonkey.com/r/5B3LZKS>

Aurinkoista kesää kaikille toivottaen,

Eeva-Stiina Jaakonsaari

p. 0405780644

eeva-stiina.jaakonsaari@student.laurea.fi

Liite 2: Kysely intersukupuolisille

Tarkastele kokemuksiasi intersukupuolisuuden näkökulmasta ja mahdollisuuksien mukaan päiväkodin ja perusopetuksen osalta erikseen. Toiveena on, että kuvailisit kokemuksiasi mahdollisimman laaja-alaisesti. Sukupuolen moninaisuudella viitataan siihen, että sukupuoli on paljon monimuotoisempi asia kuin vanhakantainen kahtiajako naisen ja miehen välillä. Jokainen ihminen kokee ja ilmaisee sukupuolensa yksilöllisesti.

1. Tiedettiinkö päiväkodissa ja/tai peruskoulussa intersukupuolisuudestasi? Jos ei tiedetty, miksi?
2. Minkälaisia kokemuksia sinulla on käytännön tilanteista päiväkodista ja/tai peruskoulusta intersukupuolisuuteesi liittyen (esim. leikkitilanteet, wc-käynnit, liikuntatunnit, välitunnit, juhlatilaisuudet)? Millä tavalla olisit toivonut edellä mainituissa tilanteissa intersukupuolisuutesi huomioitavan?
3. Millä termillä toivot itseäsi kutsuttavan (esimerkiksi tyttö, poika, mies, nainen, intersukupuolinen, joku muu?) Millä termillä sinua kutsuttiin päiväkodissa ja/tai peruskoulussa? Oliko sinulla mahdollisuus vaikuttaa asiaan?
4. Kohdattiinko sinut päiväkodissa ja/tai koulussa sukupuolesi perusteella arvostavasti, omana itsenäsi? Millä tavoin kohdallasi arvostava/epäarvostava kohtelu ilmeni? Millaisissa tilanteissa sait/olisit toivonut saavasi tukea ja ymmärrystä kasvatus- ja/tai opetushenkilökunnalta?
5. Millaisissa tilanteissa koit mahdollisesti syrjintää tai kiusaamista päiväkodissa ja/tai koulussa sukupuolesi tai sukupuoliominauksiesi vuoksi? Kuinka kasvatus- ja/tai opetushenkilökunta reagoi tilanteisiin? Kuinka olisit toivonut heidän reagoivan?
6. Millä tavalla sukupuolen monimuotoisuutta tai sukupuoli-identiteettiä käsiteltiin yleisesti päiväkodissa ja/tai peruskoulussa? Millä tavoin toivoisit yllä mainittuja teemoja käsiteltävän lasten kanssa päiväkodissa ja/tai peruskoulussa?
7. Millä tavoin sukupuolen moninaisuus huomioitiin päiväkodin ja/tai koulun kasvatus- ja opetusmateriaaleissa (esimerkiksi päiväkodissa luettu kirjallisuus, koulun oppikirjat)? Kykenitkö samaistumaan materiaaleihin?
8. Millä muulla tavoin intersukupuoliset lapset tulisi mielestäsi huomioida päiväkodissa ja/tai koulussa?
9. Millainen on intersukupuolisuuteen liittyvä positiivisin päiväkoti ja/tai koulukokemuksesi?
10. Minä vuosina olit päiväkodissa? Entä peruskoulussa? Oheen voit lisäksi liittää yhteystietosi, mikäli olet halukas osallistumaan aiheeseen liittyvään yksilöhaastatteluun, joka käsitellään anonyymisti.

Liite 3: Kysely intersukupuolisten vanhemmille

Tarkastele kysymyksiä siten, että ilmaiset oman käsityksesi tai näkökantasi esitettyihin seikkoihin. Erittele mahdollisuuksien mukaan näkemyksesi tai kokemuksesi päiväkodin ja perusopetuksen osalta erikseen. Toiveena on, että kuvailisit intersukupuolisuuden huomioimista mahdollisimman laaja-alaisesti. Sukupuolen moninaisuudella viitataan siihen, että sukupuoli on paljon monimuotoisempi asia kuin vanhakantainen kahtiajako naisen ja miehen välillä. Jokainen ihminen kokee ja ilmaisee sukupuolensa yksilöllisesti.

1. Tiedettiinkö päiväkodissa ja/tai peruskoulussa lapsesi intersukupuolisuudesta? Jos ei tiedetty, miksi?
2. Minkälaisia kokemuksia intersukupuolisella lapsellasi on käytännön tilanteista päiväkodista ja/tai peruskoulusta (esim. leikki-tilanteet, wc-käynnit, liikuntatunnit, välitunnit, juhlatilaisuudet)? Millä tavalla olisit toivonut edellä mainituissa tilanteissa hänen intersukupuolisuutensa huomioitavan?
3. Millä termillä intersukupuolinen lapsesi toivoo itseään kutsuttavan (esimerkiksi tyttö, poika, mies, nainen, intersukupuolinen, joku muu?) Millä termillä häntä kutsuttiin päiväkodissa ja/tai peruskoulussa? Oliko hänellä mahdollisuus vaikuttaa asiaan?
4. Kohdattiinko intersukupuolinen lapsesi mielestäsi päiväkodissa ja/tai koulussa sukupuolensa perusteella arvostavasti, omana itsenään? Millä tavoin arvostava/epäarvostava kohtelu häntä kohtaan ilmeni? Millaisissa tilanteissa sait/olisit toivonut saavasi tukea ja ymmärrystä kasvatus- ja/tai opetushenkilökunnalta?
5. Millaisissa tilanteissa intersukupuolinen lapsesi mielestäsi koki syrjintää tai kiusaamista päiväkodissa ja/tai koulussa sukupuolensa tai sukupuoliominaisuuksiensa vuoksi? Kuinka kasvatus- ja/tai opetushenkilökunta reagoi tilanteisiin? Kuinka olisit toivonut heidän reagoivan?
6. Millä tavalla sukupuolen monimuotoisuutta tai sukupuoli-identiteettiä käsiteltiin yleisesti päiväkodissa ja/tai peruskoulussa? Millä tavoin toivoisit yllä mainittuja teemoja käsiteltävän lasten kanssa päiväkodissa ja/tai peruskoulussa?
7. Millä tavoin sukupuolen moninaisuus huomioitiin päiväkodin ja/tai koulun kasvatus- ja opetusmateriaaleissa (esimerkiksi päiväkodissa luettu kirjallisuus, koulun oppikirjat)? Kykenikö intersukupuolinen lapsesi samaistumaan materiaaleihin?
8. Millä muulla tavoin intersukupuoliset lapset tulisi mielestäsi huomioida päiväkodissa ja/tai koulussa?
9. Millainen on lapsesi intersukupuolisuuteen liittyen positiivisin kokemuksesi päiväkodista ja/tai koulusta? (Eli mikä on jäänyt sinulle itsellesi mieleen positiivisena seikkana?)
10. Minä vuosina lapsesi on/on ollut päiväkodissa? Entä peruskoulussa? Oheen voit lisäksi liittää yhteystietosi, mikäli olet halukas osallistumaan aiheeseen liittyvään yksilöhaastatteluun, joka käsitellään anonyymisti.

Liite 4: Teemahaastattelurunko

Teemahaastattelurunko:

Miten sait tietää intersukupuolisuudestasi? Muistatko, kuinka suhtauduit asiaan? Miten vanhempasi suhtautuivat asiaan? Olitko aavistanut tilaasi etukäteen?

Tiedettiinkö koulussa/päiväkodissa intersukupuolisuudestasi? Jos ei tiedetty, osaatko kertoa miksi? Miten ajattelet, että koulussa olisi suhtauduttu asiaan?

Olisitko toivonut jonkun koulussa tietävän intersukupuolisuudestasi (esim. opettaja)? Jos opettaja olisi tiennyt, olisiko hän voinut auttaa tai tukea sinua joissakin hankalissa tilanteissa koulussa (esim. liikuntatuntien jälkeiset suihkut tms.)?

Miten henkilökunnan tulisi mielestäsi huomioida sukupuoleltaan moninainen lapsi päiväkotitai kouluympäristössä?

Entä kaveripiiri, koitko kuuluvasi joukkoon, oliko sinulla kavereita?

Koitko koskaan syrjintää tai kiusaamista sukupuolesi tai sukupuoliominaisuuksiesi vuoksi? Millaiset rakenteet, toiminnot tai ilmiöt mielestäsi syrjivät sukupuoleltaan moninaisia lapsia?

Miten voidaan mielestäsi kasvatuksen ja opetuksen keinoin tukea lapsen tai nuoren sukupuoli-identiteetin myönteistä kehitystä?

Arjen käytännön tilanteet, millaisia kokemuksia sinulla on käytännön tilanteista koulusta intersukupuolisuuteesi liittyen (esim. leikkitalanteet, wc-käynnit, liikuntatunnit, välitunnit, juhlatilaisuudet)?

Entä vaatetus, koitko ristiriitaa pukeutumisen suhteen ja saitko pukeutua niin kuin halusit, vai vaikuttiko siihen jonkun muun mielipide (vanhempien, koulukavereiden, opettajan)?

Oppi- ja kasvatust materiaalit: Kuinka oppikirjoissa käsiteltiin sukupuolen moninaisuutta? Entä tuleeko mieleesi muita tapoja, joilla ymmärrystä sukupuolesta ja sen moninaisuudesta voisi kasvattaa ja tuoda esiin materiaalien kautta koulussa? Entä miten päiväkodeissa voitaisiin tehdä sukupuolen moninaisuutta tutuksi lapsille?

Onko muita näkökulmia tai asioita aiheeseen liittyen, jotka haluaisit tuoda esiin, tai joista en ole osannut kysyä?